

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

(Α.Μ.: 1012202003006)

Θέμα: «Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1830-1919)»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή.....	4

Α' Κεφάλαιο

Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα έως την Μικρασιατική Καταστροφή	6
---	---

Β' Κεφάλαιο

Η πόλη της Σμύρνης και η εξέλιξη της από τις αρχές του 19 ^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20 ^{ου}	10
2.1. Πληθυσμός-Διοίκηση	11
2.2. Οικονομική ζωή: Αγροτική παραγωγή, εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, υπηρεσίες	13
2.3. Καθημερινή ζωή, ψυχαγωγία, αθλητισμός, θέατρο	17
2.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά	23
2.5. Θρησκευτική ζωή.....	29
2.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές	31

Γ' Κεφάλαιο

Η Κωνσταντινούπολη και η εξέλιξη της, από τις αρχές του 19 ^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20 ^{ου}	34
3.1. Πληθυσμός –Διοίκηση	37
3.2. Οικονομική ζωή: Εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, υπηρεσίες, ξενοδοχεία	39

3.3. Καθημερινή ζωή: ψυχαγωγία, θέατρο, κινηματογράφος, αθλητισμός	44
3.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά	49
3.5. Θρησκευτική ζωή.....	59
3.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές	62

Δ' Κεφάλαιο

Η πόλη της Τραπεζούντας και η εξέλιξη της από τις αρχές του 19 ^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20 ^{ου}	64
4.1. Πληθυσμός –Διοίκηση	65
4.2. Οικονομική ζωή: αγροτική ανάπτυξη, εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, επαγγέλματα.....	67
4.3. Καθημερινή ζωή, ψυχαγωγία, αθλητισμός, θέατρο, ποντιακή μουσική	70
4.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά	72
4.5. Θρησκευτική ζωή.....	76
4.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές	79

Ε' Κεφάλαιο

Πόλεις της Μικράς Ασίας με έντονη ελληνική παρουσία	81
Επίλογος.....	89
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	91
Παράρτημα.....	96
Περίληψη	99

Πρόλογος

Η Μικρά Ασία αποτελούσε από αρχαιοτάτων χρόνων λίκνο του πολιτισμού, των γραμμάτων και της επιστήμης. Στη διάρκεια αιώνων, φιλοξένησε διάφορους λαούς αλλά ποτέ δεν έπαψε να είναι η πολυαγαπημένη πατρίδα των Ελλήνων. Τι κι αν κατακτήθηκε από τόσους διαφορετικούς λαούς, καθώς πολλοί ήταν αυτοί που εποφθαλμιούσαν τα πλούτη της, στη Μικρά Ασία χτυπούσε η καρδιά των Ελλήνων.

Σκοπός της εργασίας μου είναι να αναδείξω το μεγαλείο του ελληνισμού στη Μικρά Ασία, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μετά το 1830 και την ίδρυση του ελληνικού κράτους, έως τις αρχές του 1919 και την έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Θα επικεντρωθώ στο μεγαλείο του Μικρασιατικού Ελληνισμού και στην εξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων, αποφεύγοντας την αναφορά σε πολεμικά γεγονότα. Η επιλογή αυτή έγινε ασφαλώς όχι γιατί θεωρώ τη Μικρασιατική Εκστρατεία δευτερεύουσας σημασίας αλλά θέλω να δώσω έμφαση, στη μεγαλοπρέπεια του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και να αναδείξω την πολιτιστική και οικονομική υπέροχη των ελληνικών κοινοτήτων, τη συγκεκριμένη περίοδο. Η Μικρά Ασία αποτελούσε πάντα για μένα τη Μητρόπολη του Ελληνισμού και καθώς συμπληρώνονται εκατό χρόνια, από τον βίαιο ξεριζωμό των Ελλήνων από τη γη των προγόνων τους, θα ήθελα να προσθέσω ένα μικρό λιθαράκι, στη μνήμη των ξεριζωμένων ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας.

Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους καθηγητές μου και ιδιαιτέρως στον Κύριο Χρήστου, για τη συμπαράσταση και τη καθοδήγησή του και γενικότερα για το μαγευτικό ταξίδι, πολύτιμων γνώσεων και συμβουλών, των δύο τελευταίων ετών.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, για την κατανόηση και την ενθάρρυνση, την οποία, επέδειξαν σε όλη τη διάρκεια αυτών των δύο ετών. Κυρίως όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, ο οποίος, πάντα αποτελούσε πηγή έμπνευσης και δημιουργίας, καθώς η αγάπη του για την Ιστορία, προκάλεσε και την δική μου επιθυμία για εμβάθυνση στην ιστορική έρευνα.

Εισαγωγή

Μικρά Ασία αποκαλείται η Δυτική Χερσόνησος της Ηπείρου Ασίας, η οποία, καταλήγει δυτικά, στο Αιγαίο Πέλαγος και εφάπτεται με την Ευρώπη στον Ελλήσποντο και τον Βόσπορο, όπου περήφανα δεσπόζει η Κωνσταντινούπολη, η Βασιλεύουσα. Με τη παρούσα μεταπτυχιακή εργασία θα επιχειρήσω να αναδείξω την πρωτόγνωρη άνθηση των ελληνικών κοινοτήτων, στον Μικρασιατικό χώρο, λίγο μετά τον σχηματισμό του νεοσύστατου ελληνικού κράτους έως τις αρχές του 20ου αιώνα, λίγο πριν τη Μικρασιατική Εκστρατεία και τον ξεριζωμό του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας θα περιλαμβάνει μια ιστορική αναδρομή, στην εξέλιξη του Μικρασιατικού Ελληνισμού, από την αρχαιότητα και τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, την βυζαντινή περίοδο όπου η Μικρά Ασία, αποτέλεσε, το λίκνο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μπορούμε να πούμε ότι ο ελληνισμός και η Μικρασία είναι συνδεδεμένοι άρρηκτα μεταξύ τους, έως την Μικρασιάτικη Καταστροφή, όπου η ελληνική παρουσία θα συνεχίσει να είναι διάχυτη στον Μικρασιατικό χώρο, μέσα από τα μεγαλόπρεπα κτίρια, τις ορθόδοξες εκκλησίες και τα επιβλητικά αρχαία μνημεία.

Το δεύτερο κεφάλαιο θα είναι αφιερωμένο στην πολυπολιτισμική Σμύρνη και αφού σκιαγραφήσω την εξέλιξη της πόλης, από τις αρχές του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, μέχρι το 1919, θα αναφερθώ, στη φυσιογνωμία της ιωνικής πρωτεύουσας, καθώς και στα δημογραφικά και διοικητικά δεδομένα της. Ιδιαίτερο βάρος θα δώσω στις εμπορικές δραστηριότητες καθώς και στο εμπορικό δαιμόνιο των Σμυρνιών αλλά και στην αγροτική ανάπτυξη και τη βιομηχανία της Σμύρνης, στις υπηρεσίες και το τραπεζικό σύστημα. Επιπλέον θα αναφερθώ στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, στην αγάπη τους για τον αθλητισμό και για το θέατρο και το επιβλητικότατο μέγαρο, στο οποίο, έπαιζαν γνωστοί θίασοι, όπως της Κοτοπούλη και της Κυβέλης.

Η αναφορά μου στην παιδεία σαφώς θα περιλαμβάνει τη σπουδαία *Ευαγγελική Σχολή* και το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο*, την ίδρυση του πανεπιστημίου της Σμύρνης καθώς και τους φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους, ενώ θα επικεντρωθώ και στον Σμυρναίικο Τύπο. Θα κλείσω το δεύτερο κεφάλαιο, με τους εκκλησιαστικούς ναούς της πόλης και τις δομές περίθαλψης και φιλανθρωπίας.

Το τρίτο κεφάλαιο θα είναι αφιερωμένο στην κοσμοπολίτικη Κωνσταντινούπολη, τη γέφυρα ανάμεσα, σε Ανατολή και Δύση, στις συνοικίες της Πόλης, όπου υπερετερούσε το ελληνικό στοιχείο και θα αναλύσω τα πληθυσμιακά και διοικητικά δεδομένα. Θα αναφερθώ στις εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες των Κωνσταντινοπολιτών, στη βιομηχανία και στο τραπεζικό σύστημα, καθώς και στις ξενοδοχειακές μονάδες, στην κοινωνική ζωή των κατοίκων και στην ψυχαγωγία τους, στον πολιτισμό, στις αθλητικές δραστηριότητες και ασφαλώς στο θέατρο, την μεγάλη τους αγάπη. Θα επικεντρωθώ στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας και οπωσδήποτε, στη *Μεγάλη του Γένους Σχολή*, η οποία αν και ιδρύθηκε, πριν από το 1830, αποτέλεσε Φάρο πνευματικό της Ανατολής. Θα συνεχίσω με τις φιλεκπαιδευτικές οργανώσεις και ασφαλώς, θα αναφερθώ στο κέντρο της Ορθοδοξίας, τη μεγαλοπρεπή Αγία Σοφία και στους μεγαλοπρεπείς ναούς, της ελληνορθόδοξης κοινότητας. Το κεφάλαιο θα κλείσει με τις δομές περίθαλψης και τους δραστήριους φιλανθρωπικούς Συλλόγους.

Θα συνεχίσω στο τέταρτο κεφάλαιο, με τη σκιαγράφηση της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Τραπεζούντας, των οικονομικών και εμπορικών δραστηριοτήτων των κατοίκων της, των εκπαιδευτηρίων της πόλης και φυσικά ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει, στο *Φροντιστήριο* της Τραπεζούντας, το οποίο, αν και προγενέστερο της εποχής, στην οποία, αναφέρομαι, αποτέλεσε ορόσημο, για την εκπαίδευση, σε όλη τη Μικρά Ασία. Δεν θα μπορούσα να μην αναφερθώ εκτενώς, στην Παναγία τη Σουμελά, το κέντρο λατρείας των Ορθόδοξων χριστιανών.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, θα αναφερθώ εν συντομία και σε άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας, όπου κτυπούσε η καρδιά του ελληνισμού, στο Αϊβαλί (Κυδωνιές), στα Μοσχονήσια, στον Τσεσμέ(Κρήνη), στην Προύσα, στη Σαμψούντα(Αμισός) και συνοπτικά στην Έφεσο, Μαγνησία, Φιλαδέλφεια και στην Μπάλια με τα μεταλλεία της.

Τέλος στον επίλογο, θα αποτυπώσω τα συμπεράσματα για την εξέλιξη και την πορεία του Μικρασιατικού Ελληνισμού, στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την αγάπη τους, για τη Μητέρα πατρίδα –Ελλάδα αλλά θα αναφερθώ και στους αγώνες τους, για ανεξαρτησία και αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, καθώς στο κύριο σώμα της εργασίας μου, επιθυμούσα να επικεντρωθώ στο μεγαλείο του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και όχι στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Επιπλέον, ξεφεύγοντας λίγο από το χρονικό πλαίσιο της εργασίας μου, θα αναφερθώ στο κύκνειο άσμα του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Α' Κεφάλαιο

Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα έως την Μικρασιατική Καταστροφή

Η Μικρά Ασία, το δυτικό τμήμα της Ασίας, αποτελούσε κοιτίδα πολλών αρχαίων πολιτισμών, ήδη από τον 9^ο αιώνα π.χ., ενώ ήταν η γέφυρα, ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Από την αρχαιότητα, η Μικρά Ασία αποτέλεσε σταυροδρόμι πολιτισμών και σημείο συνάντησης, μεταναστευτικών φύλων.¹

Χαρακτηριστικό των περιοχών, του μικρασιατικού χώρου είναι ότι όλες, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο, ήλθαν σε επαφή, κάποια εποχή με τον ελληνικό πολιτισμό. Μεταξύ των Ελλήνων αποίκων και των αρχαίων Μικρασιατών, υπήρξε έντονη αλληλεπίδραση, ενώ οι Μικρασιάτες υιοθέτησαν, αρκετά ελληνικά πολιτιστικά στοιχεία. Πόλεις της αρχαιότητας, οι οποίες διακρίθηκαν, για το μεγαλείο του πολιτισμού τους είναι οι: Ταρσός, Αντιόχεια, Σινώπη, Τρωάδα, Φώκαια, Ερυθρές, Έφεσος, Αλικαρνασός, Τραπεζούντα κ.α.

Στην αρχαιότητα, δεν χρησιμοποιούσαν τον όρο, Μικρά Ασία. Ο όρος, Ασία, έγινε γνωστός από τους Ρωμαίους, για τους οποίους, η περιοχή, ήταν η Δυτική επαρχία, μαζί με τις περιοχές, της Καρίας, της Μυσίας και της Φρυγίας. Ο πρώτος συγγραφέας, που χρησιμοποίησε, τον όρο, Asia minor, ήταν ο χριστιανός συγγραφέας, Παύλος ο Ορόσιος, περίπου το 400 μΧ. Οι συγγραφείς της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, την αναφέρουν ως μικρά Ασία, ενώ υπό Βυζαντινή διοίκηση, ήταν πιο γνωστή ως Ανατολή.²

Ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν, τον 20ο αιώνα, αποκάλυψαν πως η Ανατολία ήταν κέντρο προηγμένου πολιτισμού, ήδη από το 7500 π.χ. κατά την Νεολιθική και την Χαλκολιθική περίοδο. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι από τον 9ο έως τον 6ο αιώνα π.χ. οι Ίωνες, οι Αιολείς και οι Δωριείς έφτασαν, ως τις ακτές και έχτισαν τις πόλεις τους και αφού αναμείχθηκαν με τους ντόπιους, εγκαθίδρυσαν έναν αξιόλογο πολιτισμό, ο οποίος, θεωρείται από αρκετούς ιστορικούς η βάση για την ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού.³

Τη Μικρά Ασία είχαν άλλωστε πατρίδα κάποιοι από τους 7 σοφούς, οι οποίοι, πρώτοι έθεσαν καίρια φιλοσοφικά ερωτήματα, για τη φύση και τη γέννηση

¹ Ε. Κατσίκη Σπυριδάκη, *Η Μικρά Ασία μέσα από τη λογοτεχνία*, Νέα Ιωνία 2019, σ. 19

² Ε. Κατσίκη Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 19-20

³ Ε. Κατσίκη Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 20-21

του κόσμου, όπως ο Θαλής ο Μιλήσιος, ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος, ο Πυθαγόρας ο Σάμιος. Όσο για την Αλικαρνασσό, υπήρξε η πατρίδα του Ηροδότου του πατέρα της ιστορίας. Τη Μικρά Ασία είχαν πατρίδα επίσης και οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι, όπως ο Αναξαγόρας, ο Αναξίμανδρος, ο Αναξίμενης και ο Ξενοφάνης, οι οποίοι, έδρασαν κυρίως στην Μίλητο, το πνευματικό και εμπορικό κέντρο, του 6ου π.χ. αιώνα. Ήταν οι πρώτοι που προσπάθησαν να εξηγήσουν το σύμπαν. Είναι γνωστή άλλωστε και η σχέση του Όμηρου, με τη Μικρά Ασία, καθώς η Σμύρνη, θεωρείται ως πιθανή πατρίδα του.⁴

Η κατάκτηση της Μικράς Ασίας από τον Μέγα Αλέξανδρο, το 334 π.χ., θα βάλει τέλος, στην περσική κατοχή της ελληνικής Μικράς Ασίας. Την περίοδο αυτή, οι μικρασιατικές πόλεις θα γνωρίσουν αξιόλογη άνθηση. Ακολούθησε μία δύσκολη περίοδος, κατά την ελληνιστική εποχή, κατά την οποία, οι διάδοχοι του Αλέξανδρου διεκδίκησαν τη Μικρά Ασία και έτσι δημιουργήθηκαν τα νέα βασίλεια της Βιθυνίας, Καππαδοκίας, Περγάμου, Πόντου και Κιλικίας, καθώς και το κελτικό βασίλειο της Γαλατίας, λίγο μεταγενέστερα.⁵

Καθώς λοιπόν προχωρούμε, προς τη ρωμαϊκή διακυβέρνηση, θα διαπιστώσουμε μία περίοδο ειρήνης και ευημερίας, στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας. Κατά τον 3ο και 6ο αιώνα μΧ., ο ρωμαϊκός κόσμος θα αλλάξει με την άνοδο του χριστιανισμού. Όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος ίδρυσε τη Βασιλεύουσα, στη θρακική Ακτή του Βοσπόρου, το 430 μΧ., η πρωτεύουσα της Βασιλεύουσας θα μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη, η οποία, σύντομα θα αποτελέσει τη γέφυρα ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση.⁶

Όταν οι Απόστολοι του Χριστού θα σκορπιστούν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και θα κηρύξουν το Ευαγγέλιο, η Μικρά Ασία θα αποδειχθεί ένα εξαιρετικά, γόνιμο έδαφος. Το αποδεικνύει άλλωστε και η Αποκάλυψις του Ιωάννου, η οποία, γράφτηκε, γύρω στο 90 μΧ. Οι περίφημες επτά λυχνίες συμβολίζουν τα βασικά κέντρα της νέας θρησκείας και είναι όλες πόλεις της Μικράς Ασίας: Σμύρνη, Έφεσος, Σάρδεις, Πέργαμος, Φιλαδέλφεια, Λαοδίκεια και Θυάτειρα. Είναι άλλωστε και οι επιστολές του Αποστόλου Παύλου, γεννημένου στην Ταρσό της Κιλικίας, οι οποίες, μαρτυρούν την ύπαρξη αξιόλογων ελληνόγλωσσων χριστιανικών κοινοτήτων, στη Μικρά Ασία. Επιπλέον και η

⁴ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *Μικρασία, καρδιά του Ελληνισμού*, Αθήνα 2021, σ. 26

⁵ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *ό. π.*, σ. 26

⁶ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *ό. π.*, σ. 45-46

καταγωγή των πρώτων Μεγάλων Πατέρων, που διέπρεψαν τον 4ο μΧ. αιώνα, του Μεγάλου Βασιλείου, του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και του Γρηγορίου του Νύσσης από την Καππαδοκία, αποδεικνύει περίτρανα τον εξελληνισμό και εκχριστιανισμό, ολάκερης της Μικράς Ασίας.⁷

Η Βυζαντινή εποχή σίγουρα αποτελούσε την πιο μεγαλειώδη περίοδο της ιστορίας, του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Από τη Μικρασία θα ξεκινήσει η προσπάθεια για απελευθέρωση, από τους Λατίνους και τους Φράγκους. Στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας οφείλεται η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, το 1261, καθώς και στην Αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας, που θα υποταχθεί τελευταία στους Τούρκους, το 1461.⁸

Όταν η Βασιλεύουσα πέσει στα χέρια των Οθωμανών, τον Μάιο του 1453, μοιραία η Μικρά Ασία και ο Ελληνισμός της θα υποστούν βαρύ πλήγμα. Με την πτώση της Τραπεζούντας, το 1461, ολοκληρώθηκε η υποδούλωση όλης της Μικράς Ασίας, η οποία, είχε ήδη αρχίσει με την πτώση της Εφέσου, το 1304. Ο θρήνος για τη δυστυχισμένη Βασιλεύουσα αντηχεί παντού. Και τότε δημιουργείται η Μεγάλη Ιδέα, συνυφασμένη με την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης. Μετά την κατάκτηση της Μικράς Ασίας από τους Οθωμανούς, σταδιακά έχουμε μία πτώση του ελληνικού πληθυσμού, καθώς και μία συρρίκνωση της χριστιανικής λατρείας, ενώ ένα μέρος του μικρασιατικού πληθυσμού εξισλαμίζεται.⁹

Είναι απορίας άξιον όμως, πως οι Μικρασιάτες διατήρησαν τη γλώσσα των προγόνων τους, παρόλο που έμαθαν τη γλώσσα του κατακτητή. Τεράστια ήταν και η συμβολή των Ελλήνων Μικρασιατών, στην ελληνική επανάσταση του '21, καθώς πολλοί Μικρασιάτες έδωσαν τη ζωή τους για τον αγώνα, σε όλη τη Μικρασιατική επικράτεια. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση των Κυδωνιών (Αϊβαλί). Στις 2 Ιουνίου 1821, οι Οθωμανοί κατέστρεψαν ολοσχερώς το Αϊβαλί ως αντίποινα για την πυρπόληση ενός πλοίου τους, στην Έφεσο της Λέσβου. Τότε πολλοί κάτοικοι για να γλυτώσουν, κατέφυγαν στα Ψαρά.¹⁰

Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και την επάνοδο σε μία σχετική ηρεμία, ο ελληνισμός στη Μικρασιατική γη θα γνωρίσει πρωτόγνωρη ανάπτυξη, καθώς θα διευκολυνθεί και από τις Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, του Τανζιμάτ με

⁷ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *ό. π.*, σ. 30-31

⁸ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *ό. π.*, σ. 63-64

⁹ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *ό. π.*, σ. 70-71

¹⁰ Ε. Σακαρέλλου, «Οι Μικρασιάτες Έλληνες και η Συμβολή τους στον Αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821» στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας. Ιστορία και Πολιτισμός», Αθήνα 2018, σ. 140

το Χατί Χουμαγιούν. Το 1912, σύμφωνα με καταγραφή του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καταγράφηκαν στη Μικρά Ασία, συνολικά, 7.050.000 Οθωμανοί και 1.780.000 Ορθόδοξοι Έλληνες, ενώ οι Αρμένιοι υπολογίζονταν σε 610.000. Όσο δε για τη μεγαλύτερη συγκέντρωση Ελλήνων τη συναντάμε στις περιφέρειες, Σμύρνης, Προύσας, Νικομήδειας, καθώς και στην Ασιατική ακτή του Μαρμαρά.¹¹

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, το 1914, οι βιομηχανίες και βιοτεχνίες που ανήκαν σε Έλληνες της Μικράς Ασίας, υπολογίζονταν στο 49%, από τις 6.507 συνολικά, ενώ και το 46% των τραπεζιτών ήταν Έλληνες. Αλλά και στον ιατρικό κλάδο, Έλληνες ήταν το 52% και το 49% φαρμακοποιοί. Εντυπωσιακό ήταν το ποσοστό και των αρχιτεκτόνων, με 52%, των μηχανικών με 37%, ενώ οι δικηγόροι ανέρχονταν, στο 29%. Στην Κωνσταντινούπολη 171, από τα 257 εστιατόρια είχαν Έλληνες ιδιοκτήτες, ενώ από τις 654 επιχειρήσεις χονδρικού εμπορίου, οι 528 ανήκαν σε Έλληνες.¹²

Αλλά και στον τομέα της πνευματικής ανάπτυξης διαπιστώνουμε εξαιρετικές εκπαιδευτικές δομές, υψηλού επιπέδου, όπως η *Μεγάλη του Γένους Σχολή*, η *Θεολογική Σχολή* της Χάλκης, η *Ευαγγελική Σχολή*, το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο*, της Σμύρνης και τόσες άλλες. Άνθησαν λοιπόν οι ελληνικές κοινότητες, διατηρώντας πάντα ζωντανό τον Ελληνισμό και την Ορθόδοξη Πίστη, μέχρι το 1922, όπου η παρουσία τους, στον Μικρασιατικό χώρο θα πάρει μια τραγική τροπή.¹³

¹¹ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *Μικρασία, καρδιά του Ελληνισμού*, Αθήνα 2021, σ. 122-123

¹² Β. Αγτζίδης, *Μικρά Ασία – ένας οδονηρός μετασχηματισμός (1908-1923)*, Αθήνα 2015, σ. 26

¹³ Β. Αγτζίδης, *Μικρά Ασία – ένας οδονηρός μετασχηματισμός (1908-1923)*, Αθήνα 2015, σ. 26

Β' Κεφάλαιο

Η πόλη της Σμύρνης και η εξέλιξη της από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}

Στο κατώφλι του 19ου αιώνα η Σμύρνη, το λουλούδι της Ανατολής, όπως την αποκαλούσαν, θα γνωρίσει μία πρωτοφανή άνθηση σε όλους τους τομείς. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, οπότε και θα επανέλθει ηρεμία στη Μικρά Ασία, οι Έλληνες της Ιωνίας, εκμεταλλευόμενοι και την πολιτική εξουσία, που ασκούσαν οι Φαναριώτες στην Πύλη, θα εξελιχθούν σε μία αξιόλογη εμπορική και γενικότερα οικονομική δύναμη. Μετά το 1830, θα παρατηρήσουμε μία ιδιαίτερος θεαματική αύξηση του ελληνικού πληθυσμού στη Σμύρνη αλλά και μία εμπορική και βιομηχανική ενδυνάμωση, η οποία, θα προκαλεί συνεχείς μεταβολές, στον αστικό ιστό της πόλης. Η Σμύρνη θα μεταμορφωθεί σε μία πολυπολιτισμική πρωτεύουσα, με έντονο το ελληνικό στοιχείο, ενώ οι κάτοικοι της, δραστήριοι και μορφωμένοι, θα διαμορφώσουν την νέα κοσμοπολίτικη ταυτότητα της πόλης.¹⁴

Η πόλη ήταν διαμορφωμένη, σε δύο επίπεδα. Διακρινόταν, στον *Άνω Μαχαλά* και στον *Κάτω Μαχαλά*. Ο *Άνω Μαχαλάς*, ο οποίος, βρισκόταν στις παρυφές του όρους Πάγος, ήταν η συνοικία των Τούρκων, των Εβραίων και ελάχιστων Ελλήνων, ενώ ο *κάτω Μαχαλάς* κατοικούνταν από Έλληνες, Αρμένιους και Ευρωπαίους και η *Πούντα* από τους Ιταλούς και τους Μαλτέζους. Αξιόλογη ήταν η ελληνική συνοικία του *Αγίου Γεωργίου*, η αγορά *Μεγάλες Ταβέρνες*, ενώ ο *Φραγκομαχαλάς*, ο οποίος φιλοξενούσε, Ευρωπαίους κατά κύριο λόγο, ήταν από τα πιο κεντρικά σημεία στη πόλη.¹⁵

Το σημείο όμως αναφοράς, για τους κατοίκους της Σμύρνης και των ταξιδιωτών, υπήρξε το διάσημο Κιε, από τη γαλλική λέξη *Quais*, η περίφημη προκουμαία της πόλης, με συνολικό μήκος, πάνω από 2 χιλιόμετρα, που χωριζόταν σε δύο μέρη: το εμπορικό και το κοσμικό. Θα λέγαμε ότι η προκουμαία, η οποία παραδόθηκε στους Σμυρνιούς, το 1874, ήταν η καρδιά της πόλης εκεί όπου γίνονταν οι καθημερινές συναντήσεις των κατοίκων, σε όλες τις ώρες της ημέρας και αποτελούσε μία εντυπωσιακή εικόνα για τον επισκέπτη, καθώς και το μέρος, όπου οι μόνιμοι κάτοικοι της Σμύρνης, μπορούσαν να κάνουν αμέριμνοι τον περίπατό τους ή να καθίσουν σε κάποιο από τα πολυάριθμα καφέ της, σε μαγαζιά

¹⁴ Κ. Τσαγκρίδης, *Από την ουτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 46-47

¹⁵ Θ. Καρζής, *Οι πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία- Πόντος*, Αθήνα 2002, τ. 2, σ. 67-68

πολυτελείας ή στις περίφημες λέσχες. Η προκυμαία της Σμύρνης έδινε την εντύπωση ότι ανήκε σε μία ευρωπαϊκή πρωτεύουσα και είναι βέβαιο ότι είχε συνεισφέρει, αποφασιστικά, στην κοσμική ταυτότητα της πόλης. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η πόλη της Σμύρνης θα γνωρίσει μία αλματώδη ανάπτυξη και διαρκώς θα επεκτείνεται. Αξιόλογα ήταν και τα προάστια της πόλης, όπου βρισκόταν το Κορδελιό, ο Μπουρνόβας, ο Προφήτης Ηλίας και ο Μπουτζάς, με τις επαύλεις του.¹⁶

2.1. Πληθυσμός – Διοίκηση

Η έντονη οικονομική δραστηριότητα της πόλης θα φέρει και μία αλματώδη αύξηση του πληθυσμού της και κατά κύριο λόγο, της ελληνικής κοινότητας. Ενώ μέχρι το 1800, ο πληθυσμός της Σμύρνης, συνολικά δεν υπερέβαινε τους 100.000, από τους οποίους 25.000, ήταν Έλληνες, στις αρχές του 1830, ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας θα αυξηθεί σε 40.000. Σύμφωνα με απογραφή του αγγλικού προξενείου, το 1891, η ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης είχε συνολικά 207.000 κατοίκους, από τους οποίους, οι Έλληνες ήταν 107.000, ενώ οι Μουσουλμάνοι 52.000, 23.000 Εβραίοι και 12.000 οι Ευρωπαίοι. Ο 20ος αιώνας, θα βρει την πανέμορφη Σμύρνη, με γενικό πληθυσμό 365.000 κατοίκους, εκ των οποίων 165.000, αποτελούνταν από Έλληνες, ενώ οι Μουσουλμάνοι 80.000. Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε, για μία πληθυσμιακή έκρηξη του ελληνικού πληθυσμού στην πόλη, ο οποίος, θα αποτελέσει μία υπολογίσιμη δύναμη, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για την Ευρώπη και τη Δύση γενικότερα.¹⁷

Η πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων της πόλης, έναντι των Οθωμανών, των Αρμενίων και των Ευρωπαίων, θα οδηγήσει τους Τούρκους να αποκαλέσουν τη Σμύρνη, *Γκιαούρ Ισμύρ*, δηλαδή, η πόλη των απίστων. Η έντονη ελληνική παρουσία στην ιωνική πρωτεύουσα θα οδηγήσει πολλούς ξένους ταξιδιώτες, καθώς η Σμύρνη αποτελούσε εκτός από μια αξιόλογη οικονομική δύναμη και έναν αξιοζήλευτο ταξιδιωτικό προορισμό, να πιστέψουν ότι η πόλη ήταν ελληνική, καθώς το μουσουλμανικό στοιχείο ερχόταν δεύτερο.¹⁸

Παρατηρούμε λοιπόν μία δραστήρια ελληνική κοινότητα, η οποία, πρωταγωνιστούσε στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου. Η ελληνική

¹⁶ Θ. Καρζής, *Οι πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία- Πόντος*, Αθήνα 2002, τ. 2, σ. 93

¹⁷ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 50-51

¹⁸ Κ. Τσαγκρίδης, *Από την οντοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 50-52

κοινότητα της Σμύρνης, όπως και οι υπόλοιπες ελληνικές κοινότητες, οι οποίες, ανήκαν διοικητικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ακολουθούσαν το μοντέλο διοίκησης, της Αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί, οι οποίοι, μέχρι τον 15ο αιώνα, διαχώριζαν τους υπηκόους τους, σε μουσουλμάνους και άπιστους, μετά το 15ο αιώνα, χρησιμοποίησαν τον όρο *millet* (γένους), με τον οποίο, διαχωρίζονταν σε θρησκευτικές κοινότητες. Το σύστημα αυτό διατηρήθηκε μέχρι το 1908, οπότε οι Νεότουρκοι το κατήγγησαν, προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα κοσμικό οθωμανικό κράτος, σύμφωνα με το οποίο, όλοι οι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα τους, ήταν Οθωμανοί πολίτες.¹⁹

Εκτός από την ύπαρξη των *μιλλέτ*, η Μικρά Ασία διαχωριζόταν διοικητικά σε μεγάλες περιφέρειες, τις οποίες, αποκαλούσαν βιλαέτια, από την αραβική λέξη βιλαγέτ. Κάθε βιλαέτι είχε έναν γενικό διοικητή τον Βαλή. Ο Βαλής, ο επικεφαλής κάθε γενικής διοικήσεως, ο οποίος, έφερε συνήθως, το βαθμό του στρατηγού ή του στρατάρχη και ήταν υπεύθυνος για τις διοικητικές πολιτικές και οικονομικές υποθέσεις, της περιοχής του. Επιπλέον υπήρχαν οι αποκαλούμενες *σαντζάκ*, δηλαδή οι υποδιοικήσεις. Η Σμύρνη υπαγόταν, στο βιλαέτι του Αϊδινίου, το οποίο, είχε πέντε *σατζάκ*, εκτός από αυτό της Σμύρνης είχε επιπλέον αυτά της Μαγνησίας, του Αϊδινίου, του Μεντεσέ και του Ντενιζλί. Επιπλέον το *σατζάκ* της Σμύρνης υποδιαιρούνταν σε *καζάδες*, όπως αυτός της Φώκαιας, της Μενεμένης, των Βούρλων, του Τσεσμέ, του Κουσάντασι και βεβαίως της Σμύρνης.²⁰

Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, το 1908, καταργείται ο όρος *millet* και επαναφέρονται οι συνταγματικές ρυθμίσεις του 1876, το αποκαλούμενο *Τανζιμάτ*, δηλαδή μεταρρυθμίσεις. Η λέξη, *Τανζιμάτ* προέρχεται, από την αραβική λέξη, *τανζίμ*, που σημαίνει βάζω σε τάξη και χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά, το 1838. Είναι εμφανής η προσπάθεια των Νεότουρκων να προσπαθήσουν να εντάξουν στους κόλπους του τουρκικού κράτους όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως θρησκείας ή γλώσσας.²¹

Το 1868, δόθηκε στη Σμύρνη η άδεια από την Υψηλή Πύλη να συσταθεί μεικτή Δημαρχία, με το σκεπτικό, ότι θα βελτιωθεί ο χώρος στην πόλη. Ο πρώτος κανονισμός, περί μεικτής δημαρχίας, στη Σμύρνη δημοσιεύτηκε τον Φεβρουάριο και ορίστηκαν οι αρμοδιότητες πχ καθαριότητα, ύδρευση κλπ., καθώς και η

¹⁹ Κ. Τσαγκρής, *ό. π.*, σ. 50-51

²⁰ Κ. Τσαγκρής, *ό. π.*, σ. 52-53

²¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 19^{ος} αι-1919*, Αθήνα 1998, σ. 45

σύνθεση και ο αριθμός των μελών, του δημοτικού συμβουλίου. Τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου, που εξελέγησαν το '68, τα δεκατρία ήταν ελληνικής καταγωγής, δύο γαλλικής, έξι μουσουλμανικής και τρία αρμένικης καταγωγής. Αυτά τα 24 μέλη θα εκλέξουν τα οκτώ μέλη, του διαρκούς συμβουλίου, εκ των οποίων, τα τέσσερα ήταν ελληνικής καταγωγής. Καθώς όμως το πρώτο αυτό μεικτό συμβούλιο δεν αποδείχτηκε ιδιαίτερα αποτελεσματικό, ο γενικός διοικητής το διέλυσε, τροποποιώντας τον κανονισμό, περί μεικτών συμβουλίων.²²

2.2. Οικονομική ζωή: Αγροτική παραγωγή, εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, υπηρεσίες

Οι Έλληνες της Ιωνίας ήταν άνθρωποι, εργατικοί δραστήριοι και ανοιχτόμυαλοι, οπότε έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο, στην οικονομική ζωή της πόλης. Η οικονομία της Σμύρνης γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση, στις αρχές του 19ου αιώνα και βρισκόταν, κατά κύριο λόγο, στα χέρια των Ελλήνων κατοίκων της. Καθώς αυξανόταν και το ελληνικό στοιχείο στην πόλη, είχαμε και μία έντονη οικονομική δραστηριότητα σε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής.²³

Κυρίως από τα μέσα του 19ου αιώνα, μέχρι και την καταστροφή, η Σμύρνη αποτελούσε το μεγαλύτερο ίσως λιμάνι της ανατολικής Μεσογείου, μετατρέποντας την πόλη, σε ένα αξιοθαύμαστο, εξαγωγικό και εισαγωγικό κέντρο με διεθνή ακτινοβολία. Στη Σμύρνη υπήρχαν όλων των ειδών τα καταστήματα και βιοτεχνίες και τα προϊόντα τους απευθύνονταν σε όλους, πλούσιους ή φτωχούς και σε όλες τις εθνικότητες. Η μεγάλη σκεπαστή αγορά της πόλης, με κάθε λογής κατάσταση, είχε την τιμητική της. Η Σμύρνη άλλωστε φημιζόταν για τα Ταρσιά της. Τα Ταρσιά ήταν αγορές στεγασμένες, χονδρικού και λιανικού εμπορίου, οι οποίες όμως ήταν σκεπασμένες με κεραμίδια και έκλειναν με πόρτες σιδερένιες, ενώ τα παζάρια ήταν αγορές υπαίθριες, όπου οι παραγωγοί έφερναν τα εμπορεύματά τους. Επιπλέον υπήρχαν και τα ξακουστά μπεζεστένια, οι υφασματαγορές.²⁴

Σαφώς και δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αγροτική παραγωγή, εντός του αστικού ιστού της Σμύρνης αλλά η γεωργία άνθησε στα περίχωρα της πόλης. Ο κάμπος της Σμύρνης ήταν εύφορος πολύ και η παραγωγή ευνοούνταν ιδιαίτερω, από το ήπιο κλίμα της περιοχής. Ακόμα και την περίοδο του χειμώνα, η

²² Κ. Τσαγκρίδης, *Από την οντοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 52

²³ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 106

²⁴ Ε. Κατσίπη Σπυριδάκη, *Η Μικρά Ασία μέσα από τη λογοτεχνία*, Νέα Ιωνία 2019, σ. 103-105

θερμοκρασία δεν έπεφτε ποτέ κάτω από τους 10 βαθμούς, ενώ οι άφθονες βροχές πότιζαν το έδαφος και βοηθούσαν στην καρποφορία. Όλοι λοιπόν οι επισκέπτες, που έρχονταν στην πόλη, δεν μπορούσαν να αντισταθούν στα πλούσια σε ποιότητα φρούτα της, τα οποία, είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν, σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές.²⁵

Η αγροτική αυτή ανάπτυξη ευνοήθηκε ιδιαίτερος, από την εισαγωγή και τη χρήση γεωργικών μηχανημάτων, τα οποία, αύξησαν την παραγωγή των προϊόντων και οδήγησε, σε ακόμα μεγαλύτερες εξαγωγές. Τα σύκα, τα αμπέλια, η ελιά και ο καπνός ήταν τα αγροτικά προϊόντα, με την μεγαλύτερη ζήτηση. Τα ξηρά σύκα αποτελούσαν ίσως το ωραιότερο αγροτικό προϊόν της Σμύρνης και το πιο περιζήτητο προϊόν στο εξωτερικό, καθώς ήταν τεράστιες οι ποσότητες, που εξάγονταν. Ασφαλώς και η ελιά και όλα τα παράγωγα της, ελαιόλαδο, βρώσιμες ελιές αλλά και σαπούνι, με βάση το ελαιόλαδο, ήταν ξακουστά όπως ξακουστά ήταν και τα κρασιά της πόλης, καθώς και τα σταφύλια της.²⁶

Το λιμάνι της Σμύρνης, σε σχήμα ενός γιγάντιου μισοφέγγαρου, κυρίως μετά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, εξελίχθηκε σε αξιόλογο εμπορικό κόμβο, ενώ αποτέλεσε σταυροδρόμι, στο οποίο, διασταυρώνονταν οι θαλάσσιοι δρόμοι Ανατολής και Δύσης. Σε αυτό κατέπλεαν καθημερινά πλοία, για να ξεφορτώσουν μέταλλα, υφάσματα και χίλια άλλα, από τη Δύση και για να φορτώσουν μεταξύ, μπαχαρικά, χάλια και κυρίως, τα περίφημα ξερά σύκα της, τα ξακουστά σμυρναίικα σύκα, καθώς αποτελούσαν το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν της περιοχής. Επιπλέον σημαντικό ρόλο, για την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη της πόλης έπαιξε η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου, Σμύρνης– Αϊδινίου, το 1856, το οποίο, επεκτάθηκε το 1864, στη σύνδεση Σμύρνης– Κασαμπά. Όσο δε για τη σιδηροδρομική σύνδεση Σμύρνης– Βαγδάτης, το 1885, διέυρνε ακόμα περισσότερο το πεδίο συναλλαγών της πόλης, ενώ απέδειξε περίτρανα την εξέλιξη της Σμύρνης σε υπολογίσιμη εμπορική δύναμη, παγκοσμίως.²⁷

Ιδιαίτερος σημαντική και η χρήση της τεχνολογίας, στην αγροτική παραγωγή αφού παρείχε τη δυνατότητα, για μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων. Οπότε έχουμε την μεταποίηση της ελιάς, σε ελαιόλαδο, βρώσιμες ελιές, σαπούνι, με βάση το ελαιόλαδο, ενώ το σιτάρι σε αλεύρι και ζυμαρικά, το σταφύλι σε κρασί

²⁵ Θ. Καρζής, *Οι παριίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία- Πόντος*, Αθήνα 2002, τ. 2, σ. 62

²⁶ Κ. Τσαγκρίδης, *Από την ουστοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 106-107

²⁷ Θ. Καρζής, *ό. π.*, σ. 64

σταφίδα και άλλα αλκοολούχα ποτά. Επιπλέον με το μαλλί και το βαμβάκι της περιοχής έφτιαχναν νήματα και ζηλευτά υφάσματα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ενώ αυτές οι μεταποιήσεις, αρχικά θα κάλυπταν οικογενειακές ανάγκες, στην πορεία μετατράπηκαν σε βιομηχανία με εντυπωσιακά αποτελέσματα. Οι κυριότερες βιομηχανικές δραστηριότητες, εκτός από τις μεταποιήσεις αφορούσαν τάπητες, δέρματα και κάποια μηχανουργεία. Εκτός από τους τάπητες, που ήταν στα χέρια, κυρίως των Αρμενίων και των Οθωμανών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν οι Έλληνες που διαχειρίζονταν τις κυριότερες βιομηχανικές δραστηριότητες. Μεγάλοι Οίκοι, όπως του Δ. Ισηγόνη, προμήθευαν με τεχνολογία (ατμομηχανές, ατμόμυλοι, ελαιουργεία), όλη την Ελλάδα.²⁸

Καράβια έφερναν, από την Άγκυρα, την Προύσα, το Ικόνιο, την Αττάλεια, βαμβάκια, νήματα, χάλια, φαρμακευτικά είδη, κρασιά, δέρματα, με προορισμό, την Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, τα ευρωπαϊκά καράβια μετέφεραν στη Σμύρνη βενετσιάνικα μετάξια, ζάχαρη, διάφορα εργαλεία, κασσίτερο, μόλυβδο, κλπ. Σύμφωνα με μία έγκυρη στατιστική του 1911, κατέπλευσαν και απέπλευσαν, από το λιμάνι της Μυτιλήνης, μόλις μέσα σε ένα χρόνο, 2.500 ατμόπλοια και 1.300 ιστιοφόρα. Το εμπόριο στη Σμύρνη, σύμφωνα και με τον ελληνικό οδηγό που τυπώθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα, πρέπει να διαχωριστεί σε αυτό που αφορά την εισαγωγή εμπορευμάτων, από το εσωτερικό του νομού Αϊδινίου, στη Σμύρνη, το οποίο, αφορά κατά 80% Έλληνες και το γενικό διαμετακομιστικό εμπόριο, είτε εισαγωγικό, είτε εξαγωγικό, που απευθύνεται στην πόλη της Σμύρνης. Το διαμετακομιστικό εμπόριο είναι στα χέρια των Ελλήνων κατά 50%, ενώ το υπόλοιπο ανήκει στους Ευρωπαίους. Όσον αφορά τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ Σμύρνης και Ελλάδας δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο. Από τη Σμύρνη εισάγονται μικρές ποσότητες βαμβακιού και η Ελλάδα, εξάγει, στη Σμύρνη, υφάσματα και γεωργικά εργαλεία.²⁹

Είναι φανερό ότι οι Έλληνες της Σμύρνης, με την ικανότητα τους, την εργατικότητα τους και το εμπορικό τους δαιμόνιο, κατόρθωσαν να περιέλθει στα χέρια τους το μεγαλύτερο μέρος της εμπορικής κίνησης της πόλης. Οι περισσότεροι εξαγωγείς και εισαγωγείς, καθώς και οι βιομήχανοι και βιοτέχνες, ήταν Έλληνες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Φραγκομαχαλάς ο κυριότερος εμπορικός δρόμος της Σμύρνης, τουλάχιστον 2 χιλιομέτρων, όπου έσφυζε από ζωή, είχε

²⁸ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 106-107

²⁹ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 107

περιέλθει στα χέρια Ελλήνων εμπόρων. Από τα διακόσια μεγάλα εμπορικά καταστήματα, τα 163 ήταν ελληνικά, ενώ τα ευρωπαϊκά ήταν 25 και 3 μόνο τουρκικά. Οι περισσότεροι άλλωστε εξαγωγείς ήταν Έλληνες.³⁰

Σύμφωνα λοιπόν με τη στατιστική, την οποία, συνέταξε, το 1919, ο καθηγητής Εμπορίου και λυκειάρχης Ιωάννης Γιαννίκης προέκυψε η εμπορική και οικονομική δύναμη, σύμφωνα με την εθνικότητα. Η ελληνική υπερίσχυε κατά πολύ κι ανερχόταν στο 80,20%, η οθωμανική κατά 10.47%, η αρμενική κατά 2% και το υπόλοιπο ποσοστό, η ευρωπαϊκή. Βεβαίως οι Έλληνες δεν περιορίζονταν μόνο στο εμπόριο. Υπήρχαν οι εργάτες και οι τεχνικοί στο λιμάνι, στις κατασκευές και στα εργοτάξια, οι αγρότες, οι γιατροί και το νοσηλευτικό προσωπικό, εκπαιδευτικοί, δικηγόροι και οι υπάλληλοι στις τράπεζες και στα γραφεία γενικότερα.³¹

Οι τράπεζες στη Σμύρνη συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου και την ενίσχυσαν. Αρχικά στην πόλη υπήρχε το υποκατάστημα της οθωμανικής τράπεζας, που ιδρύθηκε, το 1853, στην Κωνσταντινούπολη και η τράπεζα Κρεντί Λυονναί. Ακολούθησαν άλλες τράπεζες, εκ των οποίων και τρεις ελληνικές, η τράπεζα των Αθηνών, η τράπεζα της Ανατολής, η τράπεζα Θεσσαλονίκης και η Γεωργική τράπεζα. Το εμβληματικό κτίριο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, στην προκυμαία, είναι άξιο ιδιαίτερης αναφοράς, καθώς ήταν έργο του σπουδαίου αρχιτέκτονα Ιγνατίου Βαφειάδη.³²

Σημαντικές υπηρεσίες αποτέλεσαν και τα ταχυδρομεία, ενώ μέχρι την εγκατάστασή τους στην πόλη, ταχυδρομικές υπηρεσίες εκτελούσε ένας αγωγιάτης – αγγελιοφόρος, ο οποίος, έκανε μεταφορές ανάμεσα στις πόλεις και τα υπόλοιπα κέντρα. Οι αγγελιοφόροι έκαναν δρομολόγια κάθε μήνα και πληρώνονταν και από το κράτος και από τους πελάτες τους. Μετά την εγκατάσταση ταχυδρομείων, το τουρκικό εγκαταστάθηκε περίπου, το 1860, οι αγγελιοφόροι απλώς κολλούσαν τα γραμματόσημα, στα γράμματα και μετέφεραν την αλληλογραφία, από το ένα στο άλλο ταχυδρομείο. Ελληνικό ταχυδρομείο είχε ιδρυθεί ήδη, από το 1834, από τον πρώτο πρόξενο της Ελλάδας, στη Σμύρνη, τον Μ. Σχοινά και λειτούργησε, μέχρι το 1881, οπότε διακόπηκε εξαιτίας διαφορών, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.³³

³⁰ Ε. Κατσιτή Σπυριδάκη, *Η Μικρά Ασία μέσα από τη Λογοτεχνία*, Δοκίμιο, Νέα Ιωνία 2019, σ. 108

³¹ Χ. Σολομωνίδης, «*Η Ελληνικότητα της Σμύρνης*», στο: ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ, Μνήμη Μικράς Ασίας, Ίδρυτής Γρηγόριος Ξενοπούλος, Αθήνα 1972, σ. 150

³² Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 108

³³ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 109

2.3. Καθημερινή ζωή, ψυχαγωγία, αθλητισμός, θέατρο

Η Σμύρνη ήταν μία κοσμική πόλη, που φιλοξενούσε πολιτισμούς και ανθρώπους, με διαφορετική καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία και κοινωνική τάξη. Αποτελούσε ένα πολύχρωμο μωσαϊκό, από κατοίκους τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους, που ως ένα βαθμό συμβίωναν αρμονικά. Οι Έλληνες είχαν αφήσει έντονη τη σφραγίδα τους στην πόλη και αυτό φαινόταν, σε όλους τους τομείς. Στα εμπορικά καταστήματα, στις υπηρεσίες στις επιβλητικές κατοικίες των Σμυρνιών και φυσικά, στα σχολεία και στις εκκλησίες, καθώς οι Έλληνες κάτοικοι της πόλης ήταν πολύ πιστοί και στηρίζονταν στη δύναμη της ορθόδοξης πίστης, για να διατηρήσουν την ελληνική τους ταυτότητα.³⁴

Στη Σμύρνη, τη κοσμοπολίτισσα αυτή πόλη της Ανατολής, η ζωή δεν σταματούσε ποτέ. Από τις πρώτες πρωινές ώρες, ο κόσμος ξεχυνόταν στους δρόμους και στις πλατείες, είτε για να πάει στην εργασία του, είτε για να πάει, σε κάποιο από τα πολυάριθμα καφέ ή στις λέσχες της πόλης. Οι Έλληνες Σμυρνιοί ξεκινούσαν τη μέρα τους, από πολύ νωρίς, καθώς ήταν ένας λαός εργατικός και δραστήριος και όταν τελείωναν με τις επαγγελματικές υποχρεώσεις τους, απολάμβαναν στιγμές χαλάρωσης, είτε κάνοντας περίπατο, στην προκουαία, την αγγλική σκάλα ή και σε κάποιο προάστιο, της πόλης. Συνήθως τις Κυριακές σύχναζαν επίσης σε ένα από τα πολυάριθμα καφέ της περιοχής ή απλά αντάλλασαν επισκέψεις, στα σπίτια τους, για τσάι, τις αποκαλούμενες βεγγέρες.³⁵

Στη Σμύρνη, υπήρχαν τα περίφημα ελληνικά ζαχαροπλαστεία, το high life και το ζαχαροπλαστείο ,του Κωστή, ζυθοπωλεία, με τους περίφημους σμυρναίικους μεζέδες και καφενεία ,που τα περισσότερα λειτουργούσαν μόνο τα απογεύματα και τα βράδια, γιατί οι Έλληνες της Σμύρνης δεν είχαν τη δυνατότητα να συχνάζουν το πρωί, το οποίο, ήταν αφιερωμένο, στην εργασία τους.³⁶

Οι Έλληνες της Σμύρνης, οι οποίοι, ανήκαν σε μία οικονομικά ευκατάστατη κοινωνική τάξη, είχαν σαφώς περισσότερες επιλογές στην ψυχαγωγία. Διασκεδάζαν περισσότερο στους χορούς, στις δεξιώσεις, στις βεγγέρες και στα Garden party, τα οποία οργανώνονταν σε αρχοντικά σπίτια ή σε λέσχες και σε αίθουσες ξενοδοχείων. Από την άλλη, η μεσαία και η εργατική τάξη, επισκέπτονταν, συνήθως τις ταβέρνες και τις μπουραρίες, όπου συχνά ο μεζές και το

³⁴ Θ. Καρζής, *Οι πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία- Πόντος*, Αθήνα 2002, τ. 2, σ. 62-64

³⁵ Θ. Καρζής, *ό. π.*, σ. 62-64

³⁶ Χ. Σολομωνίδης, *Η Ελληνικότητα της Σμύρνης. Μνήμη Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1972, σ. 151

ποτό, συνοδευόταν από τραγούδια και χορούς με συνοδεία τον ήχο λαϊκών οργάνων. Φυσικά πολύ συχνά, οργανώνονταν συγκεντρώσεις σε σπίτια, με ποτό, μεζέ και χορό, απλά αυτές οι συγκεντρώσεις δεν είχαν την κοσμικότητα που συναντούσες, στα σπίτια των μεγαλοαστών. Διάσημες ήταν και οι ελληνικές ελαφριές ορχήστρες της Σμύρνης, τα αποκαλούμενα «πολιτάκια», που με τις κιθάρες τους, με τα σαντούρια τους και τα μαντολίνα τους, έδιναν το παρόν στα ελληνικά γλέντια.³⁷

Ξακουστές ήταν οι λέσχες της Σμύρνης, όπου σύχναζαν κυρίως τα άτομα των ανωτέρων και των μεσαίων τάξεων και ήδη, από τον 18ο αιώνα, είχε ιδρυθεί η πρώτη λέσχη, η οποία, ήταν η *Ευρωπαϊκή Λέσχη* στον Φραγκομαχαλά. Το 1818, ιδρύεται η πρώτη ελληνική Λέσχη, αρχικά στα Γυαλιάδικα, η οποία, πήρε την ονομασία *Ελληνική Εμπορική Λέσχη* και ήταν ανοιχτή, από τις 7:00 το πρωί ως τα μεσάνυχτα, όλες τις μέρες της εβδομάδας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της λέσχης ήταν ότι ο ειδικός γραμματέας συνήθιζε να διαβάζει στα μέλη της, περικοπές, από εφημερίδες και από βιβλία, κυρίως ηθικού ιστορικού και εμπορικού περιεχομένου. Όταν τελείωνε η ανάγνωση, τα μέλη της λέσχης μπορούσαν να παίξουν κάποια κόσμια παιχνίδια όπως ήταν το μπιλιάρδο ή το τάβλι. Το 1842, η *Ελληνική Εμπορική Λέσχη* άλλαξε ονομασία, σε *Γραικική Λέσχη*, ενώ λίγο αργότερα, μετονομάστηκε σε *Ελληνική Λέσχη*. Αυτή την ονομασία θα τη διατηρήσει, έως τη Μικρασιατική καταστροφή.³⁸

Το 1907, η ελληνική λέσχη εγκαταστάθηκε στη δίοδο Τενεκίδη, κοντά στην αγγλική σκάλα. Το κτίριο ήταν πολυτελέστατο και ευρύχωρο και μόνο η μεγάλη αίθουσα χορού είχε εμβαδόν, 440 τετραγωνικά, με τους πελώριους καθρέφτες και κρυστάλλινους πολυελαίους. Τα τελευταία έτη λειτουργίας της, τα μέλη της ανέρχονταν, σε 400. Επιπλέον διατηρούσε αναγνωστήριο και επιστημονικό καλλιτεχνικό και φιλολογικό τμήμα. Στις πολυτελείς αίθουσες της Λέσχης δόθηκαν πολλοί επίσημοι χοροί, ενώ ανεξίτηλη έμεινε στη μνήμη των Σμυρνιάν, ο χορός που δόθηκε, το 1833, προς τιμή του Πρίγκιπα διαδόχου Μαξιμιλιανού, ο οποίος, αργότερα στέφθηκε Βασιλιάς της Βαυαρίας. Το 1901, θα δοθεί ένας εξίσου αλησμόνητος χορός όταν έριξε άγκυρα ο ελληνικός στόλος, στο λιμάνι της Σμύρνης, ο οποίος, αποτελούνταν από τα θωρηκτά, *Ψαρά*, *Υδρα* και *Σπέτσαι*, υπό τις διαταγές, του ναυάρχου Ζώτου. Στα 104 χρόνια λειτουργίας της, η

³⁷ Κ. Τσαγκρίδης, *Από την ουτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 98

³⁸ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 150

Ελληνική Λέσχη παρέμεινε σημείο αναφοράς για τους Έλληνες της Σμύρνης και ξεχώρισε, ως εθνικό κέντρο, της ελληνικής κοινωνίας της πόλης.³⁹

Υπήρχαν όμως και άλλες ελληνικές λέσχες στη Σμύρνη, όπως αυτή των *Κυνηγών*, η οποία, ιδρύθηκε, το 1891, γνωστή επίσης ως η «*Υψηλή Λέσχη*», ενώ απέναντί της, υπήρχε πάλι μία λέσχη *Κυνηγών*, γνωστή ως «*Χαμηλή Λέσχη*». Το κυνήγι ήταν άλλωστε για τους Σμυρνιούς μία από τις πιο αγαπημένες ασχολίες τους. Στις λέσχες αυτές, εκτός από την ενίσχυση του κυνηγιού, διοργανώνονταν εκδρομές, χοροεσπερίδες, τσάγια και διαλέξεις. Ελληνικές λέσχες υπήρχαν και στα προάστια της Σμύρνης, με αναγνωστήριο, αίθουσα χορού, όπου και εκεί πραγματοποιούνταν συχνά, διαλέξεις και χοροεσπερίδες. Υπήρχε και μία άλλη λέσχη, η περίφημη *Sporting Club* που ιδρύθηκε, το 1893, την οποία, οι Έλληνες, αποκαλούσαν, *Γυμναστικός Κύκλος*. Τα μέλη της Λέσχης άνηκαν σε όλες τις εθνότητες και δεν ήταν λίγοι οι Έλληνες, που επέλεγαν τη συγκεκριμένη λέσχη για να μπορέσουν να κλείσουν εμπορικές συμφωνίες ή άλλου είδους, συμφέρουσες οικονομικές συμφωνίες, κυρίως με Ευρωπαίους.⁴⁰

Στην πρωτεύουσα της Ιωνίας, εξέχουσα θέση κατείχε και ο αθλητισμός. Άλλωστε το ολυμπιακό πνεύμα και η αγωνιστική ιδέα είχε υμνηθεί ήδη από την αρχαιότητα. Οι ελληνικοί αθλητικοί Σύλλογοι προσέφεραν πολλά σε αυτό το ελληνικό αθλητικό ιδεώδες. Ο πρώτος ελληνικός Σύλλογος, που δημιούργησε αθλητικό τμήμα, ήταν ο μουσικός Σύλλογος «*Ορφέας*», το 1890, με σκοπό να συνδυάσει την καλλιέργεια της μουσικής με τη σωματική αγωγή των μελών του. Ο Σύλλογος ιδρύθηκε, από μαθητές της Σχολής «*Αρώνη*» και νέους, που αγαπούσαν τη μουσική και για αυτό έδωσαν έμφαση, στη δράση που σχετιζόταν με τη μουσική. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει κάποια μέλη αθλητές του να αποχωρήσουν και να ιδρύσουν ένα άλλο σωματείο, με καθαρά αθλητική δράση το *Γυμνάσιον*, το 1894.⁴¹

Του 1898, ο μουσικός Σύλλογος «*Ορφέας*» θα ενωθεί με το *Γυμνάσιον* και έτσι θα προκύψει ένα νέο σωματείο, ο *Πανιώνιος* Γ.Σ. Το νέο αυτό σωματείο θα επικεντρωθεί στην διάδοση της γυμναστικής και του αθλητικού αισθήματος πρωτίστως και κατά δεύτερο λόγο, στη διάδοση του μουσικού αισθήματος, σε συνδυασμό με τις καλές τέχνες. Μερικά χρόνια μετά και συγκεκριμένα, το 1906, ο «*Πανιώνιος*» θα μετατραπεί σε ένα καθαρά αθλητικό σωματείο, χωρίς πια να

³⁹ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 151

⁴⁰ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 151

⁴¹ Κ. Τσαγκρίδης, *Από την οντοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001, σ. 100

υπάρχει κάποια σύνδεση με τη μουσική. Κορυφαία αθλητική του δράση υπήρξε η τέλεση των «Πανιωνίων» αγώνων, οι οποίοι, έλαβαν χώρα για 19 φορές, από το 1896 έως το 1921. Το 1911, ο Πανιώνιος εγκαινίασε το γυμναστήριο του, στη Πούντα, δίπλα στο ελληνικό νεκροταφείο, έχοντας ως επίτιμο πρόεδρο τον Χρυσόστομο. Το γυμναστήριο είχε διαδρομές 334 μέτρων και 10 μέτρων, σε πλάτος, ενώ διέθετε αποδυτήρια, γραφεία και μία ξύλινη εξέδρα με χωρητικότητα, 7.000 θεατών.⁴²

Δεύτερος αξιόλογος Σύλλογος υπήρξε ο *Απόλλων*, ο οποίος, ιδρύθηκε το 1891 και όπως και αρχικά ο Πανιώνιος ως φιλαρμονικός Σύλλογος έδινε συναυλίες, πραγματοποιούσε φιλολογικές συγκεντρώσεις και διαλέξεις. Από το 1896, θα αποκτήσει αθλητικό τμήμα και αργότερα τμήμα ναυτικό, ποδοσφαιρικό, ποδηλασίας και πυγμαχίας. Το 1904, ο *Απόλλων* οργάνωσε τα *Απολλώνια*, στα οποία, έλαβαν μέρος, 90 αθλητές, από διάφορα αθλητικά σωματεία. Συνέχισε να λαμβάνει μέρος και σε άλλους αγώνες και πολλοί αθλητές του έλαβαν σημαντικές διακρίσεις.⁴³

Το 1859, Έλληνες αθλητές των Σωματείων της Σμύρνης έλαβαν μέρος στους τοπικούς Ολυμπιακούς αγώνες της Αθήνας, οι οποίοι, πραγματοποιήθηκαν στην πλατεία Λουδοβίκου (ταχυδρόμου) και αναδείχθηκαν νικητές, ενώ καταχειροκροτήθηκαν, από τον Όθωνα και την Αμαλία, οι οποίοι, ήταν θεατές των αγώνων. Κορυφαίος γεγονός επίσης, ήταν η συμμετοχή των αθλητών του *Ορφέα*, στα *Τήνια*, που πραγματοποιήθηκαν, το 1895, στην Τήνο, ως προκριματικοί για τους Έλληνες αθλητές, των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων. Ειδικά, για την παρακολούθηση του αγώνα, είχε καταπλεύσει στην Τήνο ο ελληνικός στόλος. Όλοι οι αθλητές φορούσαν, φανέλα, ζώνη πλατιά και μακρύ λευκό παντελόνι, εκτός από τους Σμυρνιούς αθλητές, οι οποίοι, με το πνεύμα νεωτερισμού, που τους διακατείχε, φορούσαν κοντό λεπτό αθλητικό παντελόνι και μακρύκαρφα σανδάλια, εκπλήσσοντας το κοινό και τους υπόλοιπους συναθλητές τους.⁴⁴

Άλλοι αθλητικοί Σύλλογοι, στη Σμύρνη, ήταν ο όμιλος *Ερετών*, ο οποίος, ιδρύθηκε, το 1902, ο *Πέλοψ*, το 1908, που ειδικευόταν στα θαλάσσια αγωνίσματα και οι αθλητές του διακρίθηκαν, σε πολλούς ναυτικούς αγώνες. Το 1907, ιδρύθηκε, ο *Ερμής*, και το 1908, ο γυμναστικός και μουσικός Σύλλογος Κορδελιού. Από το

⁴² Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 100

⁴³ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 148

⁴⁴ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 149

1863, διοργανώθηκαν στη Σμύρνη με αυτοκρατορικό διάταγμα και τελούνταν δύο φορές τον χρόνο, ιπποδρομίες. Ιδιαίτερα διαδεδομένη στη Σμύρνη, κυρίως μεταξύ των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, ήταν και η ξιφασκία. Τέλος στη πόλη υπήρξε ένα τέλεια καταρτισμένο σώμα Ελλήνων προσκόπων, με 1.200 εφήβους. Στη Σμύρνη λοιπόν, το λουλούδι της Ανατολής, άνθησε το αθλητικό ιδεώδες και το αγωνιστικό πνεύμα.⁴⁵

Στη Σμύρνη, κατά την αρχαιότητα, στη βορειοδυτική πλευρά του Λόφου του *Πάγου*, υπήρχε ένα μεγάλο θέατρο, το οποίο, ήταν από τα μεγαλύτερα της εποχής και μπορούσε να φιλοξενήσει 20.000 θεατές. Στις αρχές του 19^{ου} δίνονται κάποιες παραστάσεις, από ερασιτέχνες ηθοποιούς κυρίως, σε καφενεία όπως ήταν η *Κιβωτός*, κοντά στην περιοχή Βουτσάδικα, η *Αλάμπρα* και ο *Ερμής*.⁴⁶

Οι κάτοικοι της Σμύρνης αποτελούσαν ένα ένθερμο θεατρόφιλο κοινό και δεν ήταν δυνατόν, να μη δημιουργήσουν ένα δικό τους ελληνικό θέατρο, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους όταν οι συνθήκες ήταν πιο ευνοϊκές, για την ελληνική κοινότητα, της ιωνικής πρωτεύουσας. Το 1841, ανεγέρθηκε το πρώτο μεγάλο θέατρο η *Ευτέρπη*, με ερασιτέχνες Έλληνες ηθοποιούς. Ήταν τόσο εξαιρετικής σημασίας η ίδρυση του θεάτρου, ώστε υπήρξε αναγγελία, στην εφημερίδα *Αμάλθεια*, για την ανέγερση του. Το θέατρο βρισκόταν στην οδό Ρόδων και έζησε στιγμές, μεγάλης δόξας. Είχε δύο σειρές θεωρεία, από 15 σε κάθε σειρά, καπνιστήριο, ενώ συνολικά, διέθετε, 300 θέσεις. Η πρώτη ελληνική παράσταση από ερασιτέχνες ηθοποιούς, ήταν το ιταλικό έργο, *Ο Μανιώδης* και η επόμενη παράσταση, η *Βαβυλωνία*.⁴⁷

Το 1862, θα χτιστεί στην περιοχή Φασουλά κοντά στο αγγλικό προξενείο, ένα μεγαλοπρεπές θέατρο, από Ιταλό αρχιτέκτονα, τον Καμεράνο και το θέατρο θα ονομαστεί και αυτό «*Καμεράνο*». Το θέατρο ήταν ένα πέτρινο τριώροφο πολύ πιο ευρύχωρο, από το θέατρο *Ευτέρπη*, με 17 θεωρεία, ενώ φωτιζόταν, με φωταέριο, αρκετά καινοτόμο, για την εποχή του και με τρεις εξόδους. Δυστυχώς, το θέατρο κάηκε, το 1884, ενώ έδινε παραστάσεις, ο θίασος *Μένανδρος* του Δ Ταβουλάρη. Από τότε, ο δρόμος που βρισκόταν το θέατρο, πήρε το όνομα του *Καμένου θεάτρου*. Η απώλεια του θεάτρου ήταν μεγάλη για το θεατρόφιλο κοινό της Σμύρνης, το

⁴⁵ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 149

⁴⁶ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 147

⁴⁷ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 102

οποίο, παρακολουθούσε πια παραστάσεις, στο θέατρο της προκουμαίας και στις *Αλάμπρας*.⁴⁸

Πολλοί ήταν και οι θίασοι, οι οποίοι, έρχονταν στη πόλη, από διάφορα μέρη της Ελλάδος. Ο πρώτος περιοδεύων θίασος, ο οποίος, επισκέφτηκε τη Σμύρνη, τον χειμώνα του 1866 ήταν ο θίασος του Ιωάννη Μαρκεσίνη, ενώ λίγους μήνες μετά θα έρθει και ο Διονύσιος Ταβουλάρης αργότερα δημιουργός, του θιάσου Μένανδρος. Μετά την περιοδεία του Ταβουλάρη, η Σμύρνη θα περιληφθεί στο δρομολόγιο και άλλων θιάσων όπως της αξιόλογης ηθοποιού Αικατερίνης Βερόνη. Στην ιωνική πρωτεύουσα, εκτός από το θέατρο πρόζας, ιδιαίτερη απήχηση στο θεατρόφιλο κοινό είχε και το ελληνικό μελόδραμα, το οποίο, μεσουρανούσε στην Ευρώπη, ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα, θα εμφανιστεί ένα νέο μουσικό θεατρικό είδος, η επιθεώρηση όπου γνώρισε μεγάλη επιτυχία.⁴⁹

Το 1894, το όνειρο των Ελλήνων για ένα νέο λαμπρό θέατρο, θα πάρει σάρκα και οστά. Το αθλητικό σωματείο *sporting club* θα εκδώσει μετοχές, τις οποίες διαθέτει μεταξύ των μελών του, ώστε να πραγματοποιηθεί η ανέγερση, ενός νέου θεάτρου. Σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα, ο αρχιτέκτονας Π. Βιτάλης θα ολοκληρώσει το νέο θέατρο, χωρητικότητας 600 θέσεων, ενώ το πρώτο έργο που θα παιχθεί ήταν ένα γαλλικό έργο «*η Μασκότ*».⁵⁰

Από το θέατρο της Σμύρνης, θα περάσουν αξιόλογοι Έλληνες ηθοποιοί, μεταξύ αυτών, η Κυβέλη και η Κοτοπούλη και άλλοι αξιόλογοι Σμυρνιοί ηθοποιοί, που τίμησαν το ελληνικό θέατρο, όπως ο Γεώργιος Γληνός, ο Μυράτ, ο Στέφανος Καλουτάς, η Βέρα Δεληγιάννη κ.α. Αξίζει να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο και τους πολύ σημαντικούς συγγραφείς θεατρικών έργων, μεταξύ των οποίων, ξεχώρισαν, ο Γεώργιος Βοντζαλίδης, ο Μαρίνος Κουτουβάλης, ο Θεόδωρος Ορφανίδης, ο Στέλιος Σπεράντζας, οι Αλέκος και Δημήτρης Φωτιάδης κ.α.⁵¹

⁴⁸ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 102

⁴⁹ Ν. Βικέτος, «*Το εβδομαδιαίο θρησκευτικό περιοδικό στη Σμύρνη «Ιερός Πολύκαρπος» κατά την πρώτη περίοδο της εκδοτικής πορείας του (1911-1914) με αναφορά στον Τύπο της Σμύρνης*», στα :Πρακτικά του 3^{ου} Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτισμός, Γράμματα*, Αθήνα 2007, σ. 228-229 και 232 επ.

⁵⁰ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 102

⁵¹ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 147

2.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά

Η Σμύρνη, η κορωνίδα της Ιωνίας, όπως την αποκαλούσαν, υπήρξε με τα αναρίθμητα εκπαιδευτικά της ιδρύματα, φάρος πνευματικός. Οι Έλληνες της Σμύρνης είχαν πάντα στην καρδιά τους την αγάπη για τα γράμματα, την Ορθόδοξη πίστη και την Ελλάδα και στις δύσκολες στιγμές αυτές οι αξίες τους έδωσαν τη δύναμη να διατηρήσουν την ελληνική τους ταυτότητα και να κρατήσουν ψηλά το εθνικό τους φρόνημα. Υπολογίζεται ότι στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι Έλληνες μαθητές που φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία, ανέρχονταν, σε 8.000 περίπου. Υπήρχαν διάφοροι τύποι σχολείων, τα κοινοτικά, τα οποία, λειτουργούσαν με δίδακτρα αλλά ήταν δωρεάν, για τους άπορους μαθητές και τα ιδιωτικά, τα οποία, απευθύνονταν σε γόνους πλουσίων οικογενειών.⁵²

Παρόλο που η οθωμανική κυβέρνηση δεν χρηματοδοτούσε τα ελληνικά σχολεία, όπως τα αντίστοιχα μουσουλμανικά, ενώ αντιθέτως φορολογούσε τους Έλληνες υπηκόους της, οι Έλληνες κάτοικοι της Σμύρνης, μέσα από δωρεές, συνδρομές και κληροδοτήματα, κατόρθωναν να βρουν τους οικονομικούς πόρους, ώστε να ιδρύσουν μόνοι τους τα σχολεία τους. Ιδιαίτερως σημαντική ήταν η συμβολή του Συλλόγου Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», που ιδρύθηκε στην Αθήνα, το 1891, με σκοπό να χρηματοδοτήσει τη δημιουργία σχολείων. Επιπλέον έστειλε δασκάλους και βιβλία, προσέφερε υποτροφίες και γενικώς διατηρούσε υψηλά το ελληνικό φρόνημα των Μικρασιατών.⁵³

Υπολογίζεται, σύμφωνα με επίσημη μελέτη ότι το 1910, λειτουργούσαν στη Σμύρνη 894 σχολεία, από τα οποία, τα 403 ήταν ελληνικά και φοιτούσαν σε αυτά, 56.000 μαθητές. Πρώτη ελληνική Σχολή και το διαμάντι της Σμύρνης, σαφώς ήταν η «*Ευαγγελική Σχολή*», η οποία, έχει ταυτίσει την ιστορία της με την ιστορία της ιωνικής πρωτεύουσας. Αρχικά στα δημοτικά σχολεία εφαρμόστηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η συνδιδασκτική. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος επιβλήθηκε κυρίως για λόγους οικονομικούς, καθώς στις δύο πρώτες τάξεις μπορούσαν να διδάσκουν οι μεγαλύτεροι μαθητές. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε και η συνδιδασκτική μέθοδος, η οποία, προέβλεπε τη δημιουργία μεικτών σχολείων

⁵² Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 139

⁵³ Χ. Αλεξοπούλου, «*Το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Σμύρνης και η Σαφώ Λεοντιάς. Η συμβολή τους στη κορασιακή Εκπαίδευση*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας Ιστορία και Πολιτισμός*», Αθήνα 2018, σ. 185

αλλά τελικά, ελάχιστα ήταν τα μεικτά και κυρίως μόνο εντός της πόλης της Σμύρνης. Στην πορεία, τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία αντικαταστάθηκαν, με τις αστικές σχολές, οι οποίες, ήταν συνήθως επτατάξιες και είχαν ως σκοπό να παρέχουν ωφέλιμες γνώσεις για την κατάρτιση μορφωμένων ανθρώπων που θα μπορούσαν να προσφέρουν στην πνευματική και οικονομική ζωή του τόπου τους.⁵⁴

Ξακουστή ήταν η *Ευαγγελική Σχολή*, η οποία, υπήρξε ένας λαμπρός πνευματικός φάρος για τους Έλληνες της Σμύρνης, ενώ οι διδάσκαλοι της Σχολής στους δύο σχεδόν αιώνες λειτουργίας της υπήρξαν αφοσιωμένοι στη μεγάλη τους αποστολή. Ήταν εκπαιδευτικοί ενθουσιώδεις, φωτισμένοι πνευματικά και ηθικά, ενώ αντιμετώπιζαν τη διδασκαλία ως λειτούργημα και όχι ως εργασία. Στην *Ευαγγελική Σχολή* φοίτησαν πολλοί Έλληνες Σμυρνιοί, οι οποίοι, αργότερα τίμησαν την εκκλησία, τα γράμματα, τις τέχνες και γενικά της επιστήμης. Στα χρυσά φύλλα του μαθητολογίου της, ξεχώρισαν τα ονόματα, του Αδαμάντιου Κοραή, του Οικουμενικού Πατριάρχη Νεοφύτου, του εθνομάρτυρα Πατριάρχη Γρηγορίου, του αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου. Επίσης βλέπουμε τα ονόματα, σπουδαίων ακαδημαϊκών όπως: Ο Μανώλης Καλομοίρης, Γεώργιος Ιωακείμογλου, Στέλιος Σεφεριάδης, Κυριάκου Μυλωνά, Θεόδωρου Ορφανίδη αλλά και σπουδαίων λογοτεχνών, όπως του Στέφανου Ξένου, Ηλία Τανταλίδη, Αλεξάνδρου Φωτιάδη, Κίμωνος Μιχαηλίδη και φυσικά του Γεωργίου Σεφέρη, ο οποίος, θα τιμηθεί πολλά χρόνια αργότερα με νόμπελ λογοτεχνίας.⁵⁵

Στα τέλη του 19ου αιώνα, μέσα στην πόλη της Σμύρνης, υπολογίζεται ότι φοιτούσαν 8.000 Έλληνες μαθητές (4.044 αγόρια και 4.536 κορίτσια), χωρίς να υπολογίζουμε τους χίλιους περίπου μαθητές, που φοιτούσαν σε ιδιωτικά σχολεία, ενώ περίπου 400 φοιτούσαν σε ξένα σχολεία. Με βάση αυτή τη στατιστική, υπολογίζεται ότι σε ένα πληθυσμό 107.000, οι μαθητές ήταν περίπου 10.000. Στις αρχές του 20ου αιώνα, ο αριθμός αυτός είναι σαφώς μεγαλύτερος. Ο Σωκράτης Προκοπίου, ο διευθυντής της *Ευαγγελικής Σχολής* υπολογίζει τους Έλληνες μαθητές σε 12.000.⁵⁶

Πρώτη απόπειρα ίδρυσης ελληνικού σχολείου πραγματοποιήθηκε από τον Μητροπολίτη Σμύρνης Γ. Κονταρή, ο οποίος, στην προσπάθειά του να σταματήσει ο προσηλυτισμός από πλευράς των Ιησουιτών, θα δωρίσει ένα μεγάλο αριθμό

⁵⁴ Θ. Μπελίτσος, *Τα σχολεία της ελληνικής Σμύρνης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 17-18

⁵⁵ Χ. Σολομωνίδης, *Η Ελληνικότητα της Σμύρνης*, Αθήνα 1972, σ. 139

⁵⁶ Θ. Μπελίτσος, *ό. π.*, σ. 18

βιβλίων, τα οποία, αργότερα, θα αποτελέσουν τμήμα της βιβλιοθήκης της *Ευαγγελικής Σχολής*. Το 1707, οι Έλληνες της Σμύρνης ίδρυσαν το πρώτο ελληνικό σχολείο, το «*Σχολεῖον Χριστού*», το οποίο το 1808, θα το αποκαλέσουν *Ευαγγελική Σχολή*. Μία ενέργεια που σε περιόδους διωγμών, που θα αποδειχθεί σωτήρια για τη λειτουργία της Σχολής, θα είναι η απόφαση, ενός εκ των ιδρυτών της, του Π. Σεβαστόπουλου, να θέσει με τη διαθήκη του τη Σχολή υπό την αγγλική εποπτεία. Η βιβλιοθήκη της Σχολής διέθετε 33.000 τόμους και πάνω από 1.200 χειρόγραφα, στις αρχές του 20ου αιώνα. Στην αρχή του 19ου αιώνα, η Σχολή θεωρήθηκε ξεπερασμένη και έτσι ιδρύθηκε η *Νέα Δημόσια Σχολή*, η οποία, μετονομάστηκε σε «*φιλολογικό Γυμνάσιο*», οπότε και θα διαλυθεί, λίγο καιρό μετά. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και όταν επανήλθε η γαλήνη, η *Ευαγγελική Σχολή*, η οποία, είχε διακόψει τη λειτουργία της, άνοιξε ξανά τις πύλες της. Το 1.842 το κτίριο της θα καεί σε μεγάλη πυρκαγιά. Δύο χρόνια μετά, θα αναγερθεί νέο κτίριο αλλά δυστυχώς, το 1881, θα καεί η βορεινή πτέρυγα της Σχολής. Στις 21 Δεκεμβρίου 1908, ξεκινά η ανέγερση νέου επιβλητικού κτιρίου, σε οικόπεδο, στη συνοικία *Αγίας Αικατερίνης*. Η ειρωνεία ήταν ότι το νέο κτίριο παραδόθηκε το καλοκαίρι του 1922 και δεν λειτούργησε ποτέ.⁵⁷

Το 1841, ιδρύθηκε το «*Κεντρικόν Παρθεναγωγείον*» από την ενορία του μητροπολιτικού ναού, της *Αγίας Φωτεινής* και περιλάμβανε, νηπιαγωγείο, δημοτικό γυμνάσιο, εμπορική Σχολή, τμήμα σπιτικής χειροτεχνίας και Διδασκαλείο, από όπου αποφοιτούσαν δασκάλες. Φιλοδοξία του *Κεντρικού Παρθεναγωγείου* ήταν να γίνει εφάμιλλο, με την *Ευαγγελική Σχολή* αρρένων. Το 1900, το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο* αναγνωρίστηκε ισότιμο, με το *Αρσάκειο* Αθηνών. Μία εκ των πιο σπουδαίων προσωπικοτήτων του *Κεντρικού Παρθεναγωγείου*, υπήρξε η διευθύντρια του, η ποιήτρια Σαπφώ Λεοντιάς. Με καταγωγή από την Κύπρο, έζησε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έλαβε αξιόλογη μόρφωση. Η Λεοντιάς αρκετά επαναστάτρια για την εποχή της πίστευε ότι η γυναίκα πρέπει να λαμβάνει ουσιαστική παιδεία και όχι απλά να είναι καλή σύζυγος.⁵⁸

Το 1878, το *Παρθεναγωγείο* στεγάζεται σε ένα ευρύχωρο οίκημα, στην οδό Ρόδου 46 αλλά μετά από 20 χρόνια, το κτίριο αυτό δεν μπορεί πλέον να ικανοποιήσει, τις όλο και πιο αυξημένες ανάγκες, του *Παρθεναγωγείου*, οπότε

⁵⁷ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 124

⁵⁸ Χ. Αλεξοπούλου, «*Το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Σμύρνης και η Σαπφώ Λεοντιάς. Η συμβολή τους στη κορασιακή Εκπαίδευση*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας*», Αθήνα 2018, σ. 185

αποφασίζεται, το 1908, να αναγερθεί νέο μεγάλο κτίριο και προσκαλείται ο σπουδαίος Αθηναίος αρχιτέκτονας, Καραθανασόπουλος, ενώ το θεμέλιο λίθο έβαλε ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Τον Σεπτέμβριο του 1912, παραδίδεται προς χρήση το νέο κτίριο του *Παρθεναγωγείου*. Πρόκειται για ένα μέγαρο καλλιμάρμαρο, κλασικού ελληνικού ρυθμού, στολίδι για την πόλη. Ο λόγιος Φ. Βουτσινάς, θέλοντας να υπογραμμίσει την σπουδαιότητα του *Παρθεναγωγείου* και της *Ευαγγελικής Σχολής*, για την πνευματική εξέλιξη του τόπου, έγραψε: «το Κεντρικό Παρθεναγωγείο μαζί με την Ευαγγελική Σχολή, υπήρξαν οι δύο γαλακτώδεις πνευματικοί μαστοί, των οποίων το ζωογόνο γάλα έθετε η Σμύρνη κατ' έτος εις την διάθεση της μάθησης της νεολαίας». ⁵⁹

Το 1881, θα συσταθεί η *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία* με σκοπό τη δημιουργία ελληνικού παρθεναγωγείου, με οικοτροφείο. Αγοράζονται λοιπόν πέντε οικήματα και εκεί στεγάζεται, το νέο *Παρθεναγωγείο* και το 1885, μετονομάζεται, σε *Ομήρειο*, προς τιμή, του αθάνατου Σμυρναίου ποιητή. Το 1886, το *Ομήρειο* θα καεί ολοσχερώς και θα αναγερθεί ένα νέο επιβλητικό κτίριο, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, σε σχέδια του Σμυρναίου αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Λάτρη. Το νέο κτίριο, επιβλητικό, μεγαλόπρεπο, με ηλιόλουστες αίθουσες θα είναι ότι πιο σύγχρονο στην αρχιτεκτονική. ⁶⁰ Επιπλέον, για τα παιδιά, τα οποία, δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν δίδακτρα και ήταν ορφανά, η Αδελφότης Μικρασιατών, με ενέργειες της ανέλαβε την ίδρυση Ορφανοτροφείου. Το 1870, λειτούργησε το πρώτο Ορφανοτροφείο στη Πούντα, ενώ το 1910, αγόρασαν ένα πιο ευρύχωρο κτίριο, δίπλα ακριβώς. Στο Ορφανοτροφείο τα παιδιά μάθαιναν διάφορες τέχνες και επιπλέον παρεχόταν εκπαίδευση, ως την πέμπτη δημοτικού. ⁶¹

Επίσης σημαντικό ρόλο για την εκπαίδευση των Ελλήνων της Ιωνίας, διαδραμάτισαν και τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Αξιόλογη ήταν η Σχολή *Αρώνη* των αδελφών Μεθοδίου και Νικολάου Αρώνη, η οποία, ιδρύθηκε το 1830 και ονομάστηκε επίσης, *Ελληνογαλλικό Λύκειο*. Αξίζει να αναφερθεί και το ελληνικό παρθεναγωγείο με δικό του οικοτροφείο, του Αντώνη Ισηγόνη, το οποίο, ιδρύθηκε το 1851. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, που αναφέρθηκαν, δεν ήταν τα μοναδικά αλλά τα πιο χαρακτηριστικά της Σμυρναϊκής εκπαίδευσης. Οι Σμυρνιοί θεωρούσαν την εκπαίδευση υπέρτατο αγαθό και επένδυναν σε αυτήν, χωρίς να φείδονται, χρόνου

⁵⁹ Χ. Αλεξοπούλου, *ό. π.*, σ. 185

⁶⁰ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 126

⁶¹ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 127

και χρήματος. Σκοπός πάντως των εκπαιδευτηρίων κοινοτικών και ιδιωτικών ήταν όχι μόνο η μετάδοση γνώσεων αλλά και η διαμόρφωση ενός ελληνικού εθνικού φρονήματος, ώστε οι νέοι να συμβάλλουν στην διατήρηση και εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας.⁶²

Εκτός από τα αξιόλογα εκπαιδευτικά ιδρύματα δημοτικά, γυμνάσια και λύκεια, η ελληνική πρωτεύουσα της Ιωνίας είχε ανάγκη από πανεπιστήμιο ώστε οι νέοι της Σμύρνης, να εξελιχθούν πνευματικά και επαγγελματικά. Το 1919, η ίδρυση πανεπιστημίου, στη Σμύρνη θα είναι μία από τις πρώτες μέριμνες, του Ελευθερίου Βενιζέλου. Το πανεπιστήμιο θα είχε τις ακόλουθες Σχολές : Γεωπονική και φυσικών επιστημών, Σχολή ανατολικών γλωσσών, Σχολή δημοσίων υπαλλήλων, Σχολή Εμπορική, Σχολή χωροσταθμών και εργοδηγών, ανώτερο μουσουλμανικό ιεροδιδασκαλείο και ινστιτούτο υγιεινής. Ο Βενιζέλος θα καλέσει από το Βερολίνο, τον διαπρεπή καθηγητή Πανεπιστημίου Κ. Καραθεοδωρή, ο οποίος, θα είναι η ψυχή αυτής της προσπάθειας. Δυστυχώς το πανεπιστήμιο της Ιωνίας δεν θα λειτουργήσει ποτέ.⁶³

Δεν ήταν όμως μόνο η εκπαίδευση, που προήγαγε το ελληνικό φρόνημα. Για σχεδόν έναν αιώνα, η δημοσιογραφία προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες στην ιωνική πρωτεύουσα. Οι εφημερίδες και τα περιοδικά στη Σμύρνη αποτέλεσαν τη φωνή του ελληνικού έθνους κυρίως, στις πιο δύσκολες στιγμές του κατατρεγμού του. Οι δημοσιογράφοι είχαν βαθιά μέσα τους ριζωμένη την πεποίθηση ότι αυτό που έκαναν δεν ήταν ένα απλό επάγγελμα αλλά λειτούργημα και αποστολή, αφού πίστευαν ότι προάγοντας την αλήθεια, υπερασπίζονταν τη μητέρα πατρίδα, προσφέροντας άλλοτε δύναμη και άλλοτε παρηγοριά, στους Έλληνες Μικρασιάτες, που επιθυμούσαν διακαώς να αποκτήσει, σάρκα και οστά, το όραμα της Μεγάλης ιδέας. Ο ελληνικός τύπος στη Σμύρνη αντίκριζε πάντα με θάρρος τις προκλήσεις, ενώ οι απειλές και ο φόβος δεν τον φίμωναν, καθώς οι Σμυρνιοί δημοσιογράφοι θεωρούσαν υπέρτατο καθήκον την προάσπιση της αλήθειας.⁶⁴

Περίπου δέκα ήταν τα ελληνικά τυπογραφεία, μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο 1830, έως το 1919, οι ελληνικές εφημερίδες, που εκδόθηκαν στη Σμύρνη, ήταν 135. Πρώτη ελληνική εφημερίδα ήταν ο *Φίλος των*

⁶² Ε. Κατσιτή Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 121

⁶³ Θ. Χρήστου, «*Η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Σμύρνης και ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή*», στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο. Παιδεία – Εκπαίδευση στις ολησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2006, σ. 258-285

⁶⁴ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 144

Νέων, που εξεδόθη το 1831. Ο διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής Αβράμιος Ομηρόλης εξέδωσε την εφημερίδα *Μνημοσύνη*, το 1833. Λίγα χρόνια μετά και συγκεκριμένα, το 1838, εκδίδεται η περίφημη εφημερίδα η *Αμάθεια*, από τον Κ. Ροδέ. Όταν ο Ροδές αποχώρησε, ανέλαβε τη διεύθυνση της εφημερίδας ο Ιάκωβος Σαμιωτάκης, ο οποίος προώθησε την εφημερίδα και της έδωσε κύρος. Το 1881, ο Σαμιωτάκης πούλησε την *Αμάθεια*, στον Σ. Σολομωνίδη (πατέρας του Χρήστου Σολομωνίδη) και τον Γ. Υπερίδη, οι οποίοι, την ανέδειξαν ακόμα περισσότερο. Η *Αμάθεια* συνέχισε να εκδίδεται και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, για ένα χρόνο, έως το '23 στην Αθήνα, συμπληρώνοντας 85 έτη κυκλοφορίας.⁶⁵

Μία από τις πιο παλιές ελληνικές εφημερίδες εκδόθηκε από τον Ι. Σκυλίση το 1849 και ήταν η *εφημερίδα της Σμύρνης*, η οποία δυστυχώς, το 1885 διέκοψε τη λειτουργία της. Ο Μηνάς Χαμουδόπουλος εξέδωσε στη Σμύρνη, το 1872, την εφημερίδα *Πρόοδος* και τη μετέφερε, στην Κωνσταντινούπολη, το 1878 όταν εξελέγη βουλευτής, στο Βιλαέτι Αϊδινίου. Η εφημερίδα *Νέα Σμύρνη* ήταν μία μαχητική εφημερίδα, της οποίας, ο ιδιοκτήτης ήταν ο Γρηγόριος Καρύδης. Οι Τούρκοι όμως έπαυσαν τη λειτουργία της, το 1912 κατά τη διάρκεια, του ιταλοτουρκικού πολέμου. Άλλες αξιόλογες ελληνικές εφημερίδες, ήταν η *Εστία*, (1910), το *Θάρρος* (1913) η σατυρική εφημερίδα ο *Κόπανος* (1908) και ο *Σμυρνιός* και αυτή Κυριακάτικη σατυρική (1909). Το 1840, ο Ε. Μισαηλίδης εξέδωσε στη Σμύρνη, την εφημερίδα *Ανατολή*, στα Καραμανλίδικα, δηλαδή στην τουρκική γλώσσα με ελληνικό αλφάβητο. Ο *εργάτης* ήταν μία εφημερίδα, που απευθυνόταν στους εργάτες και κυκλοφόρησε, για πρώτη φορά, το 1908, αλλά ύστερα από τούρκικες πιέσεις, διέκοψε την κυκλοφορία της, ένα χρόνο μετά. Επιπλέον εκδίδονταν δύο λογοτεχνικά περιοδικά και δύο σατυρικά.⁶⁶

Ανάμεσα στα ελληνικά περιοδικά, σημαντική θέση κατέχει το εβδομαδιαίο έντυπο, που στήριζε η θρησκευτική Αδελφότητα *Ευσέβεια*, ο *Ιερός Πολύκαρπος*. Ο *Ιερός Πολύκαρπος* εκδόθηκε με πρωτοβουλία, του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσοστόμου και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά, στις 10 Απριλίου 1911. Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος όχι μόνο ήταν ο εμπνευστής του περιοδικού, αλλά ήταν και αυτός που το συντηρούσε και το εμπλούτισε, καθώς ο μικρασιατικός λαός, ναι μεν ήταν πιστός αλλά η προπαγάνδα και οι μοντέρνες ιδέες του δυτικού πολιτισμού, απειλούσαν την Ορθόδοξη παράδοση. Το περιοδικό, το οποίο, εκτός

⁶⁵ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 108

⁶⁶ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 109

των άλλων, προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες, όχι μόνο για την θρησκευτική αλλά και την οικονομική ζωή των Σμυρνίων και την καθημερινότητα τους, κυκλοφόρησε, μέχρι τον Μάιο του 1914 όταν οι Τούρκοι διέταξαν αιφνιδιαστικά την κατάργησή του. Αφού εξόρισαν τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο, το περιοδικό επανακυκλοφόρησε τον Μάιο του 1919, μετά την απόβαση του Ελληνικού Στρατού, στη Σμύρνη.⁶⁷

Την πρώτη περίοδο της κυκλοφορίας του, το 1911 έως και το 1914, κατάφερε να εκδώσει 162 τεύχη. Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος θεωρούσε ότι με την έκδοση του περιοδικού όχι μόνο ενίσχυε την Ορθόδοξη πίστη, αλλά έβαζε και το λιθαράκι του για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, μέσα από την ενδυνάμωση της χριστιανικής πίστης. Το περιοδικό πήρε το όνομα του, από τον πολιούχο Άγιο και επίσκοπο της Σμύρνης. Ο Χρυσόστομος Σμύρνης έγραφε πάντα το κύριο άρθρο του περιοδικού και ανέπτυσε ένα ακόμα θέμα, το οποίο, προβαλλόταν στις επόμενες σελίδες. Άξιος βοηθός του για την έκδοση του περιοδικού υπήρξε ο επίσκοπος Τραλλέων, Χρυσόστομος (Χατζησταύρου). Όταν αποχώρησε, μετά την εκλογή του, ως Μητροπολίτου Φιλαδέλφειας, η θέση του διευθυντή παρέμενε κενή. Το κοινό επιφύλαξε θερμή υποδοχή στο περιοδικό και τα πρώτα φύλλα εξαντλήθηκαν γρήγορα και χρειάστηκε να ανατυπωθούν. Οι συνδρομητές του περιοδικού ενίσχυαν οικονομικά την έκδοση του, ενώ μέρος από τα έξοδα του περιοδικού, διατίθονταν, σε άπορες οικογένειες. Το περιοδικό αναφερόταν και σε κοινωνικά θέματα, για την υγεία, την οικογένεια, την ανατροφή των παιδιών αλλά και σε λογοτεχνικά αφιερώματα των συνεργατών του. Επιπλέον παρουσίαζε τη ζωή των ελληνικών εκπαιδευτηρίων της Σμύρνης και τη συμβολή τους, στην πνευματική πρόοδο των νέων.⁶⁸

2.5. Θρησκευτική ζωή

Η Σμύρνη ήταν μία πολυπολιτισμική πρωτεύουσα, η οποία, αγκάλιασε όλες τις θρησκείες αλλά υπερετερούσε το ελληνικό στοιχείο, καθώς και η Ορθόδοξη πίστη. Άλλωστε δεν την αποκαλούσαν τυχαία οι Οθωμανοί, Γκιαούρ Ιζμίρ, δηλαδή,

⁶⁷ Ν. Βικέτος, «Το εβδομαδιαίο θρησκευτικό περιοδικό στη Σμύρνη «Ιερός Πολύκαρπος» κατά την πρώτη περίοδο της εκδοτικής πορείας του(1911-1914) με αναφορά στον Τύπο της Σμύρνης», στα :Πρακτικά του 3^{ου} Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «Πολιτισμός, Γράμματα, Τέχνες στη Μικρά Ασία. Τρεις Χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού. Επιστήμες -Γράμματα -Τέχνες», Αθήνα 2007, σ. 216

⁶⁸ Ν. Βικέτος, ό. π., σ. 217-218

η πόλη των απίστων. Η Σμύρνη συγκεκριμένα ο *Κάτω Μαχαλάς*, όπου είχε συγκεντρωθεί το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων στις αρχές του 20ου αιώνα, είχε 16 ορθόδοξους ναούς (47 μαζί με τα περίχωρά της) με πιο επιβλητικό, τον μεγαλοπρεπή Μητροπολιτικό Ναό της *Αγίας Φωτεινής*, με ένα επίσης εξαιρετο μαρμάρινο κωδωνοστάσιο, το οποίο, συμπλήρωνε αρμονικά τη μεγαλοπρέπεια του ναού.⁶⁹

Ο ναός ανοικοδομήθηκε, τον 17ο αιώνα αλλά δεν είναι γνωστό, πότε ακριβώς θεμελιώθηκε και σε αυτόν τελούνταν όλες οι επίσημες λειτουργίες και εθνικές τελετές. Ο ναός ήταν τρίκλιτος και τρίκογχος, χωρίς τρούλο, αφιερωμένος στην Αγία Φωτεινή, στην οποία, ο Χριστός αποκάλυψε την πνευματικότητα του Θεού. Ο αυλόγυρος της είχε τρεις κεντρικές πύλες, η δεύτερη πύλη οδηγούσε στην Ευαγγελική Σχολή, ενώ η τρίτη απέναντι από το ελληνικό προξενείο. Ήταν τέτοια η αγάπη που είχαν οι Σμυρνιοί για το ναό τους, ώστε μετά την καταστροφή όταν πια ισοπεδώθηκε από την μανία των Νεότουρκων ο ναός, οι Σμυρνιοί και συγκεκριμένα, στη Νέα Σμύρνη, έκτισαν έναν λαμπρό ναό τον οποίο ονόμασαν *Αγία Φωτεινή* για να τιμήσουν την Μητρόπολη τους.⁷⁰

Η Αγία Αικατερίνη ήταν ο μεγαλύτερος ναός της Σμύρνης και ανεγέρθη το 1898, στη θέση όπου ήταν το μετόχι της Αγίας Φωτεινής, ένα ξύλινο παράπηγμα. Ο ναός ήταν και αυτός τρίκλιτος, τρίκογχος και στο μεγαλύτερο μέρος του είχε επένδυση με μάρμαρο. Ο Άγιος Βουκόλος θεμελιώθηκε, το 1866, στη θέση ενός παλιού αρχαίου ειδωλολατρικού ναού, ενώ κατά την θεμελίωσή του, βρέθηκαν αρχαίες επιγραφές. Ο ναός ήταν αφιερωμένος, στους δύο Σμυρνιούς Αγίους, Βουκόλο και Πολύκαρπο και διασώζεται ακόμα και σήμερα. Ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, χτίστηκε το 1804, στον επάνω Μαχαλά, στη θέση ενός παλιού ναού. Στα Σκοινάδικα υπήρχε ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο οποίος, χτίστηκε, το 1818. Γνωστός ναός ήταν και ο Άγιος Τρύφων, στη συνοικία Τσικουδιάς, θεμελιωμένος, το 1887 και ο Άγιος Χαράλαμπος, το 1833 στον περίβολο του Γραικικού νοσοκομείου. Στο νεκροταφείο της πόλης κτίστηκε, το 1878, ναός αφιερωμένος στον Άρχοντα Μιχαήλ, με σχέδια του αρχιτέκτονα Ξεν. Λάτρη. Είναι εμφανές ότι οι Μικρασιάτες ήταν άνθρωποι πιστοί, οι οποίοι, φρόντιζαν τους ναούς τους και για την ανοικοδόμηση ή την συντήρησή τους δεν φειδόταν χρημάτων. Η χριστιανική θρησκεία για τους Σμυρνιούς ήταν άλλωστε το

⁶⁹ Ε. Κατσίπη Σπυριδάκη, *ό. π.*, σ. 114

⁷⁰ Χ. Σολομωνίδης, *Η Ελληνικότητα της Σμύρνης*, Αθήνα 1972, σ. 142

στοιχείο, που τους διαφοροποιούσε, από τους υπόλοιπους κατοίκους της πόλης και τους υπενθύμιζε την ελληνική ταυτότητα τους.⁷¹

2.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές

Στη Σμύρνη, η λατρεία του Ασκληπιού είχε έρθει από την Πέργαμο, ενώ κατά τη ρωμαϊκή εποχή, ο Ασκληπιός είχε υψηλή θέση μεταξύ των θεοτήτων της Σμύρνης και ο ναός του ήταν μέσα στην πόλη. Μάλιστα στην εποχή του Ιουλίου Καίσαρα, ιδρύθηκε στη Σμύρνη περίφημη ιατρική Σχολή, ενώ υπήρχε, τον 1ο και 2ο μ.Χ. αιώνα, στην Έφεσο κοντά στη Σμύρνη, το περίφημο μουσείο, όπου διδασκόταν ιατρική. Στη Σμύρνη υπήρχαν νοσοκομεία, το αρμενικό, το Καθολικό, Οθωμανικό και φυσικά το Γραικικό, το οποίο, είχε αρχικά ιδρυθεί, το 1723, στο χώρο της οικίας της χήρας Βαρόνης de Hochepied. Η οικία της βαρόνης αγοράστηκε από την εκκλησία της Αγίας Φωτεινής και παρά τις πλούσιες δωρεές των κατοίκων της Σμύρνης, επειδή τα οικονομικά του δεν ήταν καλά, χρειάστηκε η βοήθεια ιδιωτών, μεταξύ των οποίων και ο Π. Σεβαστόπουλος, που του έδωσε και το όνομα *Γραικικό*. Η ονομασία του άλλαξε σε νοσοκομείο *Αγίου Χαράλαμπου* όταν ανεγέρθη, στον περίβολό του, ο ναός του Αγίου Χαράλαμπου, το 1833 αλλά οι Σμυρνιοί συνέχιζαν να το αποκαλούν *Γραικικό*. Στα τέλη του 18ου αιώνα, το νοσοκομείο κήκε ολοσχερώς αλλά με δωρεές, ξαναχτίστηκε από την αρχή, στις αρχές του 19ου αιώνα.⁷²

Το νοσοκομείο περιλάμβανε και λοιμοκομείο, το οποίο, βρισκόταν στη δυτική πλαγιά του λόφου Πάγου ενώ ο παλιός Μητροπολιτικός Ναός της *Αγίας Παρασκευής* μετατράπηκε σε *Λαζαρέτο*, όπως το αποκαλούσαν. Το 1837, έκτισαν νέο νοσοκομείο, σε έναν αγρό 8 στρεμμάτων, κοντά στο νοσοκομείο του *Αγίου Ρόκκου*. Εκεί νοσηλεύονταν όσοι είχαν προσβληθεί από πανώλη, μία θανατηφόρα επιδημία, που είχε ξεκληρίσει πολλές οικογένειες, όχι μόνο στη Σμύρνη αλλά σε όλη την Ευρώπη. Το 1852 έγιναν αλλαγές του κυρίως κτιρίου του νοσοκομείου, μία κατασκευή ευρύχωρη και αρκετά σύγχρονη κτιριακά. Το 1863, κατασκευάζεται νέα πτέρυγα ενώ το 1882, προστίθεται στο νοσοκομείο νέα πτέρυγα φρενοκομείου, με ειδικό υδροθεραπευτήριο.⁷³

⁷¹ Κ. Τσαγκρίδης, *ό.π.*, σ. 138-139

⁷² Κ. Τσαγκρίδης, *ό.π.*, σ. 132

⁷³ Κ. Τσαγκρίδης, *ό.π.*, σ. 132-133

Το 1910, το *Γραικικό* νοσοκομείο είχε τρεις αίθουσες εγχειρήσεων, μία αίθουσα αποστείρωσης και 8 θαλάμους ασθενών, για άντρες. Όσον αφορά τις γυναίκες είχε ένα χειρουργείο γυναικών, με ένα θάλαμου ασθενών. Επίσης περιλάμβανε δύο παθολογικές κλινικές, μία μαιευτική κλινική, μία οφθαλμολογική κλινική και μία μεταδοτικών νόσων, με 50 κλίνες. Επιπλέον διέθετε γηροκομείο για άνδρες και γυναίκες, ακόμα και ακτινοθεραπευτικό τμήμα. Το νοσοκομείο χορηγούσε δωρεάν φάρμακα, σε περίπου δώδεκα χιλιάδες άπορους ασθενείς. Διέθετε 400 κλίνες και είχε μία μεγάλη αυλή και ένα υπόστεγο, με διώροφο περιστύλιο. Το νοσοκομείο το διοικούσε δωδεκαμελής επιτροπή, η οποία, εξελέγετο κάθε τρία χρόνια. Επρόκειτο για ένα υπερσύγχρονο για την εποχή του νοσηλευτικό ίδρυμα, το οποίο όταν το επισκέφτηκε ο νομάρχης της πόλης Μαχμούτ Μουχτάρ δήλωσε: *«Η ευπλαχνία είναι το πιο ευγενικό αίσθημα της ανθρώπινης καρδιάς. θεωρώ τον εαυτό μου εξαιρετικά ευτυχή γιατί μου δόθηκε η ευκαιρία να επισκεφτώ ένα παρόμοιο φιλανθρωπικό κατάστημα που δίκαια τιμά, την ελληνική κοινότητα της Σμύρνης και που οι Έλληνες, πρέπει να είναι περήφανοι για αυτό»*.⁷⁴

Πολύ σημαντικά, για την ιατρική περίθαλψη των Ελλήνων της Σμύρνης, ήταν και τα φαρμακεία, οι σπετσερίες, όπως τις αποκαλούσαν, όπου συνήθως ήταν χώρο, με σκοτεινή ατμόσφαιρα, με μαύρα τζάμια ενώ στο βάθος υπήρχε επιγραφή, με χρυσά γράμματα, η ιταλική λέξη *laboratorio*. Παντού υπήρχαν συρτάρια, με λατινικά ονόματα των φαρμάκων, ενώ στα πάνω ράφια, υπήρχαν δοχεία, με καλλιτεχνικές παραστάσεις. Στις βιτρίνες εισόδου υπήρχαν διάφορες γυάλινες με βδέλλες, ή με βαλσαμωμένα πουλιά και σαύρες. Κάθε γιατρός είχε το προσωπικό του φαρμακείο, στο οποίο, εκτελούσε τις συνταγές του. Επίσης ο γιατρός κάποιες φορές, πήγαινε στο φαρμακείο, για να εξετάσει τους ασθενείς που περίμεναν εκεί. Άλλωστε πολλές φορές, τα φαρμακεία λειτουργούσαν και ως σταθμοί πρώτων βοηθειών για όσους είχαν ανάγκη.⁷⁵

Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης παράλληλα με τις ιδιαίτερες υψηλού επιπέδου ιατρικές παροχές, επέδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία, απέναντι στις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες. Ιδιαίτερη αντιμετώπιση είχαν οι ψυχικά ασθενείς και γενικότερα τα άτομα, με ανίατα νοσήματα, για τους οποίους, οι Σμυρνιοί έκτισαν ψυχιατρικά θεραπευτήρια, πλήρως εξοπλισμένα. Ενώ στις δυτικές κοινωνίες οι ψυχικά ασθενείς αντιμετωπίζονταν, με ιδιαίτερη σκληρότητα, οι Έλληνες της Μικράς Ασίας,

⁷⁴ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 135

⁷⁵ Κ. Τσαγκρίδης, *ό. π.*, σ. 136

ακολουθώντας την διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου, αντιμετώπιζαν τα άτομα με ανίατες ασθένειες ως ανθρώπινα πλάσματα.⁷⁶

Οι Έλληνες κάτοικοι της Σμύρνης ήταν άνθρωποι, με φιλάνθρωπα αισθήματα και είχαν φροντίσει να δημιουργήσουν τις κατάλληλες δομές για όλους όσους κοινωνικά ήταν αδύναμοι. Υπήρχαν δομές, για ορφανά αγόρια και κορίτσια, τα ορφανοτροφεία. Σε αυτά δεν ικανοποιούνταν μόνο οι επισιτιστικές τους ανάγκες αλλά και οι εκπαιδευτικές τους, καθώς λάμβαναν την απαιτούμενη μόρφωση, ώστε μεγαλώνοντας, κυρίως τα αγόρια, να μπορέσουν να έχουν κάποια επαγγελματική αποκατάσταση.⁷⁷

Επιπλέον, υπήρχε και η *Αδελφότης Κυριών* με πλούσια αγαθοεργή δράση, η οποία ιδρύθηκε, το 1883. Αξιόλογη φιλανθρωπική δράση είχε επίσης και το *ταμείο των Πτωχών* (1839), που ενίσχυε, τους οικονομικά ασθενέστερους κατοίκους της πόλης. Το 1890, ιδρύθηκε το *Λαϊκό Κέντρο*, με σκοπό να παρέχει μόρφωση, στις λαϊκές τάξεις. Διατηρούσε οικοτροφείο, για τους άπορους μαθητές και προσέφερε και συσσίτιο. Επίσης υπήρχαν και πολλά αγαθοεργή σωματεία στη Σμύρνη, καθώς όπως είχε γράψει και ο Χρήστος Σολομωνίδης, «από τα κυριότερα γνωρίσματα των Σμυρναίων, ήταν η φιλανθρωπία και η φιλαλληλία τους».⁷⁸

---

⁷⁶ Λ. Βλαδίμηρος, «*Νοσοκομειακή Περίθαλψη και σχολική υγιεινή στη Σμύρνη*» στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινοότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2013, σ. 53-54

⁷⁷ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 143

⁷⁸ Χ. Σολομωνίδης, *ό. π.*, σ. 142

Γ' Κεφάλαιο

Η Κωνσταντινούπολη και η εξέλιξη της, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}

Η Κωνσταντινούπολη, «η Βασιλίς των πόλεων» όπως την αποκαλούσαν, δεν άφησε κανέναν ασυγκίνητο με την ανατολίτικη και συνάμα κοσμοπολίτικη ομορφιά της. Την Κωνσταντινούπολη έκτισε, το 326, ο Ρωμαίος Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Μέγας και λεηλάτησε, το 1453, ο Μωάμεθ ο Πορθητής αλλάζοντας ριζικά την Βυζαντινή της φυσιογνωμία. Η Κωνσταντινούπολη αποτελούσε πάντα τη γέφυρα, που ένωνε τις δύο ηπείρους, την Ανατολή με την Ευρώπη. Πράγματι η Βασιλεύουσα των Βυζαντινών συνδύαζε πάντα τη ναυελικότητα της Ανατολής, με την ενεργητικότητα της Δύσης. Η άλλοτε καρδιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο *οφθαλμός της Οικουμένης*, όπως την αποκαλούσαν, για την γεωγραφική της θέση, παρόλο που κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, αποτέλεσε για την ελληνική κοινότητα της Πόλης μία αγαπημένη και φιλόξενη πατρίδα. Η Κωνσταντινούπολη άλλωστε, ήταν πάντα ένα μεγάλο «*χωνευτήρι λαών*».⁷⁹

Η Κωνσταντινούπολη περιλαμβάνει το ιστορικό κέντρο, ως τις παρυφές της τριγωνικής χερσονήσου, η οποία, βρίσκεται ανάμεσα από τη θάλασσα του Μαρμαρά και τον Κεράτιο κόλπο. Καταλήγει στην αντίπερα όχθη, με επίκεντρο την Περαιά –Πέρα, τις δύο ακτές του Βοσπόρου, τμήμα της ασιατικής ακτής του Μαρμαρά και τα Πριγκηπόνησα. Στο κατώφλι του 19ου αιώνα, η Κωνσταντινούπολη, με την αξιόλογη ανάπτυξη του διεθνούς διαμετακομιστικού εμπορίου, των χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων και της ναυτιλίας, θα μεταφέρει το παλιό εμπορικό κέντρο, το οποίο, στεγαζόταν για πολλούς αιώνες, στην παραλία του Κεράτιου κόλπου, κοντά στο Φανάρι και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο, ήταν η καρδιά της ορθόδοξης πίστης, στην αντίπερα όχθη, στον Γαλατά.⁸⁰

Η εμπορική τάξη εξελίσσεται ταχύτατα και συναλλάσσεται πλέον με την Ευρώπη, ενώ θα κληθεί να κατοικήσει σε μία περιοχή, κοντά στο νέο εμπορικό κέντρο. Η νέα αυτή συνοικία θα είναι το Πέραν, το οποίο, θα εξελιχθεί, σε ένα σύγχρονο κοσμοπολίτικο κέντρο, όπου θα αφήσει πίσω του, τις παλιές οθωμανικές

⁷⁹ Θ. Καρζής, *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Θράκη, Ανατ Ρωμυλία, Πελαγονία, Βορ Ήπειρος*, Αθήνα 1975, σ. 89-92

⁸⁰ Σ. Μπόζη, *Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης. Κοινότητα Σταυροδρομίου-Πέραν*, Αθήνα 2002, σ. 17

αντιλήψεις και θα στραφεί προς τη Δύση. Στο Πέραν ή Περαιά, όπως το αποκαλούσαν πιο παλιά, εκτός από τους Έλληνες οι οποίοι, θα αποτελέσουν την πλειοψηφία, θα κατοικήσουν Ευρωπαίοι, Αρμένιοι, Εβραίοι, ενώ οι Οθωμανοί κάτοικοι του θα είναι ελάχιστοι. Η ελληνική κοινότητα του Πέραν θα δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα, στην εκπαίδευση, στην κοινωνική πρόνοια και γενικότερα στην βελτίωση, του βιοτικού επιπέδου της κοινότητας.⁸¹

Ελληνική παρουσία βεβαίως, δεν υπήρχε μόνο στο Πέραν. Απλά μπορούμε να πούμε ότι το ελληνικό στοιχείο στο Πέραν ήταν συμπαγές και ισχυρό. Έντονο ελληνικό χαρακτήρα διατηρούσαν και τα τρία σημαντικότερα από τα Πριγκηπόνησα, η Αντιγόνη η Χάλκη και η Πρίγκηπος, όπου η ελληνική κοινότητα είχε κατά κύριο λόγο, τα εξοχικά της. Από το 1830, το Πέραν αποτελείται από έξι συνοικίες: Αγά τζαμι, Τεκέ, Τεπεμπάσι, Τσουκούρ τζαμί, Γενί μαχαλέ και Κούλογλου.⁸²

Το Πέραν, το οποίο βρισκόταν στον λόφο πάνω από τον Γαλατά, τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, είχε δρόμους γεμάτους λάσπη, όπου οι κάτοικοί του έπρεπε να τους διασχίζουν πολύ προσεκτικά, αφού οι μετακινήσεις γίνονταν κατά κύριο λόγο με τα πόδια. Μόνο οι πασάδες διέθεταν άμαξες ευρωπαϊκού τύπου και επιπλέον, δεν είχε και φωτισμό. Για αυτό τον λόγο, η αστυνομία υποχρέωνε όσους έβγαιναν τη νύχτα να κρατούν χάρτινα φανάρια, με κερί κι αν σε κάποιο διαβάτη έσβηνε το φανάρι, έπρεπε να πληρώσει πρόστιμο.⁸³

Η κατάσταση θα αλλάξει με το φερμάνι του Χάττι Χουμαγιούν, το 1856 καθώς προέβλεπε ίσα δικαιώματα, στην ιδιοκτησία, στη φορολογία και τη δικαιοσύνη, για τους Χριστιανούς πολίτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον προέβλεπε διάφορες καινοτομίες, καθώς και τη χάραξη νέας πολεοδομικής πολιτικής, με σκοπό τη δημιουργία ενός μοντέρνου αστικού εμπορικού κέντρου, στη πρωτεύουσα. Έχοντας ως μοντέλο τις τότε σύγχρονες ευρωπαϊκές πόλεις, όπως ήταν η Βιέννη, η Ρώμη, δημιουργήθηκε η ανάγκη, για μία χώρα πιο σύγχρονη βασισμένη σε νέες δομές. Στα πλαίσια λοιπόν της προσπάθειας ανάπλασης της συνοικίας του Πέραν, οι δρόμοι θα γίνουν λιθόστρωτοι, ενώ η Μεγάλη Οδός, ο κεντρικότερος και πιο εμπορικός δρόμος του Πέραν, θα φωτίζεται με λάμπες αερίου. Επιπλέον σχεδιάζονται δρόμοι, λεωφόροι, πλατείες αλλά αυτό

⁸¹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 17

⁸² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 42

⁸³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 38-39

που θα συμβάλλει αποφασιστικά στην εμπορική ανάπτυξη του Πέραν, θα είναι η κατασκευή μετρό, η οποία, θα διευκολύνει την σύνδεση του εμπορικού κέντρου του Γαλατά με το Πέραν.⁸⁴

Στις αρχές του εικοστού αιώνα, ο κοινωνικός ιστός της συνοικίας του Πέραν, θα αλλάξει όταν ένας σημαντικός αριθμός κατοίκων θα μετακινηθεί από τις γειτονιές της παλαιάς πόλης στο Πέραν, σε κατοικίες σύγχρονες τριώροφες και τετραώροφες, ενώ ο αριθμός των Ελλήνων θα αυξηθεί σημαντικά. Η κεντρική λεωφόρος του Πέραν, έως τα μέσα του 19ου αιώνα, ήταν, η Μεγάλη Οδός και ξεκινούσε από τον τεκέ των Μεβλεβήδων, μέχρι το Γαλατά σαράι. Μάλλον επρόκειτο για έναν στενό δρόμο, ο οποίος, φιλοξενούσε τις ξένες πρεσβείες, την Ορθόδοξη εκκλησία, των Εισοδίων της Παναγίας και τις Καθολικές εκκλησίες. Το 1870, η περιοχή θα αποκτήσει τη γνωστή πλατεία Ταξίμ, την πρώτη πλατεία του Πέραν. Το 1850, θα ξεκινήσει και η θαλάσσια σύνδεση του Γαλατά με τον Βόσπορο, ενώ το 1865, θα κατεδαφιστούν, τα τείχη του Γαλατά και έτσι θα επεκταθούν τα όρια του και η περιοχή θα ενωθεί με το Πέραν. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, θα διαμορφωθεί η δεύτερη μεγάλη πλατεία του Πέραν, η πλατεία Τεπέμπασι, καθώς και η οδός και ο κήπος Μνηματακίων, στον οποίον, είχε τη στέγη του και το ομώνυμο θέατρο.⁸⁵

Παράλληλη με τη Μεγάλη οδό του Πέραν, ξεκινούσε η λεωφόρος Ταρλάμπασι, η οποία, έφθανε μέχρι την πλατεία Ταξίμ. Το 1870, ξέσπασε μία από τις πιο φοβερές πυρκαγιές και όλο το Πέραν μετρούσε καμένες κατοικίες και γη. Μετά την πυρκαγιά απαγορεύτηκε η οικοδόμηση ξύλινων κατοικιών, στην περιοχή ενώ θα ξεκινήσει η ανάπλαση της Μεγάλης οδού των Ρωμιών, η οποία, θα επεκταθεί και για έναν αιώνα και περισσότερο θα παραμείνει ο πιο διάσημος δρόμος, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα μέσα του 19ου αιώνα, είναι εμφανές ότι η κοινότητα Πέραν –Σταυροδρομίου (όπως επίσης την έλεγαν), ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας η πλουσιότερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης. Η ελίτ της συνοικίας του Πέραν, απαρτιζόταν από μεγαλέμπορους, τραπεζίτες, καθηγητές πανεπιστημιακών σχολών, γιατρούς και ανώτερους κρατικούς λειτουργούς, οι οποίοι, ζούσαν με πολυτέλεια στα μέγαρά τους ενώ τους καλοκαιρινούς μήνες, μετακόμιζαν στα πολυτελή εξοχικά τους, στα ανατολικά παράλια του Βοσπόρου και τα Πριγκηπόνησα.

⁸⁴ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 40-42

⁸⁵ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 46-47

3.1. Πληθυσμός -Διοίκηση

Κυρίως μετά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, υπήρχε ένα έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Κωνσταντινούπολη. Θα υπάρξει μία έντονη πληθυσμιακή αύξηση του ελληνικού ορθόδοξου στοιχείου, στην Πόλη και αυτό θα δώσει μία φυσιογνωμία, στην Κωνσταντινούπολη, περισσότερο κοσμοπολίτικη και λιγότερο οθωμανική. Σύμφωνα με νόμο του 1867, η ευρύτερη περιφέρεια γύρω από την Πόλη αποτελούσε ενιαίο διοικητικό διαμέρισμα. Η ανάπτυξη του εμπορίου και γενικότερα η διεύρυνση της αγοράς εργασίας και οι νέες ευκαιρίες πλουτισμού ενόησαν τη μετανάστευση και μετέτρεψαν την Κωνσταντινούπολη, σε σημαντικό εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Υπολογίζεται ότι οι Έλληνες, οι οποίοι, διέμεναν στην πόλη ανέρχονταν περίπου σε 300.000 και το γεγονός αυτό συνιστούσε την ισχυρότερη συγκέντρωση ελληνικού πληθυσμού, εκτός ή ακόμα και εντός του ελληνικού κράτους, καθώς σύμφωνα με επίσημες αναφορές, ο πληθυσμός της Αθήνας μαζί με τον Πειραιά, στα τέλη του 19ου αιώνα αρχές 20ου, ανερχόταν μόλις στους 242.000 κατοίκους.⁸⁶

Για τον πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης δεν έχουμε ακριβή στοιχεία. Οι επίσημες απογραφές, οι οποίες, πραγματοποιήθηκαν, το 1856, το 1882, το 1885, 1906 και 1914, μας δίνουν διαφορετικούς αριθμούς και δεν συμφωνούν με τις στατιστικές του Πατριαρχείου, καθώς υπήρχε η συνήθεια να καταγράφεται μόνο αντρικός πληθυσμός, δηλαδή όσοι πλήρωναν φόρο. Υπήρχε όμως και το φαινόμενο των κατοίκων, οι οποίοι, για να αποφύγουν τη φορολογία παρουσιάζονται, ως προσωρινοί κάτοικοι της Πόλης και δεν εγγράφονται στους καταλόγους. Επιπλέον και οι Έλληνες ετεροδημότες, οι οποίοι, έρχονταν από τα νησιά του Αιγαίου και γενικότερα την ελεύθερη Ελλάδα και είχαν ελληνική υπηκοότητα, επίσης δεν εγγράφονταν στους καταλόγους. Όλοι αυτοί οι παράγοντες μας δυσκολεύουν αρκετά, ώστε να υπολογίσουμε με ακρίβεια τον ελληνικό πληθυσμό της Πόλης.⁸⁷

Σύμφωνα με την επίσημη απογραφή, του οθωμανικού Κράτους, του 1885, οι Έλληνες που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης, ανέρχονταν σε 151,660. Το 1912, το Οθωμανικό κράτος υπολογίζει τους Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, σε 330.906, ενώ το Πατριαρχείο δίνει, δύο διαφορετικούς αριθμούς: 309,657 Ρωμιοί, με Οθωμανική υπηκοότητα και 65.000 Έλληνες υπήκοοι. Μπορούμε να πούμε όμως ήδη με βεβαιότητα ότι από τα μέσα του 19ου

⁸⁶ Κ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η Ακμή του Ελληνισμού*, Αθήνα 1994, σ. 40-42

⁸⁷ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 47

αιώνα, οι Έλληνες αποτελούν το μισό του πληθυσμού των κατοίκων του Πέραν, ενώ πληροφορούμαστε ότι η Κωνσταντινούπολη διαιρείται σε 20 εκλογικά τμήματα, όπου το Πέραν αποτελεί το 12ο εκλογικό τμήμα, με 10 συνοικίες όπου στεγάζονταν περίπου, 3.398 κατοικίες χριστιανών ορθόδοξων.⁸⁸

Το 1854, θα συσταθεί η νομαρχία της Κωνσταντινούπολης και για πρώτη φορά, η πόλη θα διαιρεθεί σε διοικητικές περιφέρειες. Η περιοχή Γάλατα- Πέραν θα αποτελέσει, την έκτη δημοτική περιφέρεια και θα αποτελέσει πρότυπο διοικητικό κέντρο. Το 1858, ορίζεται το δημοτικό συμβούλιο, της έκτης δημοτικής περιφέρειας. Πρόεδρος θα είναι ο Κιαμήλ Μπέη, ενώ στο συμβούλιο, θα υπάρχουν και 4 Ρωμιοί. Το Πέραν αποτελεί το 12ο εκλογικό τμήμα, με 10 συνοικίες όπου στεγάζονταν περίπου 3.398 κατοικίες χριστιανών ορθόδοξων. Όπως σε όλη τη Μικρά Ασία και εδώ στη καρδιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, χρησιμοποίησαν τον όρο *millet*(γένους), με τον οποίο, διαχωρίζονταν σε θρησκευτικές κοινότητες. Το σύστημα αυτό, διατηρήθηκε μέχρι το 1908, οπότε οι Νεότουρκοι το κατήγγειλαν, καθώς επιθυμούσαν να δημιουργήσουν ένα κοσμικό οθωμανικό κράτος.⁸⁹

Στη Κωνσταντινούπολη εξουσία ασκούσε και ο Οικουμενικός Πατριάρχης, ο οποίος, εκτός από εκκλησιαστική εξουσία είχε και πολιτική. Ο Πατριάρχης, ως Ύπατος θρησκευτικός ηγέτης ήταν αντιπρόσωπος όλων των ορθόδοξων εκκλησιαστικών αρχών, που είχαν την έδρα τους στην οθωμανική επικράτεια. Είχε άλλωστε την ανώτατη εποπτεία όλων των εκκλησιαστικών υποθέσεων, της εκκλησιαστικής περιουσίας, ενώ τα πολιτικά προνόμια αφορούσαν κυρίως στη λειτουργία της δικαιοσύνης και την οργάνωση της εκπαίδευσης. Η θέση του Πατριάρχη ισχυροποιήθηκε, με την πάροδο του χρόνου και μετατράπηκε σε «ανώτατη πολιτική αρχή απάντων των φόρου υπόχρεων χριστιανών υποτελών εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία». Οφείλουμε εδώ να υπογραμμίσουμε ότι οι χριστιανοί και οι Εβραίοι είχαν κάποιες ελευθερίες, σε σχέση με τη θρησκευτική λατρεία αλλά παρέμεναν αποκλεισμένοι από κάποιους άλλους τομείς, όπως ήταν ο δημόσιος τομέας.⁹⁰

---

⁸⁸ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 67

⁸⁹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 42

⁹⁰ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 16

3.2. Οικονομική ζωή: Εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, υπηρεσίες, ξενοδοχεία

Η Κωνσταντινούπολη, από τον 19ο αιώνα και συγκεκριμένα, μετά το 1830 και το πέρας της Ελληνικής Επανάστασης και αφού είχαν αποκατασταθεί οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, αποτέλεσε ένα σημαντικό εμπορικό, διοικητικό, πνευματικό και οικονομικό κέντρο. Οι Έλληνες είχαν εισχωρήσει αποφασιστικά, στο χώρο της διεθνούς αγοράς, η οποία, παρείχε πολυάριθμες ευκαιρίες απασχόλησης και πλουτισμού και φυσικά με το επιχειρηματικό και συνάμα προοδευτικό πνεύμα, που τους διακατείχε, θα αδράξουν κάθε δυνατή ευκαιρία ώστε να αναλάβουν πρωταγωνιστικό ρόλο, στις ευρωπαϊκές εισαγωγές και εξαγωγές.⁹¹

Παράλληλα λοιπόν με τη βιομηχανική επανάσταση, στην Ευρώπη έχουμε και αλλαγές στις οικονομικές σχέσεις, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τις χώρες της Ευρώπης. Ήδη από το 1806, με διάταγμα του σουλτάνου, Σελίμ του Γ', δημιουργείται στην Κωνσταντινούπολη, *το σύστημα των Ελλήνων εμπόρων*, το οποίο, δίνει στους Έλληνες, τα ίδια προνόμια, που μέχρι τότε, απολάμβαναν μόνο οι ευρωπαίοι έμποροι. Επιπλέον, ο εκπρόσωπος των Ελλήνων εμπόρων είχε το δικαίωμα, να παρευρίσκεται στα δικαστήρια και στα τελωνεία, με σκοπό να επιλύονται τα προβλήματα, του εμπορικού κλάδου. Εξαιρετικής σημασίας για την ανάπτυξη του εμπορίου υπήρξε η εμπορική συμφωνία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την Αγγλία, το 1838, η οποία, θα μειώσει τον κρατικό έλεγχο στην οικονομία. Επίσης καθοριστικός ήταν και ο παράγοντας της μετανάστευσης, κυρίως μετά το 1830, από τον ελλαδικό χώρο κατά κύριο λόγο, προς την Κωνσταντινούπολη, καθώς η πόλη προσφέρει σαφώς περισσότερες ευκαιρίες για επαγγελματική εξέλιξη αλλά και επειδή η οικονομική κατάσταση, για τον Έλληνα αγρότη, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ήταν χειρότερη από αυτήν που ήταν επί τουρκοκρατίας, όπως αναφέρει και ο καθηγητής Βασίλης Φίλιας.⁹²

Ο Γαλατάς και το Πέραν, όπου κατοικούσε ο μεγαλύτερος αριθμός των Ελλήνων, κυρίως μετά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, γνωρίζουν πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη, ενώ η παλιά πόλη της αποτελεί πια το οικονομικό κέντρο. Οι περιοχές αυτές θα αποτελέσουν εστίες εμπορικών και τραπεζικών δραστηριοτήτων αλλά και κατά ένα τρόπο, θα καθορίσουν και τις διεθνείς πολιτικές σχέσεις. Το δεύτερο μισό 19ου αιώνα θα αποτελέσουν το κέντρο των διεθνών

⁹¹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 67

⁹² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 201-202

επιχειρήσεων και αφού θα εκτοπίσουν τους Ευρωπαίους, από το διεθνές εμπόριο, θα επωφεληθούν στο μέγιστο βαθμό, από την απελευθέρωση των εμπορικών δραστηριοτήτων.⁹³

Η νέα οικονομική άνθηση της ελληνικής κοινότητας της Πόλης, ωφελήθηκε, σε μεγάλο βαθμό από τις νέες συνθήκες που επικράτησαν, μετά τις αρχές του 19ου αιώνα. Συγκεκριμένα η ανάκληση των ειδικών αδειών μεταφοράς και η κατάργηση των εσωτερικών ειδικών τελών, θα συμπέσουν με την δημιουργία, μίας ελεύθερης τουρκικής αγοράς, επηρεασμένης από το καπιταλιστικό ευρωπαϊκό σύστημα εμπορίου και τις διεθνείς συνθήκες αγοράς. Σύμφωνα άλλωστε με τον ιστορικό Σκαρλάτο-Βυζάντιο, «το 1843,διέπλευσαν τον Βόσπορο, 5.986 εμπορικά πλοία, διαφόρων εθνικοτήτων ενώ το 1862, ο αριθμός αυτός ανέρχεται σε 39.169».⁹⁴

Οπωσδήποτε, θα πρέπει να επισημάνουμε ορισμένους παράγοντες, σε σχέση, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινότητας. Οι εμπορικοί οίκοι, που απασχολούνταν με τη διακίνηση όλων των ειδών των προϊόντων, από σιτηρά μέχρι και βαμβάκι, καθώς και βιομηχανικά είδη, ήταν περιορισμένοι με τη συμμετοχή μελών, της ίδιας οικογένειας, ως αποκλειστικών εμπορικών αντιπροσώπων ή χρηματιστών και τραπεζιτών. Αυτοί εξασφάλιζαν την επικοινωνία της εταιρείας τους, με τα σημαντικότερα διεθνή εμπορικά κέντρα της εποχής τους. Πολύ συχνά μάλιστα πραγματοποιούνταν και γάμοι, μεταξύ των διαφόρων οικογενειών, με σκοπό την επέκταση των επιχειρήσεων τους. Επιπλέον οι άριστες σχέσεις των Ελλήνων εμπόρων, με τους δυτικοευρωπαίους επιχειρηματίες, θα αποτελέσει ένα παράγοντα αποφασιστικό, ο οποίος, θα συμβάλλει στο να εδραιωθούν οι Έλληνες ως αξιόλογη εμπορική δύναμη.⁹⁵

Το 1854, ιδρύεται στο Χαβιαρόχανο του Γαλατά, το Χρηματιστήριο και σύμφωνα με τον κανονισμό του, διοικείται από επιτροπή 14μελών, η οποία, εκλέγεται, κάθε χρόνο. Στην επιτροπή αυτή, συμμετέχουν πέντε Έλληνες, τέσσερις Αρμένιοι, δύο Ευρωπαίοι και δύο Εβραίοι. Στο Γαλατά άλλωστε, είχαν τα γραφεία τους, οι πιο επιφανείς Έλληνες οικονομικοί παράγοντες της πόλης, όπου κατοικούσαν στο Πέραν και έμειναν στην ιστορία, ως οι τραπεζίτες του Γαλατά. Αυτοί λοιπόν οι Έλληνες τραπεζίτες του Γαλατά δανείζονταν χρήματα από την Ευρώπη και στη συνέχεια δάνειζαν την οθωμανική κυβέρνηση με υψηλό επιτόκιο,

⁹³ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 52

⁹⁴ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 68

⁹⁵ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 68-69

καθώς η κυβέρνηση είχε μεγάλη ανάγκη χρημάτων, για την κάλυψη των δανείων της.⁹⁶

Το 1882, ιδρύεται Εμπορικό Επιμελητήριο στην Κωνσταντινούπολη και σύμφωνα με το καταστατικό του Επιμελητηρίου, το διοικητικό Συμβούλιο αποτελείται από 8 Αρμένιους 6 Έλληνες, 2 Εβραίους και 5 Μουσουλμάνους. Το 1885, η τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως, η οποία, ανήκε στην ομάδα τραπεζιτών, εκ των οποίων ένας ήταν, ο Γεώργιος Ζαρίφης, σε συνεργασία βεβαίως με την Οθωμανική τράπεζα, απέκτησε το δικαίωμα εκμετάλλευσης των μεταλλείων μολύβδου, στην περιοχή Μπάλια- Καράϊντιν. Σε αυτά τα ορυχεία, εργάζονταν πάνω από 1000 μεταλλωρύχοι. Το 1892, αποκλειστικοί εκμεταλλευτές των μεταλλίων θα είναι εννέα ελληνικές τράπεζες της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης, έως το 1908, οπότε η κατάσταση θα αλλάξει. Ήταν τέτοια η οικονομική δύναμη των Ελλήνων της Πόλης, ώστε το 1875, όταν το Οθωμανικό κράτος χρεοκοπήσει ο δεκατετραμελής όμιλος των τραπεζιτών που θα αναλάβει τη Διαχείριση των *έξι φόρων*, αποτελούνταν από δέκα Έλληνες τραπεζίτες, μαζί με τον εκπρόσωπο της Οθωμανικής τράπεζας και τρεις ξένους τραπεζίτες.⁹⁷

Ένα ακόμα σημαντικό βήμα για την ισχυροποίηση της ελληνικής επιχειρηματικότητας, στην Πόλη, ήταν η σύσταση ελληνικού εμπορικού Επιμελητηρίου, στην Κωνσταντινούπολη, το 1891, το οποίο, στεγαζόταν στον Γαλατά. Επίτιμος πρόεδρος του Επιμελητηρίου ήταν ο εκάστοτε πρεσβευτής της Ελλάδας, στην Κωνσταντινούπολη, ενώ επίτιμος αντιπρόεδρος ήταν ο γενικός πρόξενος. Οι Έλληνες της Πόλης δεν θα δυσκολευτούν καθόλου να εδραιωθούν, στον τραπεζικό τομέα και στον χρηματιστηριακό. Στις αρχές του 20ου αιώνα, από τις σαράντα ιδιωτικές τράπεζες της πρωτεύουσας, τουλάχιστον οι δώδεκα ήταν ελληνικές. Επιπλέον δεκαοκτώ από τους πιο σημαντικούς χρηματιστές στην Πόλη, ήταν Έλληνες.⁹⁸

Κάποιοι από τους Έλληνες τραπεζίτες, όπως ο Χρηστάκης Ζωγράφος και ο Γεώργιος Ζαρίφης, ήταν ακόμα και τραπεζίτες στην Αυλή. Και ενώ στην αρχή οι Έλληνες θα είναι διστακτικοί στην επένδυση των κεφαλαίων τους σε βιομηχανίες, η καπνοβιομηχανία Μπαλτατζή στην Κωνσταντινούπολη θα αποτελέσει εξαίρεση αλλά σταδιακά, θα γίνονται όλο και περισσότερες επενδύσεις, ακόμα και στο

⁹⁶ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 205

⁹⁷ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 204-205

⁹⁸ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 70-71

δημόσιο τομέα του Οθωμανικού κράτους, όπως στα δημόσια μέταλλα, σε σιδηροδρόμους, οι οποίες, θα αποφέρουν τεράστια οικονομικά κέρδη στους Έλληνες επενδυτές. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική αυτού του πυρετού των επενδύσεων, ήταν η περίπτωση, του Λεωνίδα Ζαρίφη, του Γεωργίου Μαυρογορδάτου και Στέφανου Ευγενίδη, οι οποίοι, ή συμμετείχαν ενεργά ή ήταν ιδιοκτήτες 12 εταιρειών, από τις οποίες, μόνο οι τρεις αφορούσαν τράπεζες.⁹⁹

Βεβαίως εκτός από την ίδρυση τραπεζών και γενικότερα επιχειρησιακών δραστηριοτήτων, οι Έλληνες της Πόλης ασχολήθηκαν και με δραστηριότητες όπως την παροχή υπηρεσιών, καθώς πολλοί προσέφεραν τις υπηρεσίες τους, σε καταστήματα, εργαστήρια ακόμα και σε υπαίθριες αγορές. Σταδιακά οι επιχειρήσεις, οι οποίες, βρίσκονταν στις κεντρικές οδούς του Πέραν και του Γαλατά, επεκτάθηκαν σε όλα τα τμήματα, της Παλαιάς πόλης. Παρατηρούμε λοιπόν κυρίως μετά το 1830, τους Έλληνες της Πόλης να απασχολούνται ως ράφτες, υποδηματοποιοί, μπαλωματήδες, μυλωνάδες, σιδηρουργοί, μαρμαράδες, χρυσοχόοι, αρτοποιοί και φυσικά φαρμακοποιοί. Επιπλέον οι Έλληνες εργάζονταν ως πωλητές ακατέργαστων προϊόντων, σε καταστήματα ή και εργαστήρια, όπως ιχθυοπώλες, γαλακτοπώλες, κρεοπώλες, καπνοπώλες και ιδιοκτήτες οινοποιείων. Δεν ξεχνάμε επίσης τους πλανόδιους πωλητές, όπως ήταν οι νερούλαδες, πραγματευτές, οπωροπώλες, καθώς και όσοι ασκούσαν χειρωνακτικά επαγγέλματα, οι κτίστες και οι γυψοποιοί.¹⁰⁰

Ένας επίσης σημαντικός αριθμός Ελλήνων εργαζόταν ως ιπποκόμοι, καθώς και κηπουροί, συνήθως οι Χιώτες, ενώ όσοι εργάζονταν σε αγροκτήματα ή ως βοσκοί, σχεδόν αποκλειστικά, ήταν Βούλγαροι. Επιπλέον πολλοί Έλληνες προερχόμενοι από την Ελλάδα, κυρίως τη νησιωτική, εργάζονταν ως ναύτες και λιγότεροι ως υπηρέτες και μάγειροι. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε, με σαφήνεια ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Πόλης απασχολούνταν σε επαγγέλματα που απαιτούσαν ιδιαίτερες επιδόσεις, ή συγκεκριμένη ειδικότητα ή στο εμπόριο και όχι σε θέσεις ανειδίκευτου εργάτη ή αχθοφόρου. Βεβαίως, μετά το 1862 και τον εξευρωπαϊσμό της Κωνσταντινούπολης κάποια επαγγέλματα παραδοσιακά, όπως ήταν οι βαφείς, οι γουναράδες, οι ράφτες, θα περιοριστούν δραστικά. Διακρίνουμε

⁹⁹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 71-72

¹⁰⁰ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 73

λοιπόν μια ευημερούσα αστική τάξη, δυναμική, προοδευτική, η οποία προσέφερε τις ικανότητες και τις γνώσεις της στην οικονομική ζωή του τόπου.¹⁰¹

Αξιοσημείωτη ήταν επίσης η κατηγορία των δημοσίων υπάλληλων, που αναδύθηκε κυρίως, από το δεύτερο μισό, του 19ου αιώνα, κάποιιοι από τους οποίους, κατέλαβαν υψηλές θέσεις στην κρατική οθωμανική μηχανή, ενώ κάτι τέτοιο πριν μερικά χρόνια φάνταζε αδιανόητο. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1856 και τη διεύρυνση των σχέσεων, με την Ευρώπη, καθώς και την προσπάθεια εξευρωπαϊσμού του Οθωμανικού κράτους και του εκσυγχρονισμού της διοίκησης, οι Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες είχαν τη δυνατότητα να καταλάβουν περίοπτες δημόσιες θέσεις, κυρίως στον διπλωματικό τομέα, στην αρχή ως γραμματείς, διερμηνείς και αργότερα ως επιτετραμμένοι. Ήταν ένας αγαπημένος χώρος των Ελλήνων, που τους εξασφάλιζε σημαντικές ευκαιρίες για την προσωπική τους εξέλιξη αλλά και την εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας.¹⁰²

Πολλοί Έλληνες της Πόλης επίσης διορίστηκαν ως πρόξενοι, κυρίως στα λιμάνια της Μαύρης θάλασσας και της Ανατολικής Μεσογείου. Με τη σύσταση του *Συμβουλίου του Κράτους*, 3 από τα 38 μέλη, οι Καραθεοδωρής, Μουσούρος και Σταυράκης Αριστάρχης, ήταν Έλληνες της Πόλης, Ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής ήταν ο μόνος που κατάφερε να ανέλθει, σε μία πολύ ψηλή θέση όταν, το 1878 ορίστηκε υπουργός των Εξωτερικών και της Δικαιοσύνης, καθώς και ο Σάββας Πασάς, από τα Ιωάννινα, ο οποίος διορίστηκε υφυπουργός και κατόπιν Υπουργός Εξωτερικών, το 1880. Στα τέλη του 19ου αιώνα με αρχές 20ου, η ελληνική παρουσία στη δημόσια διοίκηση, θα μειωθεί αισθητά, καθώς το οθωμανικό κράτος, θα προσπαθήσει, να διασφαλίσει την κυριαρχία των Μουσουλμάνων, έναντι των άλλων πληθυσμιακών ομάδων της Αυτοκρατορίας.¹⁰³

Οι Έλληνες επενδυτές, εκτός από επενδύσεις σε βιομηχανίες, μεταλλεία και άλλες γενικά επιχειρήσεις, είχαν επενδύσει και στα ξενοδοχεία, στα οποία, ήταν οι κύριοι επενδυτές ή απλά μέτοχοι. Πρώτο ξενοδοχείο στο Πέραν, το 1841, ήταν το *Hotel d'Angleterre*, το οποίο λειτούργησε στο αρχοντικό του Δημητράκη Ζαφειρόπουλου, πεθερού του τραπεζίτη, Γεωργίου Ζαρίφη. Το αγόρασε ένας ιπποκόμος του χιδίβη, της Αιγύπτου, Missiri και για 20 χρόνια, ήταν το μοναδικό ξενοδοχείο όπου θα φιλοξενήσει διάσημους επισκέπτες. Το 1892, θα χτιστεί το

¹⁰¹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 74

¹⁰² Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 76-77

¹⁰³ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 77-79

πολυτελέστατο ξενοδοχείο *Πέρα Παλλάς*, το οποίο, στις αρχές του 20ου αιώνα, θα εξαγοραστεί από τον μεγαλοεπιχειρηματία Α. Μποδοσάκη. Επιπλέον στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, υπήρχε το ξενοδοχείο *Athens Palace*, ιδιοκτήτης και διευθυντής, ήταν ο Α. Χαλάς, το *Μπερνίλερ Χόφ* και *Ρουαγιαλ Οτέλ*, στην οδό Τεμέμπασι και ιδιοκτήτες τους οι Μεσσίνας, Καραβίδας και Σία. Επίσης, το ξενοδοχείο *Καλυψώ*, με διαχειριστή τον Δημοσθένη Χαλά και τέλος, το *Κρόκερ*, με διαχειριστές τον Γεώργιο και Φώτη Πετσίδα, στην οδό Χαμάλμπασι. Παρατηρούμε λοιπόν ότι και στον τομέα των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων οι Έλληνες της Πόλης θα βάλουν την σφραγίδα τους.¹⁰⁴

Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι στην Πόλη, κυρίως στις κοινότητες του Πέραν και του Γαλατά, κατοικούσαν και Έλληνες, που είχαν μεταναστεύσει από την Ελλάδα και είχαν δημιουργήσει ξεχωριστές κοινότητες, με δικούς τους Συλλόγους. Ξεχώρισαν οι Κυκλαδίτες, από την Πάρο, Σύρο, Τήνο, οι Ευρυτάνες, οι Ρουμελιώτες, οι Επτανήσιοι, οι οποίοι, διακρίθηκαν σε διαφορετικούς τομείς αλλά η κάθε ομάδα με τον τρόπο της προσέφερε, στην οικονομική ανάπτυξη της Πόλης. Οι Ευρυτάνες διακρίθηκαν σε όλους τους κλάδους του εμπορίου αλλά και στις επιστήμες. Οι Έλληνες της Άνδρου ασχολήθηκαν με το εμπόριο, το οποίο, σχετιζόταν με τη ναυτιλία. Οι Σαντορινιοί ήταν περίφημοι οινοπαραγωγοί και βαρελάδες, ενώ οι Κεφαλλονίτες ανοίγουν ζαχαροπλαστεία, καφενεία και θεατρικές επιχειρήσεις.¹⁰⁵

3.3. Καθημερινή ζωή: ψυχαγωγία, θέατρο, κινηματογράφος, αθλητισμός

Οι Κωνσταντινουπολίτες άνθρωποι δραστήριοι, εργατικοί, φιλόδοξοι εκτός από σπουδαίοι επιχειρηματίες, στον εμπορικό και γενικότερα οικονομικό τομέα, αγαπούσαν την διασκέδαση και γενικότερα την καλή ζωή. Η Πόλη άλλωστε ήταν μία πολυπολιτισμική, κοσμοπολίτικη κοινωνία. Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, οι Έλληνες της Πόλης ψυχαγωγούνται στις κοσμικές συγκεντρώσεις, συχνάζουν στις λέσχες και στις πολυτελείς αίθουσες του Πέραν ενώ πολύ συχνά τις βραδινές ώρες, αντηχούν συναυλίες στους κήπους του Ταξίμ και στα Μνηματάκια. Καλοντυμένες γυναίκες και άνδρες, κάθε ηλικίας, έκαναν την εμφάνισή τους, σε ζυθοπωλεία, ζαχαροπλαστεία και κοσμικά εστιατόρια ή επέλεγαν κάποια θεατρική παράσταση. Οι νέοι κυρίως άνδρες επιδίδονταν, σε

¹⁰⁴ Σ. Μπόζη, ό. π., σ. 271-272

¹⁰⁵ Σ. Μπόζη, ό. π., σ. 68-70

κάποιο σπορ. Λατρεμένη συνήθεια επίσης, κυρίως τις κρύες μέρες του χειμώνα, να επισκέπτονται τα σπίτια, τα αποκαλούμενα, *jeurs fixes*. Το βέβαιο είναι ότι τα απογεύματα, η Μεγάλη οδός αλλάζει όψη καθώς ξεχύνονται άντρες, γυναίκες, παιδιά, μέσα από τον υπόγειο σιδηρόδρομο και μοιάζει πια η Πόλη, με μία ευρωπαϊκή μεγαλούπολη.¹⁰⁶

Το πρώτο εστιατόριο ευρωπαϊκού τύπου στην Πόλη άνοιξε το 1862, στην οδό Γλαβάνη, πάροδο της Μεγάλης Οδού. Ονομάστηκε, *Εστιατόριον Ζωρζ* και λίγα χρόνια μετά, θα μεταφερθεί, στη δίοδο ντ Άντρια, στα Μνηματάκια. Στο ξενοδοχείο *Πέρα Παλλάς* ήδη από το 1890, λειτουργούσε επίσης εστιατόριο και μπουραρία, με αξιόλογη πελατεία.¹⁰⁷

Άλλωστε από το 1880 και μετά, θα αυξηθούν σημαντικά οι μπουραρίες στη Πόλη. Η πρώτη μπουραρία της Μεγάλης Οδού άνοιξε, δίπλα στη δίοδο Χατζοπούλου, κοντά στο Γαλατά σαράι, περίπου το 1870. Η μπουραρία αυτή, γνωστή με το όνομα *Londra*, ήταν διάσημη για την μύρα Σαλβαντόρ, την οποία, πρώτος έφερε στην πόλη, ο ιδιοκτήτης της, ο Γερμανός Bruchs. Τα γκαρσόνια ήταν Έλληνες, ενώ αργότερα, άνοιξαν τις δικές τους μπουραρίες. Το πρώτο παντοπωλείο γκουρμέ της Πόλης, το άνοιξε ο Δημητρακόπουλος και δίπλα από το Παντοπωλείο του, ο Γιάννης Πολυχρονίδης άνοιξε την μπουραρία, Στρασβούργο, αγαπημένο στέκι των Γάλλων δημοσιογράφων, εκείνης της εποχής. Η *Viennoise* ήταν μία τυπική βιεννέζικη μπουραρία και ιδιοκτήτης ήταν το παλιό γκαρσόνι, του *Londra* και σύντομα απέκτησε, διάσημη πελατεία. Η μπουραρία *Sronek* ιδρύθηκε, το 1870, από τον Σεραφείμ Λελούδη από την Ευρυτανία, ήταν επίσης ένα διάσημο στέκι. Εκεί άλλωστε, τον Δεκέμβριο του 1896, οι κάτοικοι του Πέραν θα παρακολούθησαν τις πρώτες κινηματογραφικές προβολές.¹⁰⁸

Εξαιρετικά διάσημα ήταν και τα περίφημα καφέ της Πόλης. Στο φημισμένο καφέ, *cafe Couronne*, το στέμμα, το οποίο, ανήκε στον Πέτρο Πετράκη, έπαιζε πολιτική λύρα, ο *Βασίλης* και ο πελάτης πλήρωνε μισή εγγλέζικη λίρα, για δύο καραφάκια ντούζικο και τρία πιάτα μεζέ. Επίσης πολύ γνωστό λαϊκό στέκι με μουσική ήταν και το *Flamme*. Επιπλέον υπήρχαν και πολύ γνωστά

¹⁰⁶ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 70

¹⁰⁷ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 272

¹⁰⁸ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 274-276

ελληνικά ζαχαροπλαστεία, όπως ήταν του Κυριάκου Αντζιόπουλου, στο Γαλατάσεράι και ο Θεμιστοκλής, το οποίο ήταν στέκι νομικών.¹⁰⁹

Χαρακτηριστικά είναι τα καπηλεία, καθώς και οι ταβέρνες του Γαλατά, τα οποία, το διαχειρίζονταν κυρίως Έλληνες και κάποιοι Εβραίοι. Εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ήδη, από το 1606, με σουλτανικό διάταγμα, απαγορευόταν η παραγωγή ούζου και κρασιού, στην Κωνσταντινούπολη, οπότε τα μαγαζιά αυτά είχαν να αντιμετωπίσουν συχνά και περιόδους ποτοαπαγόρευσης. Παρόλα αυτά, στο λιμάνι του Γαλατά, όπου υπήρχε η κρασόσκαλα, πολλά καΐκια φορτωμένα με κρασί από την Τένεδο, τη Χίο, τη Μυτιλήνη, την Κρήτη, τη Σαντορίνη, την Σμύρνη και άλλες περιοχές, έφταναν στο λιμάνι και το κρασί μοίραζαν, από τα μαγαζιά της περιοχής, στις χριστιανικές γειτονιές της Πόλης.¹¹⁰

Μια μεγάλη λατρεία των Κωνσταντινοπολιτών ήταν και το θέατρο αφού επιδίωκαν να παρακολουθούν παραστάσεις, τοπικών θιάσων, κυρίως ελληνικών αλλά και ευρωπαϊκών. Σχεδόν από τα μέσα του 19ου αιώνα, όλοι οι θίασοι του ελλαδικού χώρου έδιναν παραστάσεις στην Πόλη, καθώς γνώριζαν ότι οι Πολίτες ήταν ένα ένθερμο θεατρόφιλο κοινό, επομένως οι αίθουσες θα γέμιζαν. Πολύ αγαπημένο στην Πόλη ήταν το μελόδραμα καθώς και τα κωμειδύλλια, των Κορομηλά και Κόκκινου, ο *γαμπρός της τυρινής* και η *πρωταπριλιά*, του Χριστοφόρου Μισαηλίδη. Άλλο αγαπημένο θεατρικό, ήταν η *Μαρούλα στην Πόλη* του Θωμά Κωνσταντινίδη. Ίσως, το πιο διάσημο θέατρο της πόλης ήταν το θέατρο *Ναούμ*, της Μεγάλης οδού, το οποίο, σύμφωνα με περιγραφές του 19^{ου} αιώνα, γέμιζε ασφυκτικά σε σημείο, ώστε οι θεατές αναγκάζονταν να αποχωρήσουν, αφού δεν υπήρχε θέση. Το θέατρο *Ναούμ* είχε φέρει από το Μιλάνο, τη Ρώμη και τη Νάπολη, τις πιο ακριβές στολές και για δάσκαλο σκηνης, τον πρώτο σκηνογράφο της Ιταλίας.¹¹¹

Οι παραστάσεις του Δαμαλά και της Σάρα Μπερνάρ γοητεύουν το θεατρόφιλο κοινό του Πέραν, το 1888. Ένα χρόνο αργότερα σχηματίζεται στην Αθήνα, ο πρώτος μελοδραματικός θίασος του Καραγιάννη και γοητεύει τους πολίτες με τις παραστάσεις, που δίνει στην Πόλη. Σύμφωνα με πληροφορίες του Μισαηλίδη, ο σημαντικότερος από τους πολιτικούς θιάσους ήταν ο θίασος του Αλεξιάδη, το 1862. Πολλοί σημαντικοί ηθοποιοί του θιάσου του ήταν, οι Άννα

¹⁰⁹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 283-286

¹¹⁰ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 281

¹¹¹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 339-341

Λαζαρίδου, Μαρία Αλεξιάδου, Ανδρέας Μαρκεζίνης και φυσικά η Αικατερίνη Βερώνη. Όταν γεννήθηκε η όπερα του Καραγιάννη, ιδρύθηκε ο μελοδραματικός θίασος Κωνσταντινουπόλεως, του Χριστόφορου Μισαηλίδη, ενώ ένα χρόνο αργότερα ιδρύεται, το 1896 και δεύτερος μελοδραματικός θίασος. Το καλοκαίρι του 1898, ιδρύεται ο ελληνικός δραματικός θίασος Κωνσταντινουπόλεως με τη συνδρομή των ομογενών και με θιασάρχη, τον Γεωργίου Πετρίδη. Ένα σοβαρό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το θέατρο της Πόλης ήταν η λογοκρισία του Σουλτάνου και έτσι ορισμένες σκηνές κόβονταν και τα λόγια, προσαρμόζονταν ανάλογα με τις απαιτήσεις.¹¹²

Η Πόλη μας έδωσε αξιόλογους ηθοποιούς, όπως ήταν ο Δημήτριος Κοτοπούλης πατέρας της Μαρίκας Κοτοπούλη, ο Βασίλης Λογοθέτης, ο οποίος, γεννήθηκε στη Θράκη αλλά μεγάλωσε, στην Πόλη και φυσικά η Αικατερίνη Βερώνη και η αδελφή της Σμαράγδα. Εκτός όμως από εξαιρετικούς ηθοποιούς, είχαμε και αξιόλογους θεατρικούς συγγραφείς. Ξεχώρισαν οι, Ιάκωβος Ρίζος Νερουλάς, με την κωμωδία του *Κορακίστικα*, Δημήτρης Χατζηασλάνης (Βυζάντιος), με το περίφημο έργο του *Βαβυλωνία*, Αλέξανδρος Ραγκαβής, με την κωμωδία του, *Του Κουτρούλη ο γάμος και ο Δημήτριος Κοτοπούλης*, πατέρας της Μαρίκας Κοτοπούλη, με το επιτυχημένο δράμα, *Γενίσαρους*. Φυσικά πρέπει να αναφέρουμε και τον πολύ γνωστό Γρηγόριο Ξενόπουλο, ο οποίος, γεννήθηκε στην Πόλη αλλά μεγάλωσε στη Ζάκυνθο. Γνωστοί σκηνοθέτες της εποχής, ήταν και οι Γιαννούλης Σαραντίδης και ο Βακαλόπουλος (Βακαλό).¹¹³

Το 1880, εκδίδεται τριμηνιαίο θεατρικό περιοδικό η *Θεατρική Βιβλιοθήκη*. Το περιοδικό ενημέρωνε το θεατρόφιλο κοινό, για όλες τις παραστάσεις. Στις 6/2 στο θέατρο *Variete*, ο θίασος της Κυβέλης παρουσιάζει την *Ενέδρα*, ενώ στις 6/3, παρουσιάζεται η κωμωδία, *Ο Πρίγκηψ εκπαιδύεται*, έργο ακατάλληλο δια δεσποινίδας, όπως πληροφορεί το περιοδικό. Επιπλέον τον 19ο και 20^ο αιώνα, υπήρχε η συνήθεια τα παιδιά μεγάλων αστικών οικογενειών, να δίνουν παραστάσεις, σε συγγενικά και φιλικά σπίτια της οικογένειάς τους, όπως μας πληροφορεί, το 1902, η εφημερίδα *Κωνσταντινούπολις*, τα παιδιά του Ζαρίφη έδωσαν μία ωραιότατη παράσταση, στην οικία τους. Αλλά και το ερασιτεχνικό θέατρο της Πόλης, είχε την τιμητική του, καθώς έγιναν θεατρικές παραστάσεις

¹¹² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 341-342

¹¹³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 345

από πολιτιστικούς Συλλόγους και τα σχολεία της πόλης. Συνήθως δε, τα έσοδα από τις παραστάσεις διατίθονταν σε φιλανθρωπικούς σκοπούς.¹¹⁴

Δεν ήταν όμως μόνο το θέατρο που προσέλκυε τους Πολίτες. Στις αρχές Δεκεμβρίου, του 1896, λίγο καιρό μετά τις προβολές των αδελφών Λιμιέρ, στο Παρίσι, έχουμε τον πρώτο κινηματογράφο στο Πέραν, στην μπυραρία *Sronek*. Το κοσμοπολίτικο κοινό του Πέραν θα λατρέψει το νέο μέσο και ο κινηματογράφος θα επεκταθεί, στα τρία μεγαλύτερα θέατρα του Σταυροδρομίου, στο *Ωδείο*, στα *Μνηματάκια* και στην *Ομόνοια*. Η φιλεκπαιδευτική αδελφότητα *Πρόοδος* έφτασε στο σημείο, να καθιερώσει μόνιμες κινηματογραφικές παραστάσεις, στη Ζαχαρόφειο αίθουσα, της κοινότητας Τάταυλα. Μάλιστα τον Μάιο, του 1912, ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' παρακολουθεί κι αυτός κινηματογραφικές προβολές. Μετά το 1910, οπότε εξαπλώθηκε, ο ηλεκτρισμός στην Πόλη, ανοίγουν μία σειρά από κινηματογραφικές αίθουσες και όλες βρίσκονται, στη Μεγάλη οδό του Πέραν και ανήκουν σε Έλληνες επιχειρηματίες: Ο Εμμανουήλ Κυριακόπουλος ανοίγει τους κινηματογράφους, *Σαντράλ* και *Εκλέρ*, ο Παναγιώτης Χρυσός τον *Αμερικανικό* κινηματογράφο. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, το 83% των ψυχαγωγικών επιχειρήσεων, στην Πόλη, ανήκει σε Έλληνες. Εξαιτίας όμως της λογοκρισίας του σουλτανικού καθεστώτος, απουσιάζει η ντόπια παραγωγή ταινιών. Ο πρώτος Έλληνας οπερατέρ, ο οποίος, κατάφερε να γυρίσει ταινία στην Πόλη, ήταν ο Δημήτρης Μεραβίδης, απόφοιτος της *Μεγάλης του Γένους Σχολής*. Η ελληνική παρουσία στο χώρο του κινηματογράφου θα εξασθενήσει μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, μέσα στο γενικό κλίμα αβεβαιότητας και απογοήτευσης.¹¹⁵

Αγαπημένη δραστηριότητα των Ελλήνων Κωνσταντινοπολιτών ήταν και οι αθλητικές δραστηριότητες, οι οποίες ξεκίνησαν ήδη, από τον 19ο αιώνα. Την Κωνσταντινούπολη άλλωστε, είχαν ως έδρα, πολλοί αθλητικοί Σύλλογοι, καθώς υπήρχε έντονο ενδιαφέρον από τη νεολαία της Πόλης, για τον αθλητισμό. Όλα τα αθλητικά γεγονότα της Πόλης ήταν υπό την εποπτεία του *Συνδέσμου Αθλητικών Σωματείων Κωνσταντινουπόλεως*. Μάλιστα κάθε χρόνο, μετά τη λήξη της σχολικής περιόδου, πραγματοποιούνταν αθλητικοί αγώνες στίβου και σχολικές μαθητικές επιδείξεις. Στο Πέραν, ο Σύλλογος *Ερμής* και η ελληνική ομάδα ποδοσφαίρου *Πέραν* υπήρξαν τα μεγαλύτερα αθλητικά σωματεία της Πόλης.

¹¹⁴ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 346

¹¹⁵ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 352-354

Αλλά και η τουρκική ομάδα *Φενερμπάχτσε*, το 1910 -1918, είχε Έλληνα αμυντικό. Το αθλητικό πνεύμα καλλιεργήθηκε ιδιαίτερος στα ελληνικά σχολεία της Πόλης, τα οποία, γνώρισαν σημαντικές διακρίσεις, ενώ οι Έλληνες της Πόλης προωθούσαν το αθλητικό πνεύμα και την ευγενή άμιλλα.¹¹⁶

3.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά

Παράλληλα με την βαθιά Ορθόδοξη πίστη, η διάδοση της ελληνικής Παιδείας συνέβαλε στη διαμόρφωση αλλά και στη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας της κοινότητας της πόλης, υπό την διαρκή καθοδήγηση του Πατριαρχείου, το οποίο, στήριζε αδιάκοπα την προσπάθεια για λειτουργία και αναβάθμιση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Σύμφωνα με πίνακες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το 1870, ο συνολικός αριθμός σχολείων ήταν 104, 19 θηλέων, 37 Αρρένων και 56 αλληλοδιδασκτικά αρρένων με 245 διδάσκालους ενώ οι μαθητές ανέρχονταν, σε 9.730, από τους οποίους, οι 7093, ήταν άρρενες και 2.638 θηλέων, ενώ περίπου 1.000 μαθητές σπούδαζαν σε μουσουλμανικά ή σε σχολεία, κάποιας άλλης θρησκείας. Το 1902, τα σχολεία στην Πόλη ανέρχονται σε 185, με 294 καθηγητές και 19.132 μαθητές. Το 1907, επίσημα ελληνικά στοιχεία αναφέρουν 237 σχολεία συνολικά, με 29.929 μαθητές. Το 1912 -1913, στα σχολεία της Πόλης φοιτούσαν 16.280 μαθητές. Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορούμε να βγάλουμε το ασφαλές συμπέρασμα ότι το ποσοστό των Ελλήνων μαθητών ανερχόταν σε 6%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό, σε άλλες πολιτισμένες χώρες ανερχόταν κατά μέσο όρο, σε 10-15%.¹¹⁷

Τα ελληνικά σχολεία της Πόλης διακρινόταν κυρίως σε δύο κατηγορίες: Τα ανώτερα και τα κατώτερα. Στην πρώτη κατηγορία υπαγόταν: η *θεολογική Σχολή της Χάλκης*, η *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, το αρχαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του υπόδουλου Ελληνισμού, η *Ελληνική Εμπορική Σχολή της Χάλκης*, το *Ζωγράφειον Γυμνάσιο*, το *Ελληνογαλλικό Λύκειο* και το *Εθνικό Ζάππειο Παρθεναγωγείο*. Το *Κεντρικό Ανώτερο Παρθεναγωγείο*, η *Παλλάς*, η *Ελληνική Καθολική Σχολή*, στο Πέραν, η *Πατριαρχική Σχολή Εκκλησιαστικής Μουσικής* στο Φανάρι και το *Κυριακόν Διδασκαλείον*, ήταν κάποια από τα

¹¹⁶ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 358-360

¹¹⁷ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 55-57

κατώτερα, τα οποία, συνήθως περιλάμβαναν, από πέντε ως επτά τάξεις, ενώ τα δημοτικά περιορίζονταν σε δύο με τέσσερις τάξεις.¹¹⁸

Επιπλέον τα σχολεία χαρακτηρίζονταν με βάση τον εποπτικό τους φορέα. Κάποια σχολεία γνωστά και ως εθνικά, που μπορεί να ήταν είτε ανώτερα είτε κατώτερα, διοικούνταν από συμβούλια, των οποίων, τα μέλη τους καθορίζονταν, από το Πατριαρχείο. Τα σχολεία όμως της περιοχής ήταν κατά κύριο λόγο ενοριακά, δηλαδή τα μέλη του διοικητικού Συμβουλίου άνηκαν στην τοπική ενορία. Μία άλλη κατηγορία σχολείων ήταν και τα ιδιωτικά, τα οποία, και αυτά υπαγόταν, στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Το πρόγραμμα των μαθημάτων του εκάστοτε σχολείου καθοριζόταν, από τη διοίκηση του συγκεκριμένου σχολείου, με την τελική έγκριση του Πατριαρχείου. Το οθωμανικό κράτος είχε την απαίτηση να διδάσκεται η οθωμανική γλώσσα, ως η επίσημη γλώσσα του κράτους.¹¹⁹

Όσον αφορά την χρηματοδότηση των σχολείων, σίγουρα το Πατριαρχείο δεν θα μπορούσε να καλύψει πλήρως τις οικονομικές ανάγκες των πολυάριθμων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Στην Κωνσταντινούπολη, η Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια κοινοτική εκπαίδευση δεν ήταν δωρεάν, καθώς οι γονείς πλήρωναν δίδακτρα. Για τις οικογένειες, που είχαν οικονομικές δυσκολίες, είχε προβλεφθεί ένα πρόγραμμα μειωμένων διδάκτρων, καθώς και για κάποιους άπορους μαθητές που φοιτούσαν δωρεάν. Οι εγγραφές λοιπόν, οι έκτακτες δωρεές και τα κληροδοτήματα, συνιστούσαν σημαντικούς οικονομικούς πόρους για τα σχολεία αλλά χρειαζόταν και περαιτέρω οικονομική ενίσχυση, για την ορθή λειτουργία εκπαιδευτικού συστήματος της Πόλης. Η οικονομική συνδρομή των Ελλήνων τραπεζιτών και εμπόρων της Πόλης και γενικά των εύπορων οικογενειών από το χώρο της ελληνικής διασποράς, συνέβαλε καθοριστικά στην λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Καθοριστικό ρόλο βεβαίως έπαιξε και η συνδρομή του Συλλόγου για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων, στην ελεύθερη Ελλάδα.¹²⁰

Η σχολική εκπαίδευση χωρίζονταν, σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια. Αξιόλογο εκπαιδευτικό Ίδρυμα ήταν η τετρατάξια σχολή Αρρένων του Αγίου Κωνσταντίνου, που ιδρύθηκε περίπου το 1870, στον περίβολο του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Σχολή αριθμούσε 226 μαθητές, ενώ

¹¹⁸ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 57-58

¹¹⁹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 60

¹²⁰ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 60

στον ίδιο χώρο λειτουργούσε και τετρατάξια σχολή θηλέων. Στα τέλη του 19ου αιώνα, έχουμε και την λειτουργία της τετρατάξιας σχολής αρρένων της Αγίας Τριάδας, στον περίβολο του ναού, η οποία, αριθμούσε 185 μαθητές. Ταυτόχρονα στον ίδιο χώρο λειτουργούσε και εξατάξια Σχολή κοριτσιών, με 303 μαθήτριες, καθώς και νηπιαγωγείο.¹²¹

Μία από τις πρώτες Σχολές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Πόλη, η οποία, λειτούργησε περίπου το 1830, ήταν η τετρατάξια Σχολή αρρένων, της οδού *Μιναρέ*, γνωστή και ως *Σχολή του Κούλα*, Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αριθμούσε 134 μαθητές. Μετά το 1920 έγινε μεικτή. Επιπλέον υπήρχε και η ιδιωτική Σχολή Αρρένων, του *Ελληνογαλλικού Εκπαιδευτηρίου Νικολάου Μελά*, που ιδρύθηκε το 1884. Το εκπαιδευτικό Ίδρυμα διέθετε αρρεναγωγείο και Παρθεναγωγείο. Η Σχολή δεχόταν μαθητές και μαθήτριες, εσωτερικούς και εξωτερικούς.¹²²

Το *ελληνογαλλικό Παρθεναγωγείο* της Σόφιας θερινού ιδρύθηκε, το 1865 στο Πέραν, και είχε 85 μαθήτριες. Εκτός από τα κλασικά μαθήματα διδάσκονταν επίσης αγγλικά, γαλλικά, χορό, πιάνο και κέντημα. Το *Ελληνικό Εκπαιδευτήριο* του Ιωάννη Βασματζίδα ιδρύθηκε, το 1877 και διέθετε εξατάξια αστική Σχολή και τετρατάξιο γυμνάσιο. Εκτός από την ελληνική γλώσσα, οι μαθητές μάθαιναν τη γαλλική και την τουρκική. Το ελληνογαλλικό Παρθεναγωγείο *Ελικών*, της Ευτέρπης Σαντοριναίου λειτουργούσε στο Πέραν και σύμφωνα με τον κανονισμό του Παρθεναγωγείου, οι μαθήτριες διδάσκονταν, ιστορία, γεωγραφία, γυμναστική, εργόχειρα, κοπτική και γαλλικά. Επίσης στο Πέραν, λειτουργούσε και η Σχολή των Ελληνοκαθολικών, *Σύμπνοια*. Η Σχολή ιδρύθηκε, από τον φιланθρωπικό Σύλλογο *Σύμπνοια*.¹²³

Στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή* υπήρξε το αρχαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του υπόδουλου ελληνισμού, με κατεύθυνση τη γενική παιδεία. Η *Μεγάλη του Γένους Σχολή* ιδρύθηκε αμέσως μετά την Άλωση, το 1454 και αποτελούσε ανά τους αιώνες, το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Πόλης. Η Σχολή στεγαζόταν σε διάφορα οικήματα, ενώ το 1849, στεγάζεται οριστικά πλέον στο Φανάρι. Στη Σχολή διδάσκονταν κυρίως θεολογία, φιλοσοφία και γενικότερα κλασικές σπουδές. Όταν όμως

¹²¹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 102

¹²² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 101-102

¹²³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 109-110

δημιουργήθηκε η εμπορική τάξη, δόθηκε βαρύτητα στις θετικές και στις κλασικές επιστήμες και όχι τόσο στη Θεολογία.¹²⁴

Το 1882, η Σχολή εγκαταστάθηκε σε ένα υπέροχο οίκημα, στο Φανάρι. Το αρχιτεκτονικό αυτό κόσμημα, βυζαντινού ρυθμού, σχεδιάστηκε από τον σπουδαίο αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Δημάδη. Χάρη στις γενναιόδωρες προσφορές των πλούσιων ευεργετών, όπως του τραπεζίτη Γεωργίου Ζαρίφη, του Ευγενίδη, του Συγγρού και άλλων, συγκεντρώθηκε το υπέρογο για την εποχή του χρηματικό ποσό, που χρειαζόταν. Το νέο κτίριο δεσπόζει στον Κεράτιο Κόλπο, δίπλα από το ομώνυμο ναό της Παναγίας και διαθέτει 25 ηλιόλουστες αίθουσες και έναν πολύ καλό εξαερισμό, ενώ ήταν πλήρως εξοπλισμένο. Οι διευθυντές της Σχολής, εκτός από τα μαθήματα, καθιέρωσαν και τη φροντιστηριακή μέθοδο, η οποία, προέβλεπε ότι μετά το πέρας των μαθημάτων, οι μαθητές μπορούσαν να μένουν στη Σχολή και να προετοιμάζονται για τα μαθήματα της επόμενης μέρας. Η διεύθυνση της Σχολής ανατίθεται πάντα σε κληρικούς, οι οποίοι, έφεραν τον τίτλο του Σχολάρχη. *Η Μεγάλη του Γένους Σχολή* υπήρξε ο Φάρος της Ορθόδοξης παιδείας και πίστης.¹²⁵

Το 1849, ιδρύθηκε το πρώτο κοινοτικό *Παρθεναγωγείο* του Πέραν, με πρωτοβουλία, δύο επιτροπών του ναού της Παναγίας, του Παλαιολόγου και του Σπανδώνη. Το πρώτο οίκημα του *Παρθεναγωγείου* ήταν μία ξύλινη κατοικία, στο Αγά τζαμί και η πρώτη διευθύντρια του, η Καλλιόπη Περιφανάκη, η οποία, από την αρχή συγκέντρωσε, 100 μαθήτριες. Στην πορεία στη βόρεια πλευρά του διδακτηρίου, αγοράστηκε ένα οικόπεδο και το 1856 χτίζεται νέο κτίριο. Σκοπός του *Παρθεναγωγείου* ήταν η μόρφωση το κοριτσιών, ώστε να γίνουν καλές και αγαθές μητέρες. Το έμβλημα της Σχολής ήταν η Εργάνη Αθηνά. Το σημαντικότερο εισόδημα της Σχολής, αποτελούσε, η ετήσια επιχορήγηση, από τον τσάρο της Ρωσίας, Νικόλαο. Στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, του 1883, διαβάζουμε ότι το *Παρθεναγωγείο των Απόρων Κορασίδων* αριθμούσε 600 μαθήτριες. Το 1883, αγοράστηκε νέο οικόπεδο, καθώς ολοένα αυξάνεται ο αριθμός των

¹²⁴ Σύνδεσμος Μεγαλοσχιολιτών. «Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή», στην ιστοσελίδα www.megalisxoli.gr/Syndesmos. χ.χ, Διαθέσιμο στο: <http://www.megalisxoli.gr/Istoriko.html>, ημερομηνία προσπέλασης: 27/03/2022

¹²⁵ Σ. Καβασακαλής, «Κωνσταντινούπολη, η Μεγάλη του Γένους Σχολή» στην ιστοσελίδα: mykonstantinoupoli.blogspot.com, 11/2013/ διαθέσιμο στο: <https://mykonstantinoupoli.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>, ημερομηνία προσπέλασης 27/03/2022

μαθητριών. Τα σχέδια του νέου οικοδομήματος αναλαμβάνει ο αρχιτέκτονας Μαυρογορδάτος.¹²⁶

Το 1895, η Σχολή έχει 11 τάξεις, με 24 δασκάλους, ενώ το 1902, η Σχολή ανακηρύσσεται Εθνικόν Ίδρυμα, με πρόεδρο την ευεργέτιδα του, Ελένη Ζαρίφη. και αναγνωρίζεται, ως γυμνάσιο. Κατά το σχολικό έτος 1909- 1910, φοιτούσαν στη Σχολή 842 μαθήτριες, ενώ την ίδια περίοδο, το Ευγενίδειο συσσίτιο, Αγίας Τριάδας, παρέχει μεσημεριανό σε 60 άπορες μαθήτριες, του *Παρθεναγωγείου*. Το 1914, το *Παρθεναγωγείο* αποκτά διτάξια οικοκυρική Σχολή, με στόχο να παρέχεται ειδική μόρφωση, για τις κοπέλες που θα αναγκαστούν, να εργαστούν όταν αποφοιτήσουν. Από τις πιο αξιόλογες διευθύντριες του *Παρθεναγωγείου* ήταν η προοδευτική Ασπασία Σκορδέλη, ενώ το '17, κατά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, θα αναγκαστεί να φύγει από τη Σχολή και θα επιστρέψει το 1918 όταν πια, θα έχει εξομαλυνθεί η κατάσταση, με τους Τούρκους.¹²⁷

Το *Αγιοταφικό Παρθεναγωγείο* στην Κωνσταντινούπολη λειτούργησε για μισό περίπου αιώνα, από το 1852 έως το 1901, στο Φανάρι και χρηματοδοτούνταν από το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων. Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Πατριάρχη Ιεροσολύμων, Κυρίλλου Β', με σκοπό να καλύψει τις ανάγκες της ορθόδοξης εκπαίδευσης, στο γυναικείο πληθυσμό της Πόλης. Το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε με δύο τμήματα, το αλληλοδιδασκτικό και το ελληνικό, ενώ το βάρος δινόταν στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας μέσα από τη διδασκαλία, κλασικών και πατερικών κειμένων. Σε αυτό φοιτούσαν κορίτσια από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Το 1857, οι μαθήτριες ήταν 250 και θα ήταν περισσότερες, αν δεν καιγόταν το Φανάρι. Το 1901, το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων έκρινε ότι δεν μπορούσε πλέον να χρηματοδοτεί το Παρθεναγωγείο, καθώς κάποια άλλα Παρθεναγωγεία στην Πόλη είχαν μειώσει τον αριθμό των μαθητριών, οπότε αποφάσισε να το κλείσει.¹²⁸

Ένα επίσης σημαντικό εκπαιδευτικό ίδρυμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ήταν το ιδιωτικό Ανώτερο Παρθεναγωγείο *Παλλάς*, το οποίο, ιδρύθηκε, το 1874 και στεγάστηκε, στα Μνηματάκια. Το 1882, το Παρθεναγωγείο θα αποκτήσει δική του κατοικία, στη Μεγάλη οδό. Η Σχολή περιλαμβάνει

¹²⁶ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 111-115

¹²⁷ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 116-118

¹²⁸ Μ. Λίτινα, «Το Παρθεναγωγείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στη Κωνσταντινούπολη», στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο. Παιδεία – Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2006, σ. 62-66

νηπιαγωγείο τετρατάξιο δημοτικό, πεντατάξιο γυμνάσιο και πλήρες διδασκαλείο. Δεύτερη διευθύντρια του ήταν η περίφημη πρωτοπόρος, Σαπφώ Λεοντιάς. Γνωστή άλλωστε η δράση της Λεοντιάς, ως διευθύντρια του Παρθεναγωγείου *Αγίας Φωτεινής*, στη Σμύρνη. Ήταν μία επαναστάτρια εκπαιδευτικός, η οποία, αγωνίστηκε σθεναρά για την πρόοδο της γυναικείας εκπαίδευσης. Το *Παλλάς* λειτούργησε για 20 χρόνια και η φήμη του ξεπέρασε τα στενά όρια της Πόλης. Το 1894, έκλεισε λόγω οικονομικών προβλημάτων, καθώς πολλοί ευεργέτες του σταμάτησαν τη χρηματοδότηση ενώ το *Ζάππειο Παρθεναγωγείο* κατάφερε να καλύψει το κενό, που δημιουργήθηκε, μετά το κλείσιμο της Σχολής *Παλλάς*.¹²⁹

Το *Ζάππειο Παρθεναγωγείο* ιδρύθηκε, στο Πέραν, το 1875 και ονομάστηκε έτσι, γιατί ήταν κληροδότημα του Κωνσταντίνου Ζάππα. Στην αρχή προσωρινά, στεγαζόταν στην οδό Μνηματακίων και μετά σε ιδιόκτητο μέγαρο, στην περιοχή του Ταξίμι. Ευεργέτες της Σχολής ήταν οι Γεώργιος Ζαρίφης, Χρηστάκης Ζωγράφος, ενώ ο πιο μεγάλος ευεργέτης ήταν ο Κωνσταντίνος Ζάππας, εξ ου και το όνομα του. Το 1876, το *Ζάππειο* γίνεται ανεξάρτητο ίδρυμα και διοικείται από επταμελές συμβούλιο, υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Σχολή σχεδιασμένη από τον αρχιτέκτονα Οικονόμου ήταν ένα τεράστιο πέτρινο γκρίζο επιβλητικό κτίριο, το οποίο, ξεκινούσε, από τον αυλόγυρο του ναού της Αγίας Τριάδας και κάλυπτε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο, ως τη Λεωφόρο Σιρασέλβι.¹³⁰

Στη Σχολή, φοιτούσαν εξωτερικές και εσωτερικές μαθήτριες, οι οποίες, γίνονταν δέκτες κατά ένα τέταρτο, από την Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη κατά δύο τέταρτα, από τη Μακεδονία και την Ήπειρο και κατά ένα τέταρτο, από τη Μικρά Ασία. Το 1912, ξεκίνησε στη Σχολή η διδασκαλία εκκλησιαστικής μουσικής, με δάσκαλο τον Πρωτοψάλτη του Πατριαρχείου, Ιάκωβο Ναυπλιώτη. Ο Ναυπλιώτης ήταν πρωτοπόρος και θέλησε να διδάξει στις μαθήτριες, ταγκό βαλς, πόλκα. Οι συντηρητικοί γονείς του Παρθεναγωγείου ξεσηκώθηκαν και απαγορεύτηκε, ως έκφυλος χορός, το ταγκό. Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το *Ζάππειο Παρθεναγωγείο* επιτάχθηκε και χρησιμοποιήθηκε, από το τουρκικό κράτος ως στρατιωτικό Νοσοκομείο. Μετά το 1918, το *Ζάππειο* όπως και άλλα Παρθεναγωγεία επιστρέφουν, στους κανονικούς τους ρυθμούς. Δυστυχώς μετά το 1923, ξεκινά η νέα τάξη πραγμάτων

¹²⁹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 123-126

¹³⁰ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 130-134

στη Τουρκία, για όλα τα εκπαιδευτήρια της Πόλης και όσα δεν κλείσουν αλλάζουν καθεστώς.¹³¹

Σημαντική προσφορά στην εκπαιδευτική εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας της Πόλης είχε η *Εθνική Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου*, η οποία, ιδρύθηκε, το 1909, κατόπιν δωρεάς του τραπεζίτη, Ευγένιου Ευγενίδη. Η *Εθνική Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου* ήταν ισότιμη με τις εμπορικές χώρες της Ελλάδας, ενώ η εκπαίδευση που παρείχε, στόχευε στην επαγγελματική σταδιοδρομία των νέων, στον τραπεζικό κλάδο, στο εμπόριο, στη βιομηχανία και η φοίτηση ήταν πενταετής. Οι μαθητές όφειλαν να δώσουν εισαγωγικές εξετάσεις, για να γίνουν δεκτοί στη Σχολή. Εκτός από τα εμπορικά μαθήματα και τις ξένες γλώσσες, οι μαθητές διδάσκονταν και λογιστική. Ο καθηγητής και λόγιος Σταμάτης Σταματιάδης ήταν ένας από τους πιο φωτισμένες μορφές της Σχολής, ο οποίος, είχε φοιτήσει, στη *Μεγάλη του Γένους Σχολή*. Ο ίδιος ήταν υπέρμαχος της Δημοτικής γλώσσας και συμμετείχε ενεργά στους φιλολογικούς κύκλους της Πόλης.¹³²

Ένα αξιόλογο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα ήταν και το *Ελληνογαλλικό Λύκειο*, το οποίο, ξεκίνησε να λειτουργεί, το 1867, στο τούνελ ενώ το 1888, η Σχολή μεταφέρθηκε στην πλατεία Ταξίμ. Εκτός από τη γαλλική γλώσσα, οι μαθητές διδάσκονταν, γεωγραφία, φυσιολογία, ιστορία και μαθηματικά, στη γαλλική ενώ τα εμπορικά μαθήματα, διδάσκονται και στις δύο γλώσσες, ελληνικά και γαλλικά. Το 1911, η Σχολή μετατράπηκε, από ιδιωτική, σε κοινοτική και άλλαξε σε *Εθνικόν Ελληνογαλλικόν Λύκειον*. Το 1915, μεταφέρθηκε στην περιοχή, Γαλατάσαράι.¹³³

Το *Ζωγράφειο Λύκειο* ήταν επίσης μία ξακουστή Σχολή της Πόλης, η οποία, λειτούργησε, το 1846 ενώ το 1851, μετονομάστηκε σε *Ενοριακή Σχολή της Παναγίας* και στεγαζόταν σε δύο ξύλινα κτίρια, στο Πέραν. Το 1892, ένα επιβλητικό πέτρινο κτίριο, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Περικλή Φωτιάδη, καταλαμβάνει τη θέση, του παλιού ξύλινου κτιρίου. Το 1898, το *Ζωγράφειο Λύκειο* αναγνωρίζεται πλέον ως ισότιμο, με το *Πρακτικό Λύκειο* Αθηνών και οι απόφοιτοι του *Ζωγραφείου* έχουν πλέον τη δυνατότητα να συνεχίσουν σε ανώτερες σπουδές, στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, στο Φυσικομαθηματικό τμήμα,

¹³¹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 134-139

¹³² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 153-156

¹³³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 157-159

στη Φιλοσοφική και στις υπόλοιπες Σχολές. Το 1904, οι μαθητές του ανέρχονταν σε 500, ενώ το 1912, οι μαθητές θα φτάσουν τους 700. Το 1916, κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η Σχολή επιτάσσεται, ως νοσοκομείο, ενώ θα επαναλειτουργήσει το 1920.¹³⁴

Η *θεολογική Σχολή της Χάλκης* αυτό το μοναδικό ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, ιδρύθηκε το 1843, μετά από προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριάρχη Γερμανού Δ'. Επτά χρόνια, μετά την ίδρυση της θεολογικής Σχολής, του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η Σχολή ιδρύθηκε, στις παρυφές της ιστορικής Μονής της Αγίας Τριάδας, στο νησί Χάλκη των Πριγκιποννήσων. Ο Πατριάρχης Γερμανός Δ' εκμεταλλευόμενος τις μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους, μετά το 1840 και την πολιτική συγκυρία του Τανζιμάτ, θεώρησε απαραίτητο να ιδρύσει ένα ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα, όπου στελέχη των εκκλησιών, θα μπορούσαν να λαμβάνουν μία επαρκή μόρφωση. Η Σχολή, από την ίδρυσή της έως και το 1919, παρείχε στους μαθητές 7χρονη φοίτηση, τέσσερα χρόνια για το γυμνάσιο και 3 για τη θεολογία. Αρχικά η Σχολή ήταν ένα ξύλινο κτίριο, το οποίο, αντικαταστάθηκε, το 1891. Δυστυχώς όμως, καταστράφηκε ολοσχερώς, από τον ισχυρό σεισμό που έπληξε την Πόλη, το 1894. Μετά από την πλούσια δωρεά, του Έλληνα ευεργέτη, Παύλου Σκυλίτση και πάνω σε σχέδια του αρχιτέκτονα, Περικλή Φωτιάδη, η Σχολή, χτίστηκε εκ νέου, το 1896 και απέκτησε ένα μεγαλόπρεπο πέτρινο οικοδόμημα. Από την *θεολογική Σχολή της Χάλκης*, η οποία, λειτουργούσε, υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και διέθετε μία εκπληκτική βιβλιοθήκη, με 38.000 συγγράμματα, ανεκτίμητης αξίας, ενώ από τη Σχολή αποφοίτησαν Οικουμενικοί Πατριάρχες, επίσκοποι και πανεπιστημιακοί.¹³⁵

Στη Κωνσταντινούπολη, η πνευματική και εκπαιδευτική ανάπτυξη της ελληνικής νεολαίας δεν πραγματοποιούνταν μόνο μέσα από τη δημιουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αλλά και από την ίδρυση Συλλόγων, οι οποίοι, στόχευαν στη πνευματική ανάταση του Γένους. Ένας τέτοιος Σύλλογος, που είχε ως στόχο, την διάδοση των πνευματικών αξιών της εκπαίδευσης, ήταν ο *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* (ΕΦΣΚ), ο οποίος, ιδρύθηκε, το 1861, καθώς διακεκριμένοι Έλληνες της Πόλης, όπως ήταν οι

¹³⁴ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 162-168

¹³⁵ Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες Πριγκιπόννησα, Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, Αθήνα 2022, σ. 77

Βασιάδης, Καραθεοδωρή, Ζωγράφος, Μαυρογένης, θεώρησαν ότι μέσω του Συλλόγου, θα ήταν πιο εύκολη η διάδοση των γνώσεων στους Ορθόδοξους λαούς της Αυτοκρατορίας. Κυρίαρχος σκοπός του Συλλόγου δεν ήταν τόσο η προώθηση και η διάδοση των θρησκευτικών θεσμών αλλά κυρίως να μεταλαμπαδεύσει στους Έλληνες της διασποράς, εκπαιδευτικές και πνευματικές αξίες.¹³⁶

Αυτή λοιπόν η προσπάθεια του Συλλόγου να διαφοροποιηθεί, από το Πατριαρχείο, δημιούργησε μία ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς το Πατριαρχείο θεωρούσε ότι ο Σύλλογος δεν αναγνώριζε την εξουσία του. Ενώ λοιπόν ο *Φιλολογικός Σύλλογος* προσπαθεί να διαχωρίσει εντελώς τη δράση του από αυτή του Πατριαρχείου, στη δεύτερη δεκαετία τη ζωής του, θα αναζητήσει έστω και τυπικά, την κάλυψή του Πατριαρχείου, καθώς και ο *Φιλολογικός Σύλλογος* αλλά και το Πατριαρχείο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε η κοινή τους πορεία, ήταν αναπόφευκτη. Το ίδιο το Πατριαρχείο, προσπαθώντας να δημιουργήσει έναν διάυλο επικοινωνίας με τον Σύλλογο, θα αποδώσει στον Σύλλογο τον ρόλο του «*συνδέσμου μεταξύ της Εκκλησίας και του νεότερου προοδευτικού πνεύματος*».¹³⁷

Μετά το 1880, ο Σύλλογος θα δώσει προτεραιότητα στην επιστημονική δραστηριότητα και όχι τόσο, στην εκπαιδευτική και θα αποτελέσει τον Φάρο της κοσμικής εκπαίδευσης, των Ελλήνων της Διασποράς. Ο Σύλλογος χωρίζεται στα εξής τμήματα: επιστημονικό, όπως αυτό της Φιλολογίας, της Εκπαίδευσης, των Επιστημών της Αρχαιολογίας, διοικητικό, οικονομικό, καθώς και το τμήμα σύνταξης του περιοδικού. Αξιόλογη ήταν η βιβλιοθήκη του, την οποία, αποκαλούσαν *Ακαδημία της Ανατολής*, για τον πλούτο των συγγραμμάτων της. Χάρη στις προσπάθειες του Συλλόγου, για να βελτιώσουν την γυναικεία εκπαίδευση, θα ιδρυθεί το *Ζάππειο Παρθεναγωγείο*, ενώ θα συμβάλει και στην ίδρυση, σε συνεργασία με το Πατριαρχείο, της Σχολής Γλωσσών και Εμπορίου.¹³⁸

Δεν υπήρχε μόνο όμως ο *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*. Δημιουργήθηκαν και άλλοι Σύλλογοι που είχαν ως στόχο την εμπάθυνση στην παιδεία. Υπολογίζεται ότι συνολικά ανέρχονταν σε 20, ενώ αντίστοιχα, στην Αθήνα, υπήρχαν μόνο επτά. Αξιόλογη ήταν η προσπάθεια του Συλλόγου της *Κεντρικής Εκπαιδευτικής Αδελφότητας ή της Αδελφότητας Ξηροκρήνης*, η οποία είχε

¹³⁶ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19α.-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες*, Αθήνα 2002, σ. 294-298

¹³⁷ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό. π.*, σ. 296-297

¹³⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό. π.*, σ. 297-301

ως κύριο στόχο, την υποστήριξη της *Μεγάλης του Γένους Σχολής*. Όπως επίσης ο *Μουσικός Σύλλογος*, η *Φιλόμουσος Βιβλιακή Εταιρεία*, ο *Ιερατικός Εκπαιδευτικός Σύλλογος*, στον οποίο, συμμετείχαν μέλη των κατώτερων κλιμακίων του κλήρου και ο *Σύλλογος υπέρ της γυναικείας Παιδείσεως*, που βέβαια απευθύνονταν κυρίως σε συγκεκριμένους τομείς της εκπαίδευσης.¹³⁹

Η πνευματική ανάταση της ελληνικής κοινότητας της Πόλης, δεν οφειλόταν μόνο στα λαμπρά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Πόλης και στους Συλλόγους της. Η δημοσιογραφία ανθούσε στην Πόλη και η προσφορά της στην πνευματική ζωή του τόπου, ήταν αδιαμφισβήτητη. Πολυάριθμες οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν και προσέφεραν στους αναγνώστες, ενημέρωση για ότι συνέβαινε, όχι μόνο στην Πόλη αλλά και στον ελλαδικό χώρο και στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας. Ήταν τρομερά αξιέπαινος ο διαρκής αγώνας των Κωνσταντινοπολιτών δημοσιογράφων να μεταδίδουν αλήθειες στους αναγνώστες τους, ενώ λογοκρίνονταν από το Οθωμανικό κράτος, πολύ αυστηρά.¹⁴⁰

Μία από τις πιο μακροχρόνιες εφημερίδες της Πόλης υπήρξε η *Κωνσταντινούπολις*, η οποία, κυκλοφόρησε, από το 1867 έως το 1905. Η εφημερίδα είχε τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στην πόλη και στεγαζόταν στο Μεγάλο Εθνικό χάνι, στον Γαλατά. Ο Βλάσης Γαβριηλίδης υπήρξε ένας από τους κορυφαίους Έλληνες δημοσιογράφους και συνεργάστηκε με το περιοδικό, ενώ όταν κατέφυγε στην Αθήνα, ίδρυσε το πολύ γνωστό εβδομαδιαίο περιοδικό *Ραμπαγός*. Υπήρξε δημοτικιστής, νεωτεριστής, ενώ συχνά χρησιμοποιούσε παράδοξα σχήματα λόγου.¹⁴¹

Μία άλλη αξιόλογη εφημερίδα ήταν ο *Ονειροπόλος*. Στεγαζόταν στη Μεγάλη Οδό στο Πέραν, δίπλα στο ελληνικό προξενείο. Επικεφαλής της εφημερίδας ήταν ο Σταύρος Βουτυράς, άοκνος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας. Συχνά μέσα από την εφημερίδα του, προσπαθούσε να διατηρήσει ζωντανή τη φλόγα της απελευθέρωσης. Η εφημερίδα κυκλοφόρησε, από το 1886 έως το 1897, καθώς κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου, η εφημερίδα έκλεισε και ο ίδιος απελάθηκε.¹⁴²

Η εφημερίδα *Ταχυδρόμος* κυκλοφόρησε, για πρώτη φορά, το 1898 και ο ιδρυτής της ήταν ο Δημήτριος Βέλλης. Ο *Ταχυδρόμος* εκτός από τις κλασικές

¹³⁹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 86

¹⁴⁰ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 323

¹⁴¹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 323

¹⁴² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 324

ειδήσεις, δημοσίευε και στοιχεία από την καθημερινή ζωή της Πόλης. Άλλη γνωστή εφημερίδα ήταν η *Πρόοδος*. Η εφημερίδα είχε την υποστήριξη των μεγάλων οικογενειών Ζαρίφη και Ευγενίδη. Ιδιοκτήτης της ήταν ο Κωνσταντίνος Σπανούδης και υπήρξε η πρώτη εφημερίδα, που έφερε στην Πόλη ηλεκτροκίνητη τυπογραφική μηχανή. Η εφημερίδα *Παρίς* του Κεσίσογλου ιδρύθηκε το 1908, μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος και αποτέλεσε όργανο εθνικών συμφερόντων, δημοσιεύοντας ειδήσεις, οι οποίες, μεταφράζονταν, από τον τουρκικό τύπο. Στεγαζόταν στο Σταυροδρόμι, απέναντι από τη ρωσική πρεσβεία. Επιπλέον έχουμε και τις σατιρικές εφημερίδες, όπως ήταν ο *Διογένης* ο οποίος, κυκλοφόρησε, από το 1869 έως το 1877 και ο *Κωδωνάτος*.¹⁴³ Από τα περιοδικά τα πιο γνωστά ήταν η *Επτάλοφος*, η *Κασταλία*, η *Κυψέλη*. Η *Κυψέλη* αποτέλεσε το πρώτο γυναικείο περιοδικό και κυκλοφόρησε, για πρώτη φορά, το 1845, ενώ αξιοσημείωτο είναι και το περιοδικό η *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, το οποίο, εκδόθηκε, το 1880. Η *Φιλολογική Ηχώ* του Φαληρέα θα αποτελέσει ένα λογοτεχνικό περιοδικό, το οποίο, αν και κυκλοφόρησε, για περίπου μία μόνο πενταετία, υπήρξε καθοριστικό, για τη διάδοση της δημοτικής γλώσσας και των σύγχρονων λογοτεχνικών ρευμάτων. Καθοριστική ήταν και η έκδοση του ημερολογίου των *Εθνικών φιλανθρωπικών καταστημάτων*, όπου δημοσίευε άρθρα, τα οποία, παρείχαν σημαντικές πληροφορίες για την πνευματική και την κοινωνική ζωή, στην Πόλη. Σύμφωνα με αξιόπιστες πηγές, υπολογίζεται ότι στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, έως τις αρχές του 20ου, ο αριθμός των εφημερίδων και των περιοδικών έφτασε τις 100. Αξιοζήλευτος σίγουρα ο αριθμός των ελληνικών έντυπων, καθώς ο Τύπος αποτέλεσε το μέσο για τη διάδοση των λογοτεχνικών και επιστημονικών γνώσεων και γενικά προέβαλε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις εθνικές διεκδικήσεις.¹⁴⁴

3.5. Θρησκευτική ζωή

Η θρησκευτική ζωή στη Κωνσταντινούπολη καθοριζόταν από τις επιταγές του Οθωμανικού κράτους, όπου επέβαλε στους χριστιανούς υπηκόους του, συγκεκριμένους κανόνες και οι χριστιανοί Ορθόδοξοι ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν. Εφόσον λοιπόν οι χριστιανοί Ορθόδοξοι της Πόλης δεν

¹⁴³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 325

¹⁴⁴ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 64

ασπάζονταν το Οθωμανικό δόγμα και δεν ζούσαν, σύμφωνα με τους ιερούς νόμους του Κορανίου, δεν έπρεπε να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα που προβλέπονταν για τους μουσουλμάνους υπηκόους της Κωνσταντινούπολης.¹⁴⁵

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο απολάμβανε προνόμια, εκκλησιαστικά αλλά και πολιτικά. Ο Πατριάρχης αντιπροσώπευε τον Ύπατο Θρησκευτικό ηγέτη και επιπλέον από κοινού με την Ιερά Σύνοδο, είχε την απόλυτη αρμοδιότητα πάνω σε θέματα εκκλησιαστικής περιουσίας, θρησκευτικών υποθέσεων, Κλήρου αλλά και όλων των ιερών ναών της Πόλης. Όσον αφορά τα πολιτικά του δικαιώματα αυτά περιορίζονταν, στην ομαλή λειτουργία της δικαιοσύνης και της εκπαίδευσης. Μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε στο ασφαλές συμπέρασμα ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης αποτελούσε όχι μόνο τον ύπατο ηγέτη της Ορθοδοξίας αλλά επιπλέον και *«την ανώτατη πολιτική αρχή απάντων των φόρου υπόχρεων χριστιανών υποτελών εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία»*.¹⁴⁶

Σε αυτόν τον μουσουλμανικό κόσμο λοιπόν καλούνταν να συνυπάρξουν αρμονικά, χριστιανοί, εβραίοι, με τους μουσουλμάνους, που αποτελούσαν την θρησκευτική πλειοψηφία. Οι Έλληνες Ορθόδοξοι της Πόλης αποτελούσαν μια δυναμική κοινότητα, η οποία, έκτιζε επιβλητικούς ναούς, ενώ φρόντιζε για την αναστήλωση των παλιών. Η ενορία της Αγίας Τριάδας με τη μεγαλοπρεπή εκκλησία της Αγίας Τριάδας βρίσκεται δίπλα στην πλατεία Ταξίμ, στη κοινότητα Σταυροδρομίου Πέραν, μία επιβλητική λευκή εκκλησία και αποτελεί τη μεγαλύτερη εκκλησία της ανατολικής πλευράς της πόλης, στην ασιατική της πλευρά. Λίγα μέτρα πιο μακριά από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή δεσπόζει μία μικρή κόκκινη εκκλησία, η Θεοτόκος Παναγιώτισσα ή αλλιώς Παναγία Μουχλιώτισσα, η οποία, βέβαια υπολογίζεται πως χτίστηκε στα τέλη του 13ου αιώνα. Χτισμένη το 1857 στη Χάλκη, στο πιο συμβολικό για την ορθόδοξη πίστη Πριγκηποννήσι, πάνω στα θεμέλια παλαιότερου βυζαντινού ναού, βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Πίσω από την Αγία Τράπεζα της εκκλησίας βρίσκεται ο τάφος του Σαμουήλ Χαντζέρη, του Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Ο Ναός του Αγίου Μεγαλομάρτυρος και Τροπαιοφόρου Γεωργίου μπορεί εξωτερικά να είναι απλός αλλά εντυπωσιάζει τους πιστούς, με τον πατριαρχικό θρόνο των τεσσάρων μέτρων, ο οποίος έχει το σχήμα της αμπέλου και είναι κατασκευασμένος, από ξύλο

¹⁴⁵ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 15

¹⁴⁶ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 16

καρδιάς και ελεφαντόδοντο. Επιπλέον υπήρχε και η ενορία του Αγίου Κωνσταντίνου, με τον ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.¹⁴⁷

Χτισμένη πολλούς αιώνες πριν, ένα μνημείο σύμβολο της ορθόδοξης πίστης, αρχιτεκτονικό θαύμα, η Αγία Σοφία αφιερωμένη στην σοφία του θεού, είναι το πρώτο κτίσμα, το οποίο, θα αντικρίσει ο επισκέπτης, με το που έρχεται από την Προποντίδα, στην Κωνσταντινούπολη. Η Αγία Σοφία θα αποτελέσει για αιώνες, ιερό τόπο λατρείας των απανταχού Ορθοδόξων χριστιανών όλης της οικουμένης και θα προκαλεί δέος και συγκίνηση. Ο πρώτος ναός της Αγίας Σοφίας θεμελιώθηκε, από τον Κωνσταντίνο τον Μεγάλο, το 330 μΧ. ενώ η ανέγερση του ναού, ολοκληρώθηκε από τον γιο του Κωνσταντίνο. Ο ναός όπως τον γνωρίζουμε τώρα εγκαινιάστηκε, το 537 μΧ, από τον Ιουστινιανό, με σχέδια των μηχανικών, Ανθέμιου Τραλλιανού και Ισίδωρου Μιλήσιου, ενώ επί έξι ολόκληρα χρόνια δούλευαν αδιάκοπα 10.000 τεχνίτες. Ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό κατόρθωμα ο τρούλος του ναού, για τον οποίο, ο ιστορικός Προκόπιος γράφει ότι «ο φωτοπερίχυτος αυτός θόλος έμοιαζε να σκεπάζει το κενό σαν να κρεμόταν από τα ουράνια». Για χίλια χρόνια, η Αγία Σοφία θα είναι το κέντρο της εκκλησιαστικής και πνευματικής ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Τον 19^ο αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}, λειτουργεί ως τζαμί αλλά εξακολουθεί να προκαλεί τη ίδια κατανυκτική ατμόσφαιρα στους Ορθόδοξους Έλληνες.¹⁴⁸

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σύμφωνα με τα πατριαρχικά σιγίλια του 1804, 1807 και 1853, η ελληνική κοινότητα του Πέραν έστειλε στο Πατριαρχείο κάθε χρόνο, 15 λίτρα κεριά ως ένδειξη πνευματικής υποταγής. Μέχρι το 1858, το Πατριαρχείο έχει τον έλεγχο της διαχείρισης των εκκλησιών. Από το 1858 και μετά, σύμφωνα με τους Εθνικούς Κανονισμούς, τη διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας, όπως και άλλων κοινοτήτων, αναλαμβάνουν η κεντρική κοινοτική επιτροπή, οι σχολικές και εκκλησιαστικές εφορίες και οι επιτροπές, που αποτελούνται από αιρετούς λαϊκούς εκπροσώπους.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ν. Ευσταθίου, *Η ζωντανή καρδιά του ορθόδοξου χριστιανισμού – Οδοιπορικό της «Κ» στους ναούς της Κωνσταντινούπολης*, στην ιστοσελίδα: www.kathimerini.gr, 27/4/2019, διαθέσιμο στο :<https://www.kathimerini.gr/society/1021468/i-zontani-kardia-toy-orthodoxoy-christianismoy-odoiporiko-tis-k-stoys-naoys-tis-konstantinoypolis/>, ημερομηνία προσέλασης 30-2-2022

¹⁴⁸ Θ. Καρζής, *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων, Μικρά Ασία – Κωνσταντινούπολη – Ανατ Θράκη - Ανατ Ρωμυλία- Πελαγονία - Βορ Ήπειρος*, Αθήνα 1972, σ. 110 και 116 επ.

¹⁴⁹ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 77

3.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές

Η φιλανθρωπική και κοινωνική δραστηριότητα της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Πόλης, ευνοημένη από τις μεταρρυθμιστικές κινήσεις του Τανζιμάτ, αποσκοπούσε στην ενίσχυση και εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας, καθώς και στην αλληλοβοήθεια και υποστήριξη μεταξύ των μελών της. Ήδη από τον 18ο αιώνα, έχουν ξεκινήσει οι πρώτες οργανωμένες φιλανθρωπικές δράσεις των ορθόδοξων της Πόλης, ενώ κάνουν την εμφάνισή τους και τα πρώτα ορθόδοξα νοσοκομεία, στην Πόλη. Τα νοσοκομεία μετά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα και την έντονη μετανάστευση Ελλήνων στην Πόλη, θα οργανωθούν και θα βελτιώσουν τις παροχές τους.¹⁵⁰

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, υπήρχε νοσοκομείο έξω από τα τείχη του Επταπυργίου, το οποίο, περιλάμβανε πολλές επιμέρους κλινικές, όπως Ψυχιατρείο, Γηροκομείο και Ορφανοτροφείο, και διευθύνονταν από τα *Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα*. Το 1905, το νοσοκομείο διέθετε 465 κλίνες, η ψυχιατρική κλινική 400 και το γηροκομείο 130. Το τόσο αξιόλογο και γόνιμο έργο των εθνικών φιλανθρωπικών καταστημάτων δεν θα μπορούσε να τελεσφορήσει, χωρίς τη σημαντική συμβολή των μελών της Ελληνικής κοινότητας. Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ήταν άνθρωποι ευλαβικοί, γενναιόδωροι και κυρίως φιλόανθρωποι.¹⁵¹

Επιπλέον σημαντικό ρόλο είχαν τα συσσίτια, που παρείχαν στους άπορους μαθητές, ενώ στις γιορτές προσέφεραν επίσης και είδη ρουχισμού, καθώς και υποδήματα. Από τα πιο γνωστά συσσίτια ήταν αυτά στο προαύλιο των εκκλησιών του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Τριάδας, δίπλα ακριβώς από τις Σχολές της ενορίας. Η κοινότητα Σταυροδρομίου -Πέραν, η οποία, ήταν η πιο δραστήρια, καθώς οι Έλληνες που ζούσαν εκεί ήταν η πλειοψηφία, αναθέτει τη φροντίδα των εκθέτων στη *Θεοτόκο Αδελφότητα Κυρίων* του Πέραν. Από το 1889 και μετά, η *υπηρεσία εκθέτων του Πέραν* εγκαθίσταται στον Ναό της Παναγίας. Η πλειοψηφία των παιδιών που ήταν έκθετα, άνηκαν σε Ρωμιές. Τα μωρά αυτά δίνονταν από την

¹⁵⁰ Ε. Κάννερ, «Οι αναλήψεις για τη φτώχεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους», Αθήνα 2013, σ. 60

¹⁵¹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 90

υπηρεσία, σε τροφούς, οι οποίες, τα θήλαζαν και τα μεγάλωναν, ενώ για κάθε παιδί σπίτι τους πληρωνόντουσαν 60 με 80 γρόσια τον μήνα.¹⁵²

Το 1896, δεσποινίδες κάτοικοι του Πέραν, με τη βοήθεια του Ανδρέα Συγγρού και πρόεδρο την Νοεμί Ζωηρού, δημιούργησαν εργαστήριο για την οικονομική ενίσχυση της υπηρεσίας των εκθετών. Η εκκλησία, δύο φορές τον χρόνο, κάλυπτε το οικονομικό ποσό για την αγορά υφασμάτων και υποδημάτων για το ορφανά. Το 1904, η υπηρεσία των εκθετών του Πέραν μετονομάστηκε σε *Αδελφότητα Ορφανά της Παναγίας* και ίδρυσε στην ενορία του Αγίου Κωνσταντίνου, τον Σύλλογο των μητέρων για τα παιδιά των εργατριών. Το 1918, η *Αδελφότητα τα Ορφανά της Παναγίας* καλύπτει τις ανάγκες 1.666 βρεφών. Τον ίδιο χρόνο, ιδρύεται Οικοτροφείο για τα βρέφη, που έχουν απογαλακτιστεί, καθώς και βρεφική Πολυκλινική.¹⁵³

Ιδιαίτερα δραστήρια με έντονη αγαθοεργή δράση ήταν η *εν Σταυροδρόμιου Φιλόπτωχου Αδελφότης των Κυριών*, η οποία, ιδρύεται το 1861. Ο Σύλλογος απαρτίζεται από τα πιο επιφανή μέλη της ελληνικής κοινότητας της Πόλης. Επιπλέον το 1876, μετά από πρόταση του Ανδρέα Συγγρού, δημιουργείται ένα εργαστήριο ραπτικής, που απασχολεί πολλές γυναίκες, ενώ στην πορεία θα αποκτήσουν πλυντήριο και σιδερωτήριο. Το 1913, το εργαστήριο απασχολεί 416 εργάτριες, ενώ αρκετές είναι και οι γυναίκες, οι οποίες, εργάζονται στο σπίτι. Στα μέσα περίπου της δεκαετίας, του 1880, θα ιδρυθεί και το ιατρείο των *έν Σταυροδρομίου Φιλόπτωχου Αδελφότης Κυριών*, καθώς και ένα φαρμακείο, ενώ οι γιατροί της *Φιλόπτωχου* επισκέπτονται ασθενείς και κατ οίκον.¹⁵⁴

Παρατηρούμε λοιπόν μία έντονη φιλανθρωπική δραστηριότητα από πλευράς των ορθόδοξων ενοριών, οι οποίες, προσπαθούν να συμβάλουν στην ομαλή λειτουργία της ελληνικής κοινότητας, μέσα από δράσεις κατά της φτώχειας, του αναλφαβητισμού και των κοινωνικών διακρίσεων. Αντιμετωπίζοντας όλες τις δυσκολίες, που υπήρχαν σε μία οθωμανική κοινωνία, η ελληνική Ορθόδοξη κοινότητα, με την φιλεκπαιδευτική και φιλανθρωπική της δράση, κατόρθωσε να βοηθήσει και να αντιμετωπίζει ισότιμα όλα τα μέλη της ελληνικής κοινότητας.¹⁵⁵

¹⁵² Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 175

¹⁵³ Σ. Μπόζη, *ό. π.*, σ. 176-177

¹⁵⁴ Ε. Κάννερ, *Οι αναλήψεις για τη φτώχεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία* στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2013, σ. 61-62

¹⁵⁵ Ε. Κάννερ, *ό. π.*, σ. 62-63

Δ ' Κεφάλαιο

Η πόλη της Τραπεζούντας και η εξέλιξη της από τις αρχές του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 20ου

Η Τραπεζούντα, η καλλίστη των πόλεων όπως την αποκαλούσαν «εν τη εώα πασών αρίστη», θεόσωστη και θεοσυντήρητη, υπήρξε αποικία της Σινώπης, ήδη από τον 7ο αιώνα π.χ. Πατρίδα ιερή Αγίων Μαρτύρων, Αυτοκρατόρων Λογίων και θρυλικών Ηρώων. Χτισμένη στις νοτιοανατολικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας με αξιοζήλευτη γεωγραφική θέση, αφού βρίσκεται στην αρχή του δρόμου του μεταξιού και επιπλέον αποτελεί τη μοναδική είσοδο από τα νοτιοανατολικά παράλια του Εύξεινου Πόντου προς την Βαγδάτη και την Περσία. Από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά, αποτελεί αναμφίβολα το πιο σημαντικό πνευματικό και οικονομικό κέντρο του Ελληνισμού του Πόντου. Η Τραπεζούντα έχει έκταση 31.300 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Είναι η πρωτεύουσα του Βιλαετιού Τραπεζούντας και αποτελείται από τέσσερα Σαντζάκια: αυτό της Τραπεζούντας, του Τζανίκ (Αμισός), του Λαζιστάν και τέλος του Κιουμούς Χανέ.¹⁵⁶

Από τον 19ο αιώνα και μετά, κυρίως χάρη στις μεταρρυθμίσεις του Χατί Χουμαγιούν, υπήρξε μία περίοδος ακμής για την Τραπεζούντα, η οποία, πρωτοστατεί σε όλους τους τομείς, καθώς είναι και η μεγαλύτερη σε πληθυσμό. Το Χατί Χουμαγιούν ήταν ένα μεταρρυθμιστικό διάταγμα, που εκδόθηκε το 1856, αναγνώρισε την ισότητα όλων των υπηκόων της Αυτοκρατορίας, καθώς και θρησκευτικές ελευθερίες στις μη μουσουλμανικές κοινότητες. Ο 19ος αιώνας, κυρίως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, υπήρξε περίοδος εντυπωσιακής ανάπτυξης για τον ελληνισμό της Τραπεζούντας, ενώ τομείς όπως η οικονομία, η θρησκεία και η εκπαίδευση, γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση.¹⁵⁷

Μία από τις πιο χαρακτηριστικές συνοικίες της Τραπεζούντας ήταν η συνοικία του Αγίου Γρηγορίου, μία από τις εννιά της πόλης. Εκεί βρισκόταν το ξεχωριστό *Φροντιστήριο της Τραπεζούντας*, το οποίο, ήδη είχε ιδρυθεί, από το 1682, με πρωτοβουλία του Σεβαστού Κυμινήτη και υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα εκπαιδευτήρια του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Εκτός από μία

¹⁵⁶ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, «Ο Σύλλογος Μέριμνα Ποντίων Κυριών Τραπεζούντας» στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «Πολιτικοί Κοινωνικοί Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους», Αθήνα 2010, σ. 99-100

¹⁵⁷ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, *ό. π.*, σ. 98-99

πλούσια θρησκευτική οργάνωση και μεγαλοπρεπείς ναούς, η πόλη διέθετε οργανώσεις και Συλλόγους φιλεκπαιδευτικού και φιλανθρωπικού χαρακτήρα, ενώ δεν υστερούσε ούτε από άποψη ψυχαγωγίας, αφού διέθετε θέατρο και κινηματογράφο. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η πόλη είχε 2.500 οικογένειες Ελλήνων, σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Χρύσανθο.¹⁵⁸

4.1. Πληθυσμός-Διοίκηση

Μετά το 19ο αιώνα, η Τραπεζούντα εξελίσσεται σε σπουδαίο πνευματικό και οικονομικό κέντρο του Πόντου και πολλοί Έλληνες θα εγκατασταθούν στο πλούσιο έδαφος της και θα μεγαλοουργήσουν. Όσο δε για την προέλευση της ονομασίας της, σύμφωνα με τον Παρθένιο Μεταξόπουλο οφείλεται στο τραπεζοειδές σχήμα της Ακρόπολης. Το 1870, ο συνολικός πληθυσμός του Πόντου υπολογίζεται σε ένα εκατομμύριο και από αυτούς, οι 650.000 ζούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντας. Η πρώτη επίσημη απογραφή έγινε, από τον καθηγητή του ελληνικού *Φροντιστηρίου* της Τραπεζούντας Σάββα Ιωαννίδη. Έξι χρόνια αργότερα, ο πρόξενος της Τραπεζούντας Ν. Μπέτσος αναφέρει ότι το 1876, η Νομαρχία της Τραπεζούντας αριθμούσε 750.000, δηλαδή 100.000 περισσότερους.¹⁵⁹

Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, υπολογίζεται ότι στις αρχές του εικοστού αιώνα, είχε 50.000 κατοίκους από τους οποίους, οι 15.000 ήταν Έλληνες και οι 3.000 Αρμένιοι. Σε ολόκληρη την επαρχία Τραπεζούντας, οι Έλληνες υπολογίζονταν στους 250.000. Ένα μείζον πρόβλημα, που δυσχέραινε την ακριβή καταγραφή των Ελλήνων χριστιανών του Πόντου ήταν οι Κρυπτοχριστιανοί. Υπολογίζεται ότι οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, οι οποίοι, φάνέρωσαν τη χριστιανική τους πίστη μετά την ψήφιση του Χάτι Χαμουγιούν, ήταν πάνω από 25.000. Είναι βέβαιο όμως ότι ένα μεγάλο κομμάτι από τους Κρυπτοχριστιανούς, γνωστοί και ως Κρωμιώτες, δεν φανερώθηκε ποτέ, ίσως γιατί θεωρούσαν ότι το μέλλον τους θα ήταν επισφαλές μετά την αποκάλυψη της θρησκευτικής τους ταυτότητας. Η αλήθεια είναι ότι ο μεγαλύτερος αριθμός κρυπτοχριστιανών βρισκόταν σε χωριά του Πόντου και όχι εντός της πόλης της Τραπεζούντας, καθώς υπήρχε μία χριστιανική υπεροχή. Σύμφωνα με εκθέσεις του

¹⁵⁸ Ε. Μάντακα, *Αλησιόνητες Παρίδες, Τραπεζούντα – Πόντος*, Αθήνα 2022, ΤΑ ΝΕΑ, σ. 13,17

¹⁵⁹ Ε. Πελαγίδης, *Τραπεζούντα. Μεγαλόφωτη-Μεγαλόμουση-Μεγαλόπνοη (1204-1923)*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 254

Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, το 1913, ήταν καταγεγραμμένοι 43.000 Κρυπτοχριστιανοί στον Πόντο.¹⁶⁰

Όσον αφορά το διοικητικό σύστημα της πόλης της Τραπεζούντας, ήταν τα εξής: το κοινοτικό σώμα, η επιτροπή δημογεροντίας, το συμβούλιο των σχολείων, η σχολική εφορεία, η επιτροπή κληροδοτημάτων, οι ενοριακές συνελεύσεις και η εκκλησιαστική επιτροπή. Μετά το 1856 και τη ψήφιση της συνθήκης Χάτι Χουμαγιούν, οι ελληνικές κοινότητες στη Μικρά Ασία διοικούνταν από μία αντιπροσωπεία, η οποία, εκλεγόταν ανά τετραετία. Πρόεδρος της αντιπροσωπείας ήταν ο Μητροπολίτης και το συμβούλιο των σχολείων. Ο εκάστοτε Μητροπολίτης είχε υπό την εποπτεία την ομαλή λειτουργία της κοινότητας και των σχολείων, απέναντι στην τούρκικη κυβέρνηση. Η κοινότητα της Τραπεζούντας είχε πρωτοπορήσει, θεσπίζοντας ένα φορολογικό σύστημα, ήδη από το 1826, σύμφωνα με το οποίο, μόνη της η κοινότητα θα έπρεπε να ρυθμίζει τα όποια θέματα της, χωρίς να χρειάζεται η παρέμβαση του οθωμανικού κράτους.¹⁶¹

Κεφαλή λοιπόν της εκάστοτε κοινότητας ήταν ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας. Η Τραπεζούντα είχε 9 ενορίες στις οποίες, εκλέγονταν 36 αντιπρόσωποι. Οι περισσότεροι ήταν στην ενορία Δαφνούνας. Η αντιπροσωπεία είχε αναλάβει τα πιο σοβαρά καθήκοντα, καθώς έπρεπε να επιτηρεί τη δημογεροντία, το συμβούλιο των σχολείων και την επιτροπή του νεκροταφείου. Ένας αντιπρόσωπος για να μπορέσει να εκλεγεί, έπρεπε να είναι πάνω από 30 ετών, αρχηγός της οικογένειας και κάτοικος Τραπεζούντας των τελευταίων τριών ετών και να έχει πληρώσει τη συνδρομή του στο σχολείο.¹⁶²

Η δημογεροντία αποτελούνταν από ένα συμβούλιο 8 μελών, το οποίο, είχε την ευθύνη των αστικών υποθέσεων των χριστιανών, δηλαδή να ρυθμίζει το θέμα των διαθηκών, της προίκας, τις διατροφές αλλά μεριμνούσε και για θέματα που αφορούσαν προβλήματα της ελληνικής κοινότητας με τις τοπικές αρχές. Το Συμβούλιο των σχολείων είχε την ευθύνη της ομαλής λειτουργίας των σχολείων της Τραπεζούντας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το συμβούλιο των σχολείων λειτουργούσε, ως ένα Υπουργείο Παιδείας. Ο κανονισμός διοίκησης προέβλεπε και τη φροντίδα για το νεκροταφείο της Τραπεζούντας. Μία διμελής επιτροπή

¹⁶⁰ Κ. Φωτιάδης, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 39-42

¹⁶¹ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 156

¹⁶² Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 170

ασχολούνταν αποκλειστικά για τα θέματα του νεκροταφείου. Είναι φανερό λοιπόν ότι η κοινότητα της Τραπεζούντας λειτουργούσε οργανωμένα και θα μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα οργάνωσης, για πολλές σύγχρονες κοινωνίες.¹⁶³

4.2. Οικονομική ζωή: αγροτική ανάπτυξη, εμπορικές δραστηριότητες, βιομηχανία, τραπεζικό σύστημα, επαγγέλματα

Ο Πόντος σε γενικές γραμμές, είναι περιοχή απότομη, με απόκρημνους βράχους και αδιάβλητες πεδιάδες. Μόνο στα παράλια, όπου διαμορφώνονται στενές κοιλάδες, μπορούν οι κάτοικοι του να καλλιεργήσουν καλαμπόκι, φασόλια, ενώ ευδοκιμούν ιδιαιτέρως οι φουντουκίες. Επίσης πολύ συχνή είναι και η καλλιέργεια καπνού, όπου τα Δέλτα των ποταμών Ίρις (Γεσίλ Ίρμακ) και Άλυσ (Κιζίλ Ιρμάκ), προσφέρουν γόνιμο έδαφος. Επιπλέον, ένα ιδιαίτερο ευνοϊκό χαρακτηριστικό του κλίματος των παραλιών της Μαύρης Θάλασσας, όπως ήταν η Τραπεζούντα και η Κερασούντα, είναι η υγρασία αφού οι άφθονες βροχές ευνοούσαν τη βλάστηση. Οπωροφόρα δέντρα ευδοκιμούν στις πεδιάδες, στα περίχωρα της Τραπεζούντας, ενώ καστανιές και αμυγδαλιές, στα βουνά.

Πλούσια λοιπόν και η αγροτική παραγωγή της Τραπεζούντας, με αγροτικά προϊόντα, που εξάγονταν σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, μέσω του λιμανιού της.¹⁶⁴ Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, ο ελληνικός πληθυσμός της Τραπεζούντας θα γνωρίσει ιδιαίτερη άνθηση, κυρίως, στο εμπόριο, στις τέχνες και τη ναυσιπλοΐα. Στην Τραπεζούντα άλλωστε είχαν τα γραφεία τους πολλές ευρωπαϊκές εταιρείες, καθώς και τα προξενεία των Μεγάλων Δυνάμεων. Επιπλέον μεταφέρονται τεράστιοι όγκοι προϊόντων, μέσω του δρόμου Τραπεζούντας – Ερζερούμ- Περσίας, από το λιμάνι της, προς το εσωτερικό της Ασίας και αντίστροφα. Οι έμποροι της Τραπεζούντας δεν είχαν μόνο τοπική εμπορική δύναμη αλλά τα εμπορικά τους καταστήματα τα συναντάμε και σε άλλες χώρες, όπως ήταν η Ρωσία, η Γαλλία, η Περσία και η Αγγλία.¹⁶⁵

Αρχές του 20ου αιώνα, η Τραπεζούντα χαρακτηρίζεται ως τα Ηλύσια Πεδία των Παρισίων, καθώς η Σμύρνη ήδη έχει χαρακτηριστεί, ως το Παρίσι της

¹⁶³ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 172-173

¹⁶⁴ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 2002, σ. 60

¹⁶⁵ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, «Ο Σύλλογος Μέριμνα Ποντίων Κυριών Τραπεζούντας» στα: *Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «Πολιτικοί Κοινωνικοί Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεώτερους χρόνους»*, Αθήνα 2010, σ. 99

Ανατολής. Η Τραπεζούντα ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα αποτελεί κέντρο διακομετιστικού εμπορίου. Σύμφωνα με επίσημες εκτιμήσεις, εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα εκτιμούνται περίπου στα 48.000.000 γαλλικά φράγκα, ενώ φιλοξενούνταν στο λιμάνι της κάθε χρόνο, χίλια περίπου πλοία. Από το λιμάνι της Τραπεζούντας, διεξαγόταν αξιόλογες εμπορικές συναλλαγές και με το εσωτερικό του Πόντου, κυρίως με το Ερζερούμ και την Αργυρούπολη. Στην Περσία, παρόλο που υπήρχε έντονος ανταγωνισμός, εξαιτίας του υπερκαυκάσιου σιδηροδρόμου, εξάγονταν κυρίως ζάχαρη, υφάσματα και τσάι. Η Τραπεζούντα εισήγαγε από την Περσία, τα περίφημα περσικά τουμπερσάλια, τάπητες και μεταξωτά. Όσο για την αξία αυτών των προϊόντων ξεπερνούσε, τα 12.000.000 φράγκα το χρόνο. Βεβαίως εμπορικές συναλλαγές υπήρχαν και με άλλες χώρες :Αγγλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία ,Αίγυπτο κ.α.¹⁶⁶

Όχι τυχαία λοιπόν, χαρακτηρίστηκε ως η τρίτη πρωτεύουσα του Ελληνισμού της Ανατολής μετά την Κωνσταντινούπολη και την Σμύρνη, για τα εκπαιδευτικά της ιδρύματα αλλά και για τις πολυάριθμες εμπορικές της επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον παγκόσμιο εμπορικό οδηγό, το 1908, καταγράφονται 21 ελληνικά καταστήματα αποικιακών προϊόντων, 9 εμπορικά δερμάτων, 13 νεωτερισμών, 10 με οιοπνευματώδη ποτά, 8 με υφάσματα, 4 χαρτοπωλεία, 4 υαλοπωλεία και κάποια άλλα ,που πουλούσαν αλεύρι, μακαρόνια, ξυλεία κ.ά. Ο μεγάλος αυτός αριθμός ελληνικών καταστημάτων έδινε την εικόνα μίας ελληνικής πολιτείας, όπου το εμπορικό ελληνικό δαιμόνιο για μία ακόμα φορά, μεγαλουργεί.¹⁶⁷

Σύμφωνα με αναφορές του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθου, μέχρι το 1869, η πόλη ελέγχει το 40% του εμπορίου της Περσίας, ενώ το διαμετακομιστικό εμπόριο θα αποφέρει υψηλά κέρδη, μέχρι και 200.000 εκατομμύρια φράγκα κέρδος, το χρόνο. Τρεις είναι οι μεγάλοι τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας, οι Καπαγιαννίδη των αδελφών Φωστηρόπουλου και Θεοφυλάκτου - Λεοντίδου. Η Τραπεζούντα διέθετε πέντε τράπεζες, από τις οποίες, οι τρεις ανήκαν σε Έλληνες τραπεζίτες. Αλλά και αναφορικά με τις άλλες δύο, μία των Αθηνών και η άλλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την πλειοψηφία των μετοχών κατείχαν Έλληνες και Αρμένιοι. Αυτή η οικονομική άνθηση θα οδηγήσει στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου

¹⁶⁶ Ε. Πελαγίδης, ό. π., σ. 256-257

¹⁶⁷ Ε. Πελαγίδης, ό. π., σ. 314-315

των Ελλήνων κατοίκων της Τραπεζούντας και τη δημιουργία μιας νέας τάξης, της αστικής.¹⁶⁸

Η αστική τάξη, η οποία, θα είναι αυτή των εμπόρων, των τραπεζιτών και των επιχειρηματιών γενικότερα, θα δράσει ως μεσολαβήτρια δύναμη ανάμεσα στην Ευρώπη και στην υποανάπτυκτη Οθωμανική Αυτοκρατορία και σίγουρα θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ελληνική κοινότητα αποτέλεσε την κεφαλή, της κοινωνικής πυραμίδας των μειονοτήτων. Αυτή η κοινωνική τάξη θα προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο και συγκεκριμένα, στην ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας και καθώς έχει συχνές επαφές με τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, της Αθήνας αλλά και με την Ευρώπη, θα δημιουργήσει αξιόλογα πνευματικά και εκπαιδευτικά κέντρα καθώς και φιλανθρωπικά ιδρύματα.¹⁶⁹

Τον Απρίλιο του 1910, έχουμε την δημιουργία του πρώτου συνδικαλιστικού Συλλόγου της Τραπεζούντας, καθώς οι υπάλληλοι, οι οποίοι, εργάζονταν στις εμπορικές επιχειρήσεις των Ελλήνων θα δημιουργήσουν έναν Σύλλογο με το όνομα *Ελληνικός Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων*. Παρόλο που θα περίμενε κάποιος μία αρνητική αντίδραση, από πλευράς των εμπόρων, πολλά από το προοδευτικά μέλη του εμπορικού κόσμου της Τραπεζούντας συμμετείχαν σε εκδηλώσεις, κοινωνικές και επετειακές, που οργάνωνε ο Σύλλογος. Ένα χρόνο μετά την ίδρυση του Συλλόγου, σε εκδρομή που οργάνωσε για την επέτειο ενός έτους, συμμετέχουν ενεργά εκλεκτά μέλη της αστικής τάξης και της πνευματικής ελίτ της ελληνικής κοινότητας της Τραπεζούντας. Η εκδρομή του Συλλόγου πραγματοποιήθηκε, στην Κρουσηγή (Σοούκ Σου), όπου διατηρούσαν τα εξοχικά τους οι Τραπεζίτες και γενικά οι πλούσιοι κάτοικοι της πόλης.¹⁷⁰

Στη Τραπεζούντα εκτός από έμποροι και τραπεζίτες υπήρχαν και οι δικηγόροι, οι γιατροί, μηχανικοί, αρχιτέκτονες, φαρμακοποιοί, φωτογράφοι, βιβλιοπώλες, χαλκουργοί και χρυσοχόοι. Επίσης λειτουργούσαν 13 ασφαλιστικές εταιρείες και 10 ατμοπλοϊκές, επιπλέον όπως έχουμε δει ήδη υπήρχαν οι υπάλληλοι σε υπηρεσίες και εμπορικά καταστήματα, καθώς και οι εργάτες ενώ στα περίχωρα της πόλης είχαμε έντονη αγροτική ανάπτυξη. Επιπλέον, έχουμε και τους επαγγελματίες ψαράδες στο γιαλό της Αγίας Μαρίνας, όπου έπιαναν πολλών ειδών

¹⁶⁸ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, *ό. π.*, σ. 100

¹⁶⁹ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, *ό. π.*, σ. 101

¹⁷⁰ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 317-318

ψάρια, όπως ζαργάνες, παλαμίδες, μπαρμπούνια, τα οποία, στη συνέχεια τα φόρτωναν στα καΐκια τους και τα μοσχοπουλούσαν. Όπως λοιπόν στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη, βλέπουμε ότι και στην πόλη της Τραπεζούντας, η ελληνική κοινότητα ανθεί και μεγαλουργεί.¹⁷¹

4.3. Καθημερινή ζωή, ψυχαγωγία, αθλητισμός, θέατρο, ποντιακή μουσική

Τις Κυριακές, οι Έλληνες της Τραπεζούντας συναντιόντουσαν στην πλατεία Γκιαούρ Μειντάν, όπου βρίσκονταν τα προξενεία, οι ατμοπλοϊκές εταιρείες και τα σπίτια των Ελλήνων. Οι Έλληνες της κοινότητας φορούσαν τα φανταχτερά τους ρούχα, οι κυρίες με τα κοσμήματά τους επιδείκνυαν την ομορφιά τους και τα πλούτη τους. Συνήθιζαν άλλωστε οι Έλληνες της Τραπεζούντας να φορούν ευρωπαϊκές ενδυμασίες. Επίσης συχνά αντάλλασσαν επισκέψεις μεταξύ τους στα σπίτια τους, όπου οι οικοδέσποινες σέρβιραν στους καλεσμένους τους, τα πιο πλούσια και εκλεκτά εδέσματα. Η ποντιακή φιλοξενία άλλωστε, ήταν ξακουστή.¹⁷²

Επιπλέον το καλοκαίρι τα ελληγόπουλα τρελαινόντουσαν να κολυμπούν στο ρωμέϊκό βράχο, στο γιαλό κάτω από τον Άγιο Γρηγόριο, καθώς ήταν δεινοί κολυμβητές. Τα γέλια τους και οι φωνές τους αντηχούσαν παντού. Οι γυναίκες βουτούσαν στη θάλασσα ξεχωριστά στον Αη Στρατή, όπου ήταν ένα μέρος απόμερο, έτσι ώστε να αποφεύγουν τα αδιάκριτα βλέμματα των περαστικών. Ήταν ένα ονειρικό μέρος η Τραπεζούντα και γοήτευε κάθε ταξιδιώτη, με τα κάλλη της. Ο πολυταξιδεμένος Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο οποίος, επισκέφτηκε την Τραπεζούντα, το 1892, γράφει: *«από το βαπόρι μοιάζει με ένα μεγάλο χλοερότατο περιβόλι. Τα χρωματιστά κτίρια της, προβάλλουν μέσα από τα δέντρα, κοντυλογραμμένα σε καταπράσινο τάπητα»*.¹⁷³

Η ελληνική Εμπορική Λέσχη *Ανατολή* ιδρύθηκε το 1865 και στεγάστηκε, σε ένα μεγαλοπρεπές κτίριο με έναν εξίσου επιβλητικό κήπο, ενώ η εσωτερική διακόσμηση ήταν εκλεκτή. Η Λέσχη λειτουργούσε, ως χώρος ψυχαγωγικών αλλά και πνευματικών συναντήσεων, αφού διέθετε και πλήρες αναγνωστήριο με βιβλιοθήκη. Στην πρόοδο της Λέσχης συνέβαλαν και τα δραστήρια μέλη του

¹⁷¹ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 315

¹⁷² Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 305

¹⁷³ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 307

Συμβουλίου της, όπως ο Γεώργιος Γιαννηκαπάνης και ο πρόεδρος θεοδόσιος Σπαθάρος.¹⁷⁴

Αλλά και ο αθλητισμός δεν άφησε τους Έλληνες της Τραπεζούντας ασυγκίνητους. Το 1917, ιδρύθηκε ελληνικός γυμναστικός Σύλλογος, με το όνομα Ακρίτας. Για τις ανάγκες στέγασης του Συλλόγου, ξεκίνησε η εσωτερική διασκευή του γυμναστηρίου, υπό την επίβλεψη του Γυμναστή του Συλλόγου Π. Θωμαΐδη, πρώην καθηγητή γυμναστικής του *Φροντιστηρίου*. Ο Σύλλογος δημιούργησε επίσης και ερασιτεχνικό θεατρικό τμήμα, το οποίο, έδωσε αξιόλογες θεατρικές παραστάσεις.¹⁷⁵

Θέατρο στην πόλη της Τραπεζούντας, δημιουργήθηκε το 1895. Πριν από αυτή τη χρονική περίοδο, οι Έλληνες της πόλης, οι οποίοι, αποτελούσαν ένα ένθερμο θεατρόφιλο κοινό, παρακολουθούσαν θεατρικές παραστάσεις από ερασιτέχνες ηθοποιούς, που ερχόταν από την Ελλάδα. Το πρώτο και μοναδικό θέατρο, στην Τραπεζούντα, ιδρύθηκε, στην ενορία του Αγίου Γρηγορίου, κοντά στο Μητροπολιτικό ναό και διέθετε 400 θέσεις για τους θεατές. Το θέατρο λειτουργούσε, υπό τη διεύθυνση των αδελφών Μανωλίδη, για περίπου 20 χρόνια. Το θέατρο της Τραπεζούντας έπαιξε αποφασιστικό ρόλο, στην κοινωνική ανάπτυξη της κοινότητας, καθώς εκεί πραγματοποιούνταν χοροεσπερίδες και δραστηριότητες, φιλανθρωπικού χαρακτήρα, ενώ μέσα από τα θεατρικά έργα, προβαλλόταν ο ελληνικός πολιτισμός. Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, το θέατρο σταμάτησε να λειτουργεί και οι θεατρικές παραστάσεις, πραγματοποιούνται από τον *Καλλιτεχνικό Όμιλο Τραπεζούντας*.¹⁷⁶

Ιδιαίτερη αγάπη είχαν οι Πόντιοι στη μουσική. Άλλωστε η μουσική κουλτούρα των Ποντίων φανέρωνε και την πολύπλευρη παιδεία τους. Η ποντιακή μουσική εκφράζει τα ήθη και τα έθιμα του Πόντου και το επαναστατικό πνεύμα, του ποντιακού ελληνισμού. Η ίδια η ποντιακή διάλεκτος, ο ιδιαίτερος λόγος τους, καθώς και τα μουσικά όργανα κυρίως η λύρα, έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα. Τα περίφημα ποντιακά τραγούδια έχουν αφηγηματικό χαρακτήρα και αντλούν τη θεματολογία τους, από τους αρχαίους μύθους, τις παραδόσεις, τα ανθρώπινα συναισθήματα, όπως έρωτες, πάθη, μίση αλλά και από μνήμες

¹⁷⁴ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 177-178

¹⁷⁵ Κ. Φωτιάδης, «*Η Κοινωνική Μέριμνα στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2013, σ. 38

¹⁷⁶ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 320

ιστορικές και εθνικές. Τα τραγούδια αυτά θα συντροφεύουν τους Έλληνες και στις χαρές και στις λύπες τους.¹⁷⁷

Οι Έλληνες της Τραπεζούντας, έχοντας αναπτύξει μία ιδιαίτερη μουσική κουλτούρα, θα αποφασίσουν να ιδρύσουν τη Φιλαρμονική της Τραπεζούντας. Στην ίδρυση της φιλαρμονικής, στις αρχές του εικοστού αιώνα, θα συμβάλλουν αποφασιστικά και τα προοδευτικά μέλη της κοινότητας Τραπεζούντας, ο Κ. Θεοφύλακτος, τραπεζίτης και ο Ν. Βελισσαρίδης, έμπορος της πόλης και λάτρης της μουσικής. Ο Κ. Θεοφύλακτος παρήγγειλε με δικά του έξοδα μουσικά όργανα από την Ιταλία και τη Γερμανία, ενώ ο Βελισσαρίδης θα είναι ο πρώτος πρόεδρος, της Φιλαρμονικής εταιρείας της ελληνικής κοινότητας και από τη θέση του θα προσφέρει σημαντικό έργο. Ο Ανδρέας Ξύνδας μουσικός θα οργανώσει τον όμιλο της Φιλαρμονικής, ενώ θα παρουσιάσει αξιόλογα μουσικά προγράμματα. Η Φιλαρμονική θα συμμετέχει ενεργά, σε διάφορες εκδηλώσεις, σε τελετές σχολείων και σε μουσικές συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις, καθώς και στις εκδρομές των Ελλήνων κατοίκων της Τραπεζούντας. Με την έλευση του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η Φιλαρμονική της Τραπεζούντας θα διαλυθεί.¹⁷⁸

4.4. Πολιτισμικά στοιχεία και πνευματική ανάπτυξη: Εκπαίδευση, Τύπος: Εφημερίδες, περιοδικά

Η Τραπεζούντα αποτέλεσε το κατεξοχήν πνευματικό κέντρο του Πόντου. Πολλοί Έλληνες ευεργέτες, με την στήριξη πάντα της εκκλησίας, σε μία περίοδο, όπου ο ποντιακός Ελληνισμός αγωνιζόταν για να διατηρήσει την ελληνική και τη θρησκευτική του ταυτότητα, επιδόθηκαν στην ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, με σκοπό να στηρίξουν το υπόδουλο ελληνικό γένος και να προασπίσουν την εθνική ενότητα των Ελλήνων. Ο 19ος αιώνας υπήρξε για την πόλη της Τραπεζούντας, περίοδος εντυπωσιακής ανάπτυξης. Όσο για τον τομέα της εκπαίδευσης γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Στη συνοικία του Αγίου Γρηγορίου, μία από τις εννέα της πόλης, δέσποζε το ξακουστό εκπαιδευτικό ίδρυμα το *Φροντιστήριο* της Τραπεζούντας.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες, Τραπεζούντα – Πόντος*, Αθήνα 2022, ΤΑ ΝΕΑ, σ. 81

¹⁷⁸ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 321

¹⁷⁹ Γ. Χαριτίδου, «*Η Παιδεία στον Πόντο: Φροντιστήριο Τραπεζούντας*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και Πολιτισμός*», Αθήνα 2018, σ. 191

Το *Φροντιστήριο* της Τραπεζούντας υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του μικρασιατικού Ελληνισμού και ήταν το σύμβολο, της πνευματικής ακτινοβολίας της Τραπεζούντας. Το *Φροντιστήριο* Τραπεζούντας, το οποίο, είχε ιδρύσει το 1682, ο Σεβαστός Κυμινήτης αποτέλεσε σταθμό, για την πορεία και την εξέλιξη της παιδείας στον Πόντο, ενώ υπήρξε το μοντέλο για την ίδρυση, άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Το *Φροντιστήριο* λειτούργησε από το 1682 μέχρι και το 1922, με κάποιες διακοπές. Αρχικά ξεκίνησε με τους 20 μαθητές του στο Μετόχι της Μονής Σουμελά. Με τη έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, η Σχολή θα κλείσει για ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Το 1845, θα είναι σημαντική περίοδος για το *Φροντιστήριο*, καθώς μετά από τόσα χρόνια λειτουργίας, η Σχολή θα αποκτήσει δικό της οίκημα στην παραλία. Αργότερα το 1899, θα ξεκινήσει να οικοδομείται ένα νέο μεγαλοπρεπέστατο κτίριο σε σχέδια του αρχιτέκτονα Ανδρέα Κακουλίδη, όπου δεσπόζει ακόμα και σήμερα στην παραλία της πόλης.¹⁸⁰

Το νέο κτίριο ήταν ότι πιο σύγχρονο υπήρχε εκείνη την εποχή, ενώ ανταποκρινόταν πλήρως στους κανόνες υγιεινής και παιδαγωγικής. Το κτίριο ήταν τετραώροφο, από την πλευρά της παραλίας. Στο ισόγειο, το οποίο βρισκόταν κάτω από την αυλή, ήταν το νηπιαγωγείο. Στον υπόγειο, στο ύψος της αυλής στεγάστηκε το δημοτικό σχολείο, ενώ στον τελευταίο, το γυμνάσιο. Το νέο οίκημα του *Φροντιστηρίου* είχε μία μεγάλη πλακόστρωτη αυλή, με καλλωπιστικά φυτά, ενώ στο μέσο της αυλής, υπήρξε το πανέμορφο παρεκκλήσι των τριών Ιεραρχών, το οποίο, αποτελούσε σύμβολο ένωσης, του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού. Εννοείται ότι χωρίς την οικονομική συνεισφορά, των Ελλήνων της Τραπεζούντας, δεν θα μπορούσε να ανοικοδομηθεί ένα τέτοιο επιβλητικό κτίριο, αφού δαπανήθηκαν περίπου 12.000 χρυσές τούρκικες λίρες, για την ανέγερση και αποπεράτωσή του και το 1902, δέχτηκε τους πρώτους μαθητές.¹⁸¹

Το *Φροντιστήριο*, το οποίο αποκαλούσαν *Φάρο της Ανατολής*, είναι από τα πιο σπουδαία εκπαιδευτικά ιδρύματα της Μικράς Ασίας, μαζί με την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και τη *Μεγάλη του Γένους Σχολή* της Κωνσταντινούπολης. Το 1894, το *Φροντιστήριο* αναγνωρίζεται ως ισότιμο, με τα γυμνάσια της Ελλάδας και οι απόφοιτοι του έχουν τη δυνατότητα να εισαχθούν χωρίς εξετάσεις, στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Από το 1902 και μετά, το

¹⁸⁰ Γ. Χαριτίδου, *ό. π.*, σ. 193

¹⁸¹ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 116

Φροντιστήριο περιλαμβάνει τα εξής σχολεία: *Κεντρικόν Δημοτικόν Σχολείον*, το οποίο, είναι τετρατάξιο με μία προκαταρκτική τάξη αντί νηπιαγωγείου, Σχολαρχείον, Γυμνάσιον. Επιπλέον υπήρχαν και 3 δημοτικά σχολεία, που δεν στεγάζονταν στον χώρο του *Φροντιστηρίου*, τα οποία, ιδρύθηκαν, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Ένα βρισκόταν στη συνοικία Δαφνούνας, ένα στη συνοικία Θεοσκεπάστου, τα Παυλίδεια εκπαιδευτήρια και ένα άλλο στη συνοικία Εξωτερικών.¹⁸²

Στο Γυμνάσιο, που από το 1884 είναι εξατάξιο, διδάσκονται, Θρησκευτικά, Μαθηματικά, Ελληνικά, Ιστορία, Φιλοσοφική, Γυμναστική, Μουσική, Γεωγραφία, Ορθογραφία και από ξένες γλώσσες Ρώσικα, Γαλλικά, Τουρκικά, ενώ δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην Αρχαία Ελληνική. Το *Φροντιστήριο*, στο διάστημα των 250 ετών της λειτουργίας του, έδωσε στην Τραπεζούντα όχι μόνο ελληνική όψη αλλά και ευρωπαϊκή. Ο πρόξενος Τραπεζούντας Διονύσιος Βιτάλης, σημείωσε σε έκθεσή του, το 1902: «*Το Εκπαιδευτικόν τούτο ίδρυμα κινεί τον θαυμασμό των περιοίκων λαών και έσεται ο φωτοβόλος αστήρ όστις θα φωτίσει και θα διαλύσει τα εις την Ανατολή του, ευρισκόμενα μαύρα και σκοτεινά, της δουλείας νέφη*».¹⁸³

Η ίδρυση Παρθεναγωγείων πολλά χρόνια πριν, σε μεγάλες πόλεις με ελληνικές κοινότητες όπως στη Κωνσταντινούπολη και την Σμύρνη, άλλαξε λίγο τη νοοτροπία, που επικρατούσε στον Πόντο, όπου τα κορίτσια έμεναν, στο σπίτι και ασχολούνταν με το νοικοκυριό, καθώς δεν θεωρούσαν απαραίτητη την εκπαίδευση για τις γυναίκες. Το 1846, ιδρύεται στην Τραπεζούντα, το πρώτο *Παρθεναγωγείο* Δαφνούνας, στην ενορία του λιμανιού, με πρωτοβουλία του Δημήτρη Αυγερινού, ενώ το 1890, αποφασίστηκε η αγορά του κτιρίου. Εκτός από το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο*, το οποίο, περιλάμβανε ένα μονοτάξιο νηπιαγωγείο, τετρατάξιο δημοτικό και τριτάξιο Ημιγυμνάσιο, το 1897, ιδρύθηκαν και δύο παραρτήματα στις ενορίες Δαφνούνας και Εξωτερικών. Εντυπωσιακή είναι η αύξηση των μαθητριών του *Παρθεναγωγείου*, αφού το 1870 αριθμούσε 250 μαθήτριες, ενώ το 1911, ο αριθμός θα ανέβει στις 652. Επιπλέον υπήρχαν και δύο μεικτά ιδιωτικά δημοτικά σχολεία. Σύμφωνα με το ελληνικό προξενείο, στις αρχές

¹⁸² Ε. Πελαγίδης, ό. π., σ. 119

¹⁸³ Ε. Πελαγίδης, ό. π., σ. 126

του 20ου αιώνα, στη περιοχή της Τραπεζούντας, υπολογίζεται ότι φοιτούσαν 1.042 μαθητές, δηλαδή το 14,4 του ελληνικού πληθυσμού της.¹⁸⁴

Ήταν τέτοια η αγάπη των Ποντίων για τα γράμματα, που ακόμα και στα πιο μικρά χωριά του Πόντου, όπου υπήρχαν μόνο 10 οικογένειες, τα σχολεία δεν έλειπαν. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Μητρόπολη Τραπεζούντας αριθμούσε 84 σχολεία, με 165 διδασκάλους, ενώ οι μαθητές και οι μαθήτριες υπολογίζονταν περίπου σε 6.800. Επιπλέον ιδρύονται φιλεκπαιδευτικά Σωματεία -Σύλλογοι με στόχο την προώθηση των γραμμάτων. Σημαντική δράση θα αναλάβει ο εκπαιδευτικός Σύλλογος *Ξενοφών*, ο οποίος ιδρύθηκε το 1871, ενώ έστειλε εκπαιδευτικούς στα χωριά και στα πιο φτωχά σχολεία. Στην ίδρυση του Συλλόγου θα πάρουν μέρος και μαθητές του *Φροντιστηρίου*, μαζί με κάποιους αποφοίτους. Μέλη του Συλλόγου θα είναι σπουδαίες και φωτισμένες προσωπικότητες, της ελληνικής κοινότητας. Ο Σύλλογος θα φροντίσει επίσης, για την πνευματική εξέλιξη των μελών του, καθώς, θα λειτουργήσει αναγνωστήριο και βιβλιοθήκη. Επιπλέον υπήρχαν και ο Σύλλογος *Μέλισσα Εξωτειχών*, ο οποίος, διέθετε αναγνωστήριο και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος *Πρόδος*.¹⁸⁵

Αποφασιστικό ρόλο στην πνευματική εξέλιξη των Ελλήνων, της Τραπεζούντας και γενικότερα του Πόντου, διαδραμάτισε η δημοσιογραφία. Στην πόλη της Τραπεζούντας, στα τέλη του 19ου αιώνα αρχές 20ου, κυκλοφορούσαν 14 εφημερίδες και περιοδικά. Αξιόλογα περιοδικά ήταν *Ο Εύξεινος Πόντος* του Δ. Ξιφιλίνου, που εκδόθηκε το 1880, ενώ το 1885, εκδόθηκε *ο Αστήρ του Πόντου*, από τον Θ. Γραμματικόπουλο. Επίσης υπήρχε και *ο Εμπορικός Αγγελιοφόρος*, το οποίο, ήταν όργανο του Εμπορικού Επιμελητηρίου Τραπεζούντας, με διευθυντή τον Σωκράτη Στρατηγόπουλο. Το περιοδικό *οι Κομνηνοί* ήταν εβδομαδιαίο και εκδόθηκε από τον Γ. Μιχαηλίδη, το 1916.¹⁸⁶

Ο ελληνικός Τύπος έκανε την εμφάνισή του στον Πόντο, το 1908 οπότε έχουμε την εβδομαδιαία εφημερίδα *Ο Φάρος της Ανατολής των αδελφών Σεράση* που έβγαινε 2 φορές την εβδομάδα και είχε περιεχόμενο πολιτικό, φιλολογικό και εμπορικό. Για τον *Φάρο της Ανατολής* είχε μιλήσει και ο γνωστός θεατρικός

¹⁸⁴ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 126 και 146 επ.

¹⁸⁵ Μ. Βασιλείαδου, «Οι κοινωνικές ομάδες και η σημασία τους στον Πόντο», στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτικοί Κοινωνικοί Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2010, σ. 92

¹⁸⁶ Θ. Μωλκίδης, «*Μορφές του Πολιτισμού στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 3ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Τρεις Χίλιετες Μικρασιατικού Πολιτισμού. Επιστήμες – Γράμματα- Τέχνες*», Αθήνα 2008, σ. 171-174

συγγραφέας Δημήτριος Ψαθάς όταν σε μία επίσκεψη στην εφημερίδα σε νεανική ηλικία μαζί με τη μητέρα του, περιέγραψε πόσο επιβλητική και δημιουργική ήταν η ατμόσφαιρα στην εφημερίδα. Επιπλέον εκδόθηκε η βραχύβια εφημερίδα, του Φιλίππου Φιλιππίδη *Εθνική δράσις* του 1909, ενώ η *Ανεξάρτητος εβδομαδιαία εφημερίδα* της Τραπεζούντας εκδόθηκε, το 1908 μόνο για ένα τρίμηνο. Το 1913, έχουμε την έκδοση της εφημερίδας *Ηχώ* του Πόντου, ενώ ο *Ποντικός* ήταν μία σατυρική εφημερίδα του 1913. Η *Σάλπιγξ* ήταν μία αξιόλογη εφημερίδα, η οποία, εκδόθηκε το 1917, για ένα χρόνο περίπου, από τον σπουδαίο δημοσιογράφο τον Νίκο Καπετανίδη. Κυκλοφορούσε κάθε Δευτέρα, Τετάρτη, Πέμπτη και Σάββατο και θεωρείται η πιο μαχητική εφημερίδα, για τα εθνικά δίκαια. Εξαιρετικά πλούσιος λοιπόν και ο Τύπος, στην Τραπεζούντα, ο οποίος, εκτός του ότι κατέγραφε στοιχεία, από την καθημερινή ζωή, των Ελλήνων του Πόντου, μπορούσε ο αναγνώστης να ενημερωθεί για εκπαιδευτικά, λαογραφικά, κοινωνικά και βεβαίως, πολιτικά ζητήματα της πόλης.¹⁸⁷

4.5. Θρησκευτική ζωή

Η συνθήκη του Χάτι Χουμαγιούν του 1856, παρά την αντίδραση των φανατικών μουσουλμάνων, έδωσε μία νέα πνοή στην Ορθόδοξη χριστιανική πίστη, αφού ένα από τα βασικά άρθρα της διακήρυττε ότι όλες οι θρησκείες ασκούνται ελεύθερα, χωρίς να επιβάλλεται στους αλλόθρησκους η λατρεία της μουσουλμανικής θρησκείας. Εκτός από τη φανέρωση των χιλιάδων Κρυπτοχριστιανών, η Ορθόδοξη εκκλησία αποκτά νέα οργάνωση. Η εκκλησία της Τραπεζούντας βρισκόταν υπό το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Ο εκάστοτε Μητροπολίτης Τραπεζούντας ήταν υπεύθυνος, για την ομαλή λειτουργία της ελληνορθόδοξου κοινότητας. Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας είναι *ο γενικός διευθυντής και ο επόπτης των πραγμάτων της Κοινότητας εν τη διοικήσει αυτών*. Τα τοπικά ενοριακά θέματα επιλύονταν, στις συνελεύσεις της εκάστοτε ενορίας, ενώ οι αποφάσεις, οι οποίες λαμβάνονταν από τα συμβούλια της ενορίας, έπρεπε να έχουν την τελική έγκριση του Μητροπολίτη. Η πόλη της Τραπεζούντας διέθετε 9 ενορίες, οι περισσότερες εκ των οποίων ήταν βυζαντινές, χτισμένες στα χρόνια των Κομνηνών. Οι ελληνικές οικογένειες της πόλης της Τραπεζούντας ήταν καταναμεμημένες, στις 9 αυτές ενορίες. Η συμμετοχή των Ελλήνων της

¹⁸⁷ Θ. Μαλκίδης, *ό. π.*, σ. 171-174

Τραπεζούντας για την κάλυψη των αναγκών της ενορίας τους και την ενίσχυση τους ήταν αδιάκοπη.¹⁸⁸

Έχουμε λοιπόν την ενορία του Μητροπολιτικού Ναού Αγίου Γρηγορίου, που είχε δύο παρεκκλήσια. Εκεί βρίσκονταν, το *Φροντιστήριο*, το *Παρθεναγωγείο*, το *Θεοφυλάκτειο* νηπιαγωγείο και η *Μέριμνα* Κυριών. Η ενορία της Αγίας Μαρίας είχε δύο παρεκκλήσια, ενώ η Υπαπαντή τρία παρεκκλήσια με δύο ναούς, της Υπαπαντής και της Μεταμορφώσεως του Κυρίου. Η ενορία του Αγίου Γεωργίου Τσαρτακλή είχε ένα παρεκκλήσι, όπως και η ενορία του Χριστού, η οποία, περιλάμβανε το Ναό της Μεταμορφώσεως του Κυρίου. Η ενορία του Αγίου Βασιλείου είχε τρεις βυζαντινούς ναούς, του Αγίου Βασιλείου, της Ευαγγελίστριας και της Αγίας Άννης.¹⁸⁹

Επιπλέον έχουμε την ενορία Εξωτειχών, με το Ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, καθώς και την ενορία Θεοσκεπάστου, με το Ναό και τη Μονή Θεοσκεπάστου. Τον 19ο αιώνα, κτίστηκαν κάποια κτίρια, εντός της Μονής όπως ξενώνες και επιπλέον κελιά για τις μοναχές, ενώ στις αρχές του 20ου αιώνα, χτίστηκε εκκλησία, στο όνομα του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου Α'. Ονομάστηκε Θεοσκεπάστος, γιατί ο βράχος της λαξευμένης εκκλησίας έμοιαζε σαν Θεία σκεπή. Στην παραλία της Τραπεζούντας τη Δαφνούντα έχουμε δύο ναούς, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, καθώς και ένα παρεκκλήσι. Στην περιοχή της Τραπεζούντας, στις αρχές του 20ου αιώνα, υπήρχαν 2.500 ελληνικές οικογένειες και δεκατρείς ορθόδοξες εκκλησίες, κτίρια εντός της μονής, όπως και ξενώνες.¹⁹⁰

Κάθε χρόνο, στο γιάλο του Αγίου Γρηγορίου πάνω στον αρμενικό βράχο, την ημέρα των Θεοφανείων πραγματοποιούσαν στη Τραπεζούντα, μία από τις πιο λαμπρές γιορτές της Χριστιανοσύνης. Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας τελούσε με κάθε λαμπρότητα, τον αγιασμό των υδάτων. Χιλιάδες κόσμου συσσωρεύονταν άλλοι πάνω στον βράχο και άλλοι στο γιάλο. Ακόμα και μουσουλμάνοι παρακολουθούσαν την τελετή. Όταν ο Μητροπολίτης έριχνε τον Σταυρό στη θάλασσα, τα βαπόρια στο λιμάνι σάλπιζαν παρατεταμένα. Στο τέλος της τελετής ακολουθούσε δεξίωση για τους επίσημους, ενώ οι μαθητές του *Φροντιστηρίου* Τραπεζούντας έκαναν περιφορά του Σταυρού, μέσα σε δίσκο σε όλες τις ενορίες

¹⁸⁸ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 258-259

¹⁸⁹ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 258-259

¹⁹⁰ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 258-259

της πόλης και από τα χρήματα που συγκέντρωναν, ένα μέρος πήγαινε και σε όποιον είχε πιάσει τον Σταύρο, ενώ τα υπόλοιπα στα σχολεία. Εξαιρετική άλλωστε ήταν η περιγραφή του Μητροπολίτη Χρύσανθου: «*Η γιορτή όμως, πού με συγκινούσε περισσότερο από όλες ήταν τα Φώτα επειδή ίσως εκτός από το χριστιανικό της περιεχόμενο, έπαιρνε ένα χαρακτήρα αθλητικό και ηρωικό. Γιατί την μεγάλη αυτή γιορτή ριχνόταν ο Σταυρός στη θάλασσα και έπρεπε να τον πιάσουν τα παλικάρια, μέσα στις φουρτούνες και τα κρύα του Γενάρη.*»¹⁹¹

Το κέντρο όμως της θρησκευτικής ζωής και όχι μόνο της Τραπεζούντας και του Πόντου αλλά και ολάκερης της Ορθοδοξίας, είναι η Παναγία Σουμελά της Τραπεζούντας. Στο όρος Μελά, στην επαρχία Τραπεζούντας έξω από την πόλη σε μία κατάφυτη περιοχή, δεσπόζει η επιβλητική και περήφανη Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου της Σουμελάς(στο όρος Μελά), η οποία, περιλάμβανε υπόσκαφο ναό και ένα σπήλαιο, στο οποίο, τοποθέτησαν την εικόνα της Θεοτόκου, οι μοναχοί Βαρνάβας και Σωφρόνιος. Μέγας ευεργέτης της Μονής ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' ο Κομνηνός, ο οποίος, οχύρωσε τη Μονή με υψηλά τείχη.¹⁹²

Το 1860, υπολογίζεται ότι χτίστηκε το μεγαλόπρεπο τριώροφο κτίσμα, που κρέμεται πάνω από την κοιλάδα. Όλος ο Πόντος ήταν πολύ περήφανος για τη Μονή, την οποία φρόντιζαν και συντηρούσαν, για όλο το χρονικό διάστημα, που υπήρχε Ελληνισμός στην περιοχή. Άλλωστε πολλές ήταν οι δωρεές, που δέχονταν οι Μονές για να συνεχίσουν το θεάρεστο έργο τους. Η Σουμελά στον Πόντο είχε δώρο από πολύ παλιά, 100 χρυσά νομίσματα κάθε χρόνο, από τους πρίγκιπες της Μολδοβλαχίας. Ενώ πολλές ήταν οι αριστοκρατικές οικογένειες, οι οποίες, προσέφεραν τον οβολό τους για το ιερό σύμβολο της Ορθοδοξίας.¹⁹³

Ιδιαίτερος πλούσιος ο θρησκευτικός βίος και στη Τραπεζούντα, καθώς η εκκλησία, όπως και σε όλα τα μέρη της Μικράς Ασίας όπου υπήρχαν Έλληνες, ήταν η κινητήριος δύναμη του ελληνισμού και κάτω από τη σκέπη της, η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας μεγαλούργησε. Ήταν άλλωστε μία σχέση αμφίδρομη, καθώς η εκκλησία στεκόταν, δίπλα στους Έλληνες της πόλης και οι Τραπεζούντιοι δίπλα στην εκκλησία.¹⁹⁴

¹⁹¹ Ε. Πελαγίδης, *ό. π.*, σ. 299-300

¹⁹² Α. Μήλλας, *Αλησμόνητες Πατρίδες-Παναγία Σουμελά*, Αθήνα 2022, Τα ΝΕΑ, σ. 19, 23 επ. και 33 επ.

¹⁹³ Ε. Γλύκατζη Αρβελέρ, *Μικρασία, καρδιά του Ελληνισμού*, Αθήνα 2021, σ. 137

¹⁹⁴ Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες, Τραπεζούντα –Πόντος*, Αθήνα 2022, Τα ΝΕΑ, σ. 27

4.6. Περίθαλψη, Κοινωνικές Δομές

Εξαιρετικά σημαντική ήταν η δράση των φιλανθρωπικών Συλλόγων, οι οποίοι, προσέφεραν αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες τους στους οικονομικά ασθενέστερους κατοίκους, της πόλης της Τραπεζούντα. Η κοινωνική πρόνοια στον Πόντο, διακρινόταν σε δύο κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία αφορούσε την εκπαίδευση των κατοίκων, ενώ η δεύτερη είχε καθαρά φιλανθρωπική δράση. Η αδελφότητα Τραπεζούντιων Κωνσταντινουπόλεως, η *Πρόνοια*, η οποία, ιδρύθηκε το 1881, είχε ως σκοπό την ενίσχυση των σχολείων της Τραπεζούντας και την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος της πόλης. Γι αυτό το σκοπό, πραγματοποιούνταν από τα μέλη της αδελφότητας συχνά έρανοι και εκδηλώσεις, για συγκέντρωση χρημάτων. Δεν ήταν άλλωστε λίγοι οι Έλληνες ευεργέτες, που προσέφεραν απλόχερα τον οβολό τους για τους σκοπούς του Συλλόγου.¹⁹⁵

Η Φιλόπτωχος Αδελφότητα, η οποία, ιδρύθηκε το 1911, με πρόεδρο τον Ανδρέα Μεταξά ανέλαβε την περίθαλψη των αδύναμων οικονομικά μελών, της ελληνικής κοινότητας, επιδοτώντας για αυτό το σκοπό το Ακριταίο Νοσοκομείο. Ο πρόεδρος της αδελφότητας Ανδρέας Μεταξάς ήταν γιατρός στο επάγγελμα και φρόντιζε η οικονομική κατάσταση του Σωματείου να είναι τέτοια, ώστε να μπορεί να προσφέρει τις υπηρεσίες της στους οικονομικά ασθενέστερους συμπολίτες.¹⁹⁶

Στις αρχές του 1904, οι κυρίες της Τραπεζούντας θα ιδρύσουν την Φιλόπτωχο Αδελφότητα *Μέριμνα*, για την αποκατάσταση των άπορων νεανίδων. Η ιδέα για την ίδρυση του Συλλόγου *Μέριμνα*, ανήκε στη Βάσω Ασλανίδου θυγατέρα του τραπεζίτη, Ηλία Κωνσταντινίδη, η οποία, συνεργάστηκε με τις κυρίες Μελπομένη Κογκαλίδου και τη Δόμνη Καπαγιαννίδου, όλες εκλεκτά μέλη της αστικής τάξης του Πόντου. Αφού λοιπόν συγκεντρώσουν το απαραίτητο ποσό για την ίδρυση της αδελφότητας τους, το οποίο, ανέρχεται στις 600 οθωμανικές λίρες, ιδρύεται η Αδελφότητα Κυριών Τραπεζούντας *Μέριμνα*, με τη στήριξη της εκκλησίας της Τραπεζούντας και του Μητροπολίτη της Κωνσταντίου. Σκοπός της Αδελφότητας είναι η παροχή βοήθειας σε Ελληνίδες, ώστε να μπορέσουν να βρουν μία εργασία κατάλληλη για αυτές.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Κ. Φωτιάδης, «*Η Κοινωνική Μέριμνα στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2006, σ. 34-35

¹⁹⁶ Κ. Φωτιάδης, *ό. π.*, σ. 34-35

¹⁹⁷ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, «*Ο Σύλλογος Μέριμνα Ποντίων Κυριών Τραπεζούντας*» στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτικοί Κοινωνικοί*

Επιπλέον, αποφασίζεται η ίδρυση χειροτεχνικού εργαστηρίου, το οποίο διακρίνεται σε δύο τμήματα: αυτό του εργόχειρου-κεντήματος και αυτό της κοπτικής ραπτικής. Κάθε χρόνο 80 με 85 κοπέλες μαθητεύουν σε αυτό. Απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν δέκτες, είναι να έχουν συμπληρώσει, το 10ο έτος της ηλικίας τους και να έχουν ελληνική καταγωγή. Οι κοπέλες μαθαίνουν την τέχνη, ενώ παράλληλα πληρώνονται για την εργασία τους. Ακόμα και στο γάμο τους η Αδελφότητα *Μέριμνα* φροντίζει για την εξασφάλιση της προίκας τους. Υπεύθυνες για το χειροτεχνικό εργαστήριο είναι οι κυρίες του διοικητικού Συμβουλίου. Η *Μέριμνα* φρόντιζε να προμηθεύεται τα υλικά της, από εργοστάσια της Αγγλίας και της Ρωσίας, γιατί έδινε ιδιαίτερο βάρος, στην υψηλή ποιότητα. Πολύ σύντομα, τα προϊόντα του εργαστηρίου της *Μέριμνας* έγιναν γνωστά, όχι μόνο στον Πόντο αλλά και στο εξωτερικό. Η κοινωνική προσφορά της Αδελφότητας *Μέριμνας* ήταν αξιόλογη, καθώς συνέβαλε στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας στον Πόντο. Επιπλέον, οι κυρίες της *Μέριμνας* θα φροντίσουν και για το Ορφανοτροφείο της Τραπεζούντας, το οποίο, το 1918, είχε 100 ορφανά.¹⁹⁸

Παρατηρούμε λοιπόν μία έντονη φιλανθρωπική δραστηριότητα και στην ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας, προς τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης και τους οικονομικά αδύναμους συμπολίτες τους. Οι Τραπεζούντιοι, έχοντας μέσα στη καρδιά τους την Ελλάδα και την ορθόδοξη πίστη τους, αγωνίστηκαν για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ελλήνων της Τραπεζούντας.¹⁹⁹

Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους, Αθήνα 2010, σ. 107-110

¹⁹⁸ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, *ό. π.*, σ. 110-111

¹⁹⁹ Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, *ό. π.*, σ. 112

Ε' Κεφάλαιο

Πόλεις της Μικράς Ασίας με έντονη ελληνική παρουσία

Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός όμως δεν περιοριζόταν μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα της Μικράς Ασίας Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Τραπεζούντα αλλά είχε εξαπλωθεί σε πολλά άλλα κέντρα του εσωτερικού και των ακτών της Μικράς Ασίας. Μία τα τέτοια λαμπρή πόλη, σχεδόν εξ ολοκλήρου ελληνική ήταν το Αϊβαλί της Ιωνίας.²⁰⁰

Το Αϊβαλί (Κυδωνίες) έχει χτιστεί, στην παλιά αιολική γη, στη θέση των αρχαίων Κυδωνιών. Το ελληνικό της όνομα το πήρε μάλλον επειδή στην πλαγιά του λόφου, φύτρωναν άγρια κυδώνια. Οι Κυδωνίες (Αϊβαλί) του Φώτη Κόντογλου, του Στρατή Δούκα και του Ηλία Βενέζη, υπήρξε ένα από τα πιο λαμπρά πνευματικά και πολιτιστικά κέντρα της Ιωνίας, ενώ κατοικήθηκε ήδη από το 1500 π.χ. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, η πόλη είχε μια ιδιαίτερος σημαντική ελληνορθόδοξη κοινότητα, η οποία, θα πληρώσει πολύ ακριβά τη συμμετοχή των κατοίκων της, στην Ελληνική Επανάσταση, καθώς οι Οθωμανοί θα ισοπεδώσουν κυριολεκτικά την πόλη, ενώ πολλοί κάτοικοι της θα καταφύγουν στα γύρω νησιά.²⁰¹

Μετά το 1830, θα επιστρέψουν περίπου 12.000 Κυδωνιάτες στο Αϊβαλί, οπότε θα ξεκινήσει μια νέα πραγματικότητα. Νέες ενορίες θα δημιουργηθούν αυτές του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Χαραλάμπους στα νοσοκομεία και της Αγίας Τριάδας. Έτσι οι ενορίες του Αϊβαλί γύρω από τις οποίες, αναπτύσσονται οι ελληνικές κοινότητες μαζί με τις παλιές εκκλησίες, είναι τώρα έντεκα: οι ενορίες του Αγίου Δημητρίου και των Ταξιαρχών αποτελούσαν την Πάνω Χώρα, ενώ οι ενορίες της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που ήταν και η Μητρόπολη, του Αγίου Ιωάννου, καθώς και του Αγίου Γεωργίου, η Μέση Συνοικία. Η Κάτω Χώρα περιλάμβανε την ενορία της Κάτω Παναγίας και του Αγίου Χαραλάμπους. Οι ενορίες του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Νικολάου, του Αγίου Βασιλείου και της Αγίας Τριάδας, αποκαλούνται οι Υψηλές Συνοικίες.²⁰²

²⁰⁰ Θ. Καρζής, *Οι Πατρίδες των Ελλήνων, Μικρά Ασία-Πόντος*, τ. 2, Αθήνα 1996, σ. 80

²⁰¹ Ε. Σακαρέλλου, «Οι Μικρασιάτες Έλληνες και η Συμβολή τους στον Αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821» στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας Ιστορία και Πολιτισμός», Αθήνα 2018, σ. 140

²⁰² Δ. Ψαρρός, «Οικιστική ιστορία των Κυδωνιών», στα: Πρακτικά του 1ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο», Αθήνα 2005, σ. 261-262

Μετά το 1870, έχουμε μία εντυπωσιακή ανάπτυξη της περιοχής και ο πληθυσμός αρχίζει να αυξάνεται σημαντικά. Το 1914, το Αϊβαλί είχε 11 ενορίες και 22.000 κατοίκους από τους οποίους, ελάχιστοι ήταν οι μουσουλμάνοι λιγότεροι από χίλιοι. Οι κάτοικοι απασχολούνται με τη γεωργία, όπου υπερτερεί η καλλιέργεια ελιάς και αμπέλου, με το εμπόριο σαπουνιού αλλά και τη βιομηχανία αφού υπήρχαν εργοστάσια επεξεργασίας δερμάτων, καθώς και εκμετάλλευσης κοιτασμάτων όχρας. Από το 1860 και μετά, ανοίγουν και τράπεζες όπως η τράπεζα της Ανατολής, των Αθηνών, η Γεωργική και το 1907 και η τράπεζα Μυτιλήνης.²⁰³

Το Αϊβαλί υπήρξε εκτός από οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο και πνευματικό. Το 1828, ανασυστάθηκε, η *Ακαδημία* Κυδωνιών, που είχε ιδρύσει ο ιερέας Ιωάννης Δημητρακέλλης-Οικονόμου, ένας άνθρωπος ο οποίος, τον 18ο αιώνα. οργάνωσε ουσιαστικά όλες τις θρησκευτικές και εκπαιδευτικές δομές της πόλης. Το 1884, η Ακαδημία αναγνωρίστηκε ως πλήρες Γυμνάσιο από το ελληνικό κράτος. Το γυμνάσιο της πόλης, το οποίο, ονομάστηκε *Διδότειο*, προς τιμήν του παρισινού εκδοτικού οίκου Didot, εμπλούτισε την βιβλιοθήκη του με χιλιάδες τόμους. Επίσης υπήρχαν και κάποια ιδιωτικά σχολεία, καθώς και το *Κεντρικό Παρθεναγωγείο*. Το 1914. οι μαθητές που φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης ανέρχονταν σε 2.400 περίπου.²⁰⁴

Τα Μοσχονήσια κοντά στο Αϊβαλί αποτελούνται από 29 νησίδες, απέναντι από τη Λέσβο, οι οποίες, σχεδόν ακουμπούν τη Μικρασιατική ακτή. Το μεγαλύτερο από τα νησιά είναι το Μοσχονήσι. Το νησί, στα τέλη του 19ου αιώνα αρχές 20ου, είχε περίπου 4.500 Έλληνες κατοίκους. Το πιο γνωστό οίκημα στο νησί είναι το παλάτι του Δεσπότη, ένα νεοκλασικό μέγαρο, στο νοτιοανατολικό άκρο της παραλίας. Το μέγαρο αυτό χτίστηκε το 1863. Ξακουστές ήταν η 6 εκκλησίες του Μοσχονησίου και τα 8 μοναστήρια. Η μεγαλύτερη εκκλησία του Μοσχονησίου ήταν ο Ταξιάρχης, ο οποίος, είχε κτισθεί στην *Κάτω συνοικία*, όπου κατοικούσαν οι πλούσιοι. Η πιο ξακουστή Μονή του νησιού ήταν του Τιμίου Προδρόμου, η οποία, είχε την περίφημη ασημοποίκιλη εικόνα του Ιωάννη του Προδρόμου. Το 1884, το

²⁰³ Δ. Ψαρρός, *ό. π.*, σ. 262-263

²⁰⁴ Σ. Καπλάνογλου, «Το Αϊβαλί ή «Κυδωνία» και ο ξεριζωμός», στην ιστοσελίδα www.kozanlife.gr 21.11.2018, διαθέσιμο στο://www.kozanilife.gr/2018/11/21/alismonites-patrides-to-aivali-stauros-karlanoglou/, ημερομηνία προσπέλασης 12/04/22

Μοσχονήσι διέθετε δύο Αρρεναγωγεία και ένα Παρθεναγωγείο. Εντυπωσιακό ήταν το γεγονός ότι το Μοσχονήσι ήταν μία περιοχή, ως επί το πλείστον ελληνική.²⁰⁵

Βούρλα η Βρίουλα είναι περιοχή της Ιωνίας στη Μικρά Ασία. Το πρώτο Σχολείο των Βουρλών ιδρύθηκε ήδη, από το 1760, σε ένα χωριό που αριθμούσε 3.000 κατοίκους Έλληνες, το σχολείο της *Παναγίας των Βουρλών*, όπως το αποκαλούσαν. Χαρακτηριστικό πνευματικής δραστηριότητας της περιοχής ήταν η έκδοση εφημερίδων, μέσα στο χωριό, σε τυπογραφείο, όπως οι εφημερίδες *Σύνταγμα*, *Σφήκα*, *Γεωργική Πρόοδος* και *Κλαζομεναί*. Το 1853, λειτουργούσαν Αναγνωστήριο, καθώς και οι φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι *Αναξαγόρας*, *Παλιγγενεσία* και *Ομόνοια*, ενώ το 1900, ιδρύθηκε η φιλόπτωχος Αδελφότητα *Φιλανθρωπία* και το 1908, η θρησκευτική Αδελφότητα *Αλήθεια* και η *Αγαθοεργός Αδελφότητα Κυριών*.²⁰⁶

Οι κάτοικοι των Βουρλών ήταν μεγαλέμποροι, βιοτέχνες, γαιοκτήμονες και γεωργοί. Στολίδι του χωριού η *Αναξαγόρειος Σχολή*. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ο ελληνικός πληθυσμός των Βουρλών υπολογίζεται σε 15.700 κατοίκους. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η *Αναξαγόρειος Σχολή* Βουρλών μετακόμισε σε ένα ογκώδες και επιβλητικό κτίριο, με μία στέγη από κόκκινα κεραμίδια και εθεωρείτο τότε, το μεγαλύτερο σχολείο της Ανατολής. Στην όψη θύμιζε παλιά ανάκτορα των Αθηνών με κολώνες δωρικού ρυθμού, ενώ συνολικά είχε 16 αίθουσες διδασκαλίας. Έμβλημα της Σχολής ήταν το Λυχνάρι. Στις αρχές του 20ου αιώνα τα Βουρλά αριθμούσαν 35.000 Έλληνες, μία ολόκληρη ελληνική πολιτεία σε ένα χωριό της Ιωνίας.²⁰⁷

Η Έφεσος είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα συνεχούς ελληνικής παρουσίας, στη Μικρά Ασία, μία από τις πιο σημαντικές ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας κοντά στα παράλια του Αιγαίου, που οι Μυκηναίοι την είχαν κατοικήσει, από το 1400 π.χ. Η πόλη της Εφέσου ήταν αφιερωμένη στην Θεά Άρτεμη, ενώ ο ναός της αφιερωμένος σε αυτήν, ήταν ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Έντονη και η χριστιανική παρουσία στην περιοχή, καθώς το 50 μ.Χ. την επισκέφτηκε ο Απόστολος Παύλος, ενώ η πρώτη χριστιανική εκκλησία

²⁰⁵ Σ. Αναγνώστου, «Μοσχονήσια. Από την γέννηση στην καταστροφή μιας αμιγούς ελληνικής μικρασιατικής πολιτείας», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας*», Αθήνα 2018, σ. 214-219

²⁰⁶ Σ. Αναγνώστου, *ό. π.*, σ. 214-219

²⁰⁷ Ν. Παραρά –Ευτυχίδου, «Η Αναξαγόρειος Σχολή Βουρλών. Βουρλά» στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Παιδεία Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2005, σ. 136-140

θεμελιώθηκε τον 1ο αιώνα μΧ. Τον 19ο αιώνα, η Έφεσος, με το τουρκικό όνομα Αγιασολούκ, ανήκε στον Κάζα Κουσάντασι και αριθμούσε 2.782 Έλληνες, ενώ οι Τούρκοι ήταν περίπου 15. Μπορούμε να μιλήσουμε λοιπόν για μία αμιγώς ελληνική κοινότητα, με αδιάκοπη ελληνική παρουσία για πάνω από 3.000 χρόνια.²⁰⁸

Μια άλλη αξιόλογη Μικρασιατική πολιτεία ήταν η Κρήνη (Τσεσμές) μία ιωνική πόλη, η οποία, ήταν κτισμένη αμφιθεατρικά σε έναν μεγάλο λόφο, με θέα τη Χώρα και τη Χίο. Οι απλοί καθημερινοί άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τον όρο Τσεσμέ, ενώ οι λόγιοι, τον ελληνικό όρο Κρήνη, που μάλλον προήλθε από τις βρύσες, τις οποίες κατασκεύαζαν οι κάτοικοι, καθώς η περιοχή είχε άφθονα νερά. Το 1907, η Κρήνη αριθμούσε 12.000 Έλληνες, ενώ συνολικά είχε 17.000 κατοίκους και ήταν διοικητική πρωτεύουσα του Καζά Τσεσμέ.²⁰⁹

Η Κρήνη ήταν μία ναυτική, εμπορική και γεωργική πόλη. Οι κάτοικοι εκτός από γεωργοί, ήταν έμποροι και ναυτικοί, καθώς η Κρήνη φημιζόταν για τους πολυταξιδεμένους και έμπειρους ναυτικούς της. Το 1881, ένας τρομακτικός σεισμός σχεδόν ισοπέδωσε την πόλη, ενώ λίγα χρόνια αργότερα η φυλλοξήρα κατέστρεψε τις καλλιέργειες και οδήγησε πολλούς κατοίκους, να μεταναστεύσουν κυρίως στην Αμερική. Στην επαρχία Κρήνης, όπου οι κάτοικοι ήταν προσηλωμένοι στην Ορθόδοξη πίστη, συναντάμε 75 ενοριακούς ναούς και 300 ξωκλήσια.²¹⁰

Μητρόπολη της Κρήνης ήταν ο Άγιος Χαράλαμπος και αποτελούσε τη μεγαλύτερη εκκλησία, μετά την Αγία Σοφία στην Ανατολή. Αξίζει να αναφέρουμε την εκκλησία της Ευαγγελίστριας του 1835, καθώς το περίφημο τέμπλο της είχε φιλοτεχνηθεί από τον μοναδικό Γιαννούλη Χαλέπα, ενώ το κωδωνοστάσιο της είναι το υψηλότερο ορθόδοξης εκκλησίας στον κόσμο (41 μέτρα), όμοιο ακριβώς με αυτό της Παναγίας της Τήνου.²¹¹

Οι κάτοικοι εκτός από γεωργοί ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία, καθώς τα καράβια του Τσεσμέ αποτέλεσαν τη γέφυρα των κατοίκων, με τον έξω κόσμο. Περίφημα ήταν και τα αμπέλια της περιοχής, ενώ είχαν και μεγάλα

²⁰⁸ Μ. Τσιφομπίνη, «Έφεσος τρεις χιλιάδες τριακόσια χρόνια ελληνικής Ιστορίας», στην ιστοσελίδα :www.efesos.files.wordpress.com/2007/10/arf30.pdf έτος 8 αριθμός φύλου 30, 1.10.2007 Πανελλήνια Ένωσης Εφέσιων, ημερομηνία προσπέλασης 14/04/2022

²⁰⁹ Κ. Ανδριώτη- Μπούρχα, «ΤΣΕΣΜΕΣ Οικοσκευή, οικοτεχνία και οικοβιώματα των προσφύγων από τον Τσεσμέ (Κρήνη) της Μικράς Ασίας» ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Αθήνα 2010, σ. 15

²¹⁰ Κ. Ανδριώτη- Μπούρχα, *ό. π.*, σ. 16

²¹¹ Κ. Ανδριώτη- Μπούρχα, *ό. π.*, σ. 35-36

έσοδα από την εξαγωγή σταφίδας. Στην πόλη υπήρχαν και δικαστήρια, ενώ υπήρχε και Αγροτική Τράπεζα. Οι Έλληνες της πόλης αριθμούσαν 15.000 και είχαν απλωθεί στην παραλία προς το Βορρά. Ο κεντρικός δρόμος της αγοράς ονομαζόταν Ταρσί και εκεί βρίσκονταν τα σπίτια των εύπορων εμπόρων σταφίδας. Επιπλέον τα καλοκαίρια λειτουργούσαν για τους επισκέπτες τα ξενοδοχεία, *Αλεξάνδρεια*, *Κωνσταντινούπολης* και *Belle Ville*.²¹²

Οι κάτοικοι της Κρήνης αγαπούσαν πολύ και τα γράμματα, οπότε ώθησαν τα παιδιά τους στη μάθηση, ιδρύοντας εκπαιδευτικά ιδρύματα αλλά και φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους. Μια λαμπρή Σχολή ήταν η *Κρηναία Σχολή*, η οποία ιδρύθηκε, το 1879 και περιλάμβανε νηπιαγωγείο, δημοτικό και ημιγυμνάσιο, το οποίο αναγνωριζόταν πλήρως από το ελληνικό κράτος. Αργότερα ιδρύθηκε και *Παρθεναγωγείο*, όπου τα κορίτσια μάθαιναν τέχνες, όπως κοπτική, ραπτική, εργόχειρα, κέντημα, καθώς και γαλλικά. Επίσης λειτουργούσαν και 4 ιδιωτικά σχολεία, ενώ υπήρχαν 42 κοινοτικά σχολεία.²¹³

Επιπλέον οι κάτοικοι της Κρήνης, επιδιώκοντας την αναβάθμιση της παιδείας δημιούργησαν εκπαιδευτικούς Συλλόγους. Ο πιο γνωστός ήταν ο *Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρήνης*, ο οποίος, ιδρύθηκε το 1873 και προωθούσε την παιδεία, στην περιφέρεια. Ένας άλλος Σύλλογος ήταν η *Ερυθραία* (1884), ο οποίος διέθετε βιβλιοθήκη και αναγνωστήριο και βοήθησε πολύ στην ανοικοδόμηση των σχολικών κτιρίων, που καταστράφηκαν στο σεισμό του 1883. Το 1877, ιδρύθηκε η *Φιλόμουσος Αδελφότης Αθηνά*, το 1894, η *Φιλοπρόδος Αδελφότης «αι Μούσαι»*, η οποία, έδινε θεατρικές παραστάσεις και συναυλίες. Το φιλανθρωπικό έργο στη πόλη πραγματοποιούσε, η *Φιλόπτωχος Αδελφότητα*, η οποία, κατάφερε να καθιερωθεί η Κυριακή ως αργία.²¹⁴

Η Προύσα χτισμένη στους πρόποδες του Ολύμπου της Βιθυνίας, ήταν η πρωτεύουσα του Βιλαετιού, ενώ στα νότια σύνορα της ήταν το Βιλαέτι της Σμύρνης. Περιβάλλεται από ένα μοναδικό τοπίο, καθώς η περιοχή είναι πλούσια σε βλάστηση. Διάσημες ήταν άλλωστε οι ιαματικές πηγές της, το μπαμπάκι της και οι ελιές της. Αυτό που έκανε όμως την Προύσα ζακουστή ήταν το μετάξι της και τα αραχνοΰφαντα μεταξωτά της υφάσματα, ενώ αποτελούσε έναν από τους σταθμούς του δρόμου του μεταξιού. Το βιλαέτι της Προύσας ήταν ένα από τα μεγαλύτερα της

²¹² Κ. Ανδριώτη-Μπούρχα, *ό. π.*, σ. 32-37

²¹³ Κ. Ανδριώτη-Μπούρχα, *ό. π.*, σ. 116-118

²¹⁴ Κ. Ανδριώτη-Μπούρχα, *ό. π.*, σ. 114-115

Μικράς Ασίας. Σε όλο το βιλαέτι ζούσαν περίπου 420.000 Έλληνες, από τους οποίους, οι 345.000 σε παραθαλάσσιες πόλεις. Στο κέντρο της πόλης βρίσκεται η Ακρόπολη, η οποία, χωρίζει την Προύσα στο ανατολικό και δυτικό τμήμα.²¹⁵

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι Έλληνες χριστιανοί υπολογίζονται περίπου στις 4.500 σε σύνολο 40.000, ενώ στην παραλιακή Νέα Κίο, οι Έλληνες υπολογίζονταν περισσότεροι από 13.000. Αξιόλογο ήταν και στο Σαντζάκι της Προύσας, τα Μουδανιά με 4.500 Έλληνες. Τα Μουδανιά συνδέονταν σιδηροδρομικά με την Προύσα, ενώ η απόσταση ανάμεσα στις δύο πόλεις, διαρκούσε μόνο δύο ώρες.²¹⁶

Στις αρχές του 20ου αιώνα, οι Έλληνες κάτοικοι της Προύσας υπολογίζονται σε 12.000, ενώ οι Τούρκοι σε 21.000. Εξαιτίας των πολλών βροχών η βλάστηση στην περιοχή της Προύσας ήταν ιδιαίτερος πλούσια, ενώ τα εδάφη της, πολύ εύφορα. Κύρια απασχόληση των κατοίκων του Βιλαετιού της Προύσας ήταν η γεωργία, καθώς καλλιεργούσαν ελιές, φρούτα και σιτηρά αλλά επίσης ασχολούνταν και με την αμπελουργία και τη σηροτροφεία. Άλλωστε τα μετάξια της Προύσας ήταν φημισμένα σε όλο τον κόσμο, όπως και τα κρασιά της, που ανταγωνίζονταν τα γαλλικά. Πολυάριθμα ήταν άλλωστε τα εργοστάσια μεταξιού της Προύσας, όπου τα περισσότερα ανήκαν σε Έλληνες, ενώ πολλοί Έλληνες κάτοικοι των γύρω περιοχών έφευγαν από τα χωριά τους για να εργαστούν σε αυτά.²¹⁷

Η Ιερά Μητρόπολη Προύσας ανήκε στο Οικονομικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Στη γειτονική Τρίγλια, η οποία, ανήκε στο βιλαέτι της Προύσας και τόπος καταγωγής, του Χρυσοστόμου Σμύρνης, μοναδική η εκκλησία της Παναγίας Παντοβασιλίσσας, η οποία, δέσποζε πάνω στον λόφο με το υπέροχο καμπαναριό της. Όσον αφορά τα σχολεία της Προύσας, έχουμε μία αλληλοδιδασκτική Σχολή, ένα Παρθεναγωγείο, ενώ το 1874 έχουμε την ίδρυση της *Κεντρικής Σχολής Μέσης εκπαίδευσης*. Το 1903, ιδρύονται τα *Ευγένεια Εκπαιδευτήρια*, πνευματικός φάρος της περιοχής. Αξιόλογες ήταν και η γεωργική Σχολή καθώς και η Σχολή ιχθυοκαλλιέργειας.²¹⁸

²¹⁵ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό. π.*, σ. 151

²¹⁶ Π. Μεχτίδης, «*Ελληνικές κοινότητες στο Βιλαέτι Προύσας, στην ιστοσελίδα: www.mikrasiatic.gr, 4.9.2011, διαθέσιμο στο: <https://mikrasiatis.gr/ellinkes-koivotites-sto-vilaeti-prousas/>, ημερομηνία προσπέλασης 23/04/2022*

²¹⁷ Ε. Μάντακα, «*Αλησμόνητες Πατρίδες ΠΡΟΥΣΑ*», Αθήνα 2022, σ. 19 και 39 επ.

²¹⁸ Ε. Μάντακα, *ό. π.*, σ. 57 και 66 επ.

Μία άλλη σημαντική πόλη του Μικρασιατικού Ελληνισμού ήταν η Σαμψούντα (Αμισός), μία πόλη με μεγάλο λιμάνι, η οποία, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, γνώρισε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, ενώ μεταβλήθηκε σε κέντρο εμπορίου με την ελληνική κοινότητα της πόλης, να ασχολείται κυρίως, με το εμπόριο καπνού και υφασμάτων. Ο καπνός αποτέλεσε τον κύριο λόγο, που η πόλη της Σαμψούντας γνώρισε τέτοια οικονομική ανάπτυξη, μετά τα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς το εύφορο έδαφος ευνοούσε ιδιαίτερος το φυτό του καπνού. Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Αμισός είχε 35.000 κατοίκους από τους οποίους, οι 18.000 ήταν Έλληνες. Ο ναός της Αγίας Τριάδος αποτελούσε κόσμημα για την πόλη και για την περιοχή της Αγίας Τριάδος, όπου βρίσκονταν τα εκπαιδευτήρια της πόλης.²¹⁹

Εξίσου αξιόλογη ήταν και η πνευματική ανάπτυξη της πόλης, όπου κυκλοφορούσαν εφημερίδες, όπως η εφημερίδα *Ορθοδοξία* εβδομαδιαία, ενώ το 1909, η εβδομαδιαία εφημερίδα *Άγκυρα* και εκδότης της ήταν ο γιατρός Χρυσόστομος Συμβουλίδης. Το 1909, εκδόθηκε και εφημερίδα *Φως* Αμισού, εκδότες της ήταν ο δικηγόρος Χρήστος Συμεωνίδης και ο ιατρός Σταύρος Συμεωνίδης, ενώ το 1918, εκδόθηκε η σατιρική εφημερίδα *Διογένης* από τον εκδότη Βασίλη Παπαδόπουλο. Αλλά και στην εκπαίδευση, το *Τσινέκιο* Γυμνάσιο, το οποίο, ήταν δωρεά του ευεργέτη της κοινότητας Δ.Τσινέκη, ενώ υπήρχαν επίσης Αρρεναγωγείο, Αστική Σχολή και Παρθεναγωγείο. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ιδρύθηκε και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος *Ορφεύς*, ενώ το Ορφανοτροφείο της Αμισού φιλοξενούσε πάνω από 300 ορφανά.²²⁰ Και δεν υπήρχαν μόνο αυτά τα κέντρα του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Έντονη ελληνική παρουσία παρατηρούμε και σε άλλες πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως στη Μαγνησία (Μανίσα), η οποία, είχε έναν ιδιαίτερος αυξημένο ελληνικό πληθυσμό με 21.000 Μουσουλμάνους και 10.400 Έλληνες, με σχολεία αλληλοδιδασκτικά, το *Κορασιακό* Παρθεναγωγείο και τον φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο *Νιόβη*.²²¹ Αλλά και η Φιλαδέλφεια, στις αρχές του 20ου αιώνα, αριθμούσε 7.326 Έλληνες και 18.000 Μουσουλμάνους, ενώ οι

²¹⁹ Ε. Μάντακα, *ό. π.*, σ. 51

²²⁰ Θ. Μαλκίδης, *Μορφές πολιτισμού στον Πόντο* στα: Πρακτικά του 3ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Τρεις χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού Επιστήμες – Γράμματα – Τέχνες*», Αθήνα 2007, σ. 172-175

²²¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό. π.*, σ. 146

κάτοικοι ήταν κυρίως αγρότες. Έντονη ελληνική παρουσία παρατηρούμε και στην Πέργαμο με 10.000 Μουσουλμάνους και 8.000 Έλληνες.²²²

Μοναδική περίπτωση, η περιοχή Μπάλια, όπου το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της εργαζόταν, στα μεταλλεία Μπάλιας. Το 60% του συνόλου των εργαζομένων στα μεταλλεία της Μπάλιας, ήταν Έλληνες Μικρασιάτες ένα 15% Ελλαδίτες και οι υπόλοιποι ήταν από όλες τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το μεγαλύτερο διάστημα λειτουργίας των μεταλλείων, πρόεδρος ήταν ο Θόδωρος Μαυρογορδάτος, από την Κωνσταντινούπολη. Η Μπάλια ήταν η πρώτη Μικρασιατική πόλη, που ηλεκτροδοτήθηκε, το 1905. Εκτός από τους εργάτες στα μεταλλεία στην πόλη υπήρχαν έμποροι, τεχνίτες, εκπαιδευτικοί, γαιοκτήμονες, αγρότες και κτηνοτρόφοι. Στις αρχές του 20ου αιώνα, ο πληθυσμός της Μπάλιας ήταν πάνω από 8.000. Η περιοχή διέθετε μία Δημοτική Σχολή, ένα Παρθεναγωγείο, νηπιαγωγείο, δημοτικά και γυμνάσιο, ενώ λειτουργούσε φιλαρμονική. Η ορθόδοξη κοινότητα της Μπάλιας φαινόταν αρκετά πλούσια και πολύ καλά οργανωμένη. Κεντρική εκκλησία της κοινότητας, ο Ναός της Ευαγγελιστρίας.²²³

Είναι εμφανές λοιπόν ότι οι ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας αφορούσαν ανθρώπους, προοδευτικούς, εργατικούς, φωτισμένους, οι οποίοι, αφού εγκατασταθήκαν στα παράλια της ή στις ορεινές περιοχές της, ένωσαν τις δυνάμεις τους, υπό τη σκέπη της Εκκλησίας και μεγαλούργησαν.

---

²²² Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό. π.*, Πίνακες

²²³ Φ. Παπαθεοδώρου, «Τα μεταλλεία βασικός παράγοντας στην ανάπτυξη και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του οικισμού της Μπάλιας» στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας, *«Πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους»*, Αθήνα 2010, σ. 201, 206 επ. και 215 επ.

Επίλογος

Με τη παρούσα μεταπτυχιακή εργασία, εκατό χρόνια μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και τον τραγικό ξεριζωμό του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, επεδίωξα να αποτυπώσω την άνθηση των ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, το 1830, έως τις αρχές του 20ου αιώνα και συγκεκριμένα, το 1919. Αν και πολλές φορές, τα λόγια φαινόταν πολύ φτωχά μπροστά στο μεγαλείο αυτών των ανθρώπων που αγωνιστήκαν κάτω από εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες, καθώς είχαν να αντιμετωπίσουν την σκληρότητα ενός κατακτητή, που προσπαθούσε να επιβληθεί χωρίς να παρέχει καμία ουσιαστική βοήθεια στους αλλόθρησκους υπηκόους του και ένα ελληνικό κράτος, το οποίο, συχνά απουσίαζε, παρασυρμένο στη δίνη εσωτερικών προβλημάτων και ανώφελων συγκρούσεων.

Οι ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας ακολούθησαν εν μέρει το μοντέλο διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ κάθε ελληνική κοινότητα αναπτύχθηκε γύρω από μία ενορία. Εντός λοιπόν του χώρου της ελληνικής κοινότητας, οι Μικρασιάτες Έλληνες μεγαλούργησαν, συνδυάζοντας, το μεγαλείο της ψυχής τους με το μεγαλείο του πνεύματος, ενώ κατόρθωσαν να δημιουργήσουν έναν πολιτισμό, ο οποίος, γνώρισε παγκόσμια ακτινοβολία σε μία χρονική περίοδο, που το ελληνικό κράτος πάλευε να σταθεί στα πόδια του, ενώ υστερούσε κατά πολύ σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και σε κοινωνικές δομές.

Και από πλευράς εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, που αποτελούσαν πρότυπο δομής και οργάνωσης, όχι μόνο για τον ελλαδικό χώρο αλλά και για τον ευρωπαϊκό αλλά και πολιτιστικής δραστηριότητας, οι Έλληνες Μικρασιάτες ήταν πολύ μπροστά από τους Ελλαδίτες, ενώ σε ανύποπτο χρόνο μέσα από τις γενναίες δωρεές των ελληνικών κοινοτήτων, έχτιζαν εκπαιδευτικά ιδρύματα σε επιβλητικά κτίρια όπως και θέατρα, νοσοκομεία, έχοντας βεβαίως πάντα συνοδοιπόρο την Εκκλησία. Λάτρεις της Τέχνης λοιπόν, ενώ τα θέατρα τους, στεγάζονταν, σε πολυτελή μέγαρα, όπου παρακολουθούσαν και κινηματογράφο, καθώς οι πρώτες κινηματογραφικές αίθουσες, άνοιξαν τις πύλες τους, το 1895, τον ίδιο χρόνο, που οι αδελφοί *Lumière*, εφεύραν τον κινηματογράφο, απλά λίγους μήνες μετά.

Αλλά και στον οικονομικό τομέα, οι ελληνικές κοινότητες μετέτρεψαν τον μικρασιατικό χώρο σε κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου, ενώ ξεπήδησε μια νέα κοινωνική τάξη, η αστική, η οποία, διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο,

στη οικονομική και πνευματική εξέλιξη της ελληνικής κοινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξαν οι Έλληνες Τραπεζίτες του Γαλατά, οι οποίοι, όχι μόνο εξέλιξαν το πεπαλαιωμένο τραπεζικό σύστημα της Ανατολής, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να ανταγωνίζεται το αντίστοιχο ευρωπαϊκό αλλά δεν δίστασαν ποτέ, να προσφέρουν τον οβολό τους, ώστε να συνδράμουν στην εξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων. Διαπιστώνουμε λοιπόν με βεβαιότητα ότι τρεις ήταν οι παράγοντες, που κράτησαν ζωντανό τον ελληνισμό, στη Μικρά Ασία: η Εκκλησία, η ελληνική γλώσσα και οι ελληνικές κοινότητες.

Οι Έλληνες Μικρασιάτες δεν θα διστάσουν να πολεμήσουν, για μία Ελλάδα των δύο Ηπείρων και πέντε θαλασσών, όπως άλλωστε πρέσβευε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας του Ελευθερίου Βενιζέλου, στο πλευρό του ελληνικού Στρατού κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Ο δε Ποντιακός Ελληνισμός, οραματίστηκε ένα ανεξάρτητο Ποντιακό κράτος άλλα δυστυχώς, μην έχοντας την υποστήριξη του ελληνικού κράτους, καθώς ο αγώνας τους θεωρήθηκε ουτοπιστικός, δεν θα γλυτώσει από την εκδικητική μανία των Νεότουρκων και η Μικρασιατική Εκστρατεία θα πνιγεί και αυτή στο αίμα.

Μετά τον βίαιο ξεριζωμό ενάμιση εκατομμυρίου Μικρασιατών, από τις προγονικές τους εστίες, εκ των οποίων οι περισσότεροι, θα βρουν καταφύγιο στην Ελλάδα. Στην Τουρκία, παρέμειναν τα μνημεία αρχαίων ελληνικών πόλεων, όπως ήταν η Έφεσος και η Πέργαμος και χριστιανικά μνημεία της Αγίας Σοφίας, της Πόλης και του υπόσκαφου ναού της Παναγίας Σουμελά της Τραπεζούντας, να υπενθυμίζουν τη λαμπρή ελληνική παρουσία, στο Μικρασιατικό χώρο. Είναι αδιαμφισβήτητο άλλωστε το γεγονός, ότι τα ελληνικά μνημεία, που υπάρχουν, στο μικρασιατικό χώρο είναι πιο πολλά και πιο εντυπωσιακά, από αυτά του ελλαδικού χώρου, με εξαίρεση βεβαίως τον Παρθενώνα. Τα αμέτρητα μικρασιατικά τοπωνύμια, όπως Νέα Ιωνία, Νέα Σμύρνη, Νέα Μουδανιά, θα είναι η ζωντανή απόδειξη της ελληνικότητας της Μικράς Ασίας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Εφημερίδες

Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες Πριγκηπόννησα, Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, ΤΑ ΝΕΑ (εφημερίδα), Αθήνα 2022, σ. 77

Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες, Τραπεζούντα –Πόντος*, ΤΑ ΝΕΑ (εφημερίδα), Αθήνα 2022, σ.13, 17 επ., 27 επ. και 81 επ.

Ε. Μάντακα, *Αλησμόνητες Πατρίδες, ΠΡΟΥΣΑ*, ΤΑ ΝΕΑ (εφημερίδα), Αθήνα 2022, σ. 19, 39 επ., 51 επ., 57 επ. και 66 επ.

Α. Μήλλας, *Αλησμόνητες Πατρίδες-Παναγία Σουμελά*, ΤΑ ΝΕΑ (εφημερίδα), Αθήνα 2022, σ. 19, 23 επ. και 33 επ.

2. Διαδικτυακές πηγές

Ν. Ευσταθίου, *Η ζωντανή καρδιά του ορθόδοξου χριστιανισμού – Οδοιπορικό της «Κ» στους ναούς της Κωνσταντινούπολης* στην ιστοσελίδα: www.kathimerini.gr, 27/4/2019, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/1021468/i-zontanikardia-toy-orthodoxoy-christianismoy-odoiporiko-tis-k-stoys-naoys-tis-konstantinoupolis/>, ημερομηνία προσπέλασης 30-2-2022

Σ. Καβασακαλής, *«Κωνσταντινούπολη. Η Μεγάλη του Γένους Σχολή»* στην ιστοσελίδα: mykonstantinoupoli.blogspot.com, 11/2013/διαθέσιμο στο: <https://mykonstantinoupoli.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>, ημερομηνία προσπέλασης 27/03/2022

Σ. Καπλάνογλου, *«Το Αϊβαλί ή «Κυδωνία» και ο ξεριζωμός»*, στην ιστοσελίδα www.kozanilife.gr, 21.11.2018, διαθέσιμο στο: <http://www.kozanilife.gr/2018/11/21/alismonites-patrides-to-aivali-stauros-karlanoglou/>, ημερομηνία προσπέλασης 12/04/22

Π. Μεχτίδης, *«Ελληνικές κοινότητες στο Βιλάετι Προύσας»*, στην ιστοσελίδα: www.mikrasiatis.gr, 4.9.2011, διαθέσιμο στο: <https://mikrasiatis.gr/ellines-koinotites-sto-vilaeti-prousas/>, ημερομηνία προσπέλασης 23/04/2022

Σύνδεσμος Μεγαλοσχολιτών, *«Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή»*, στην ιστοσελίδα: www.megalixoli.gr/Syndesmos.χ.χ, διαθέσιμο στο: <http://www.megalixoli.gr/Istoriko.html>, ημερομηνία προσπέλασης: 27/03/2022

Μ. Τσιρομπίνη, «*Εφεσος τρεις χιλιάδες τριακόσια χρόνια ελληνικής Ιστορίας*» στην ιστοσελίδα: www.efesos.files.wordpress.com/ διαθέσιμο στο <https://efesos.files.wordpress.com/2007/10/arf30.pdf> έτος 8 αριθμός φύλου 30, 1.10.2007, Πανελλήνια Ένωσης Εφέσιων, ημερομηνία προσπέλασης 14/04/2022

3. Ανακοινώσεις σε Πρακτικά Συνεδρίων

Μ. Βασιλειάδου, «*Οι κοινωνικές ομάδες και η σημασία τους στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτικοί Κοινωνικοί Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεώτερους χρόνους*», Αθήνα 2010, σ. 92

Ν. Βικέτος, «*Το εβδομαδιαίο θρησκευτικό περιοδικό στη Σμύρνη «Ιερός Πολύκαρπος» κατά την πρώτη περίοδο της εκδοτικής πορείας του(1911-1914) με αναφορά στον Τύπο της Σμύρνης*», στα: Πρακτικά του 3ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτισμός, Γράμματα, Τέχνες στη Μικρά Ασία. Τρεις Χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού. Επιστήμες -Γράμματα -Τέχνες*» Αθήνα 2007, σ. 228, 229 επ., 232 επ., και στις σ. 216-218 επ.

Λ.Βλαδίμηρος, «*Νοσοκομειακή περίθαλψη και σχολική υγιεινή στη Σμύρνη*», στα :Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2013, σ. 53-54

Ε. Κάννερ, «*Οι αντιλήψεις για τη φτώχεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*» στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2013, σ. 60-63

Θ. Μαλκίδης, «*Μορφές του Πολιτισμού στον Πόντο*» στα: Πρακτικά του 3ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Τρεις Χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού. Επιστήμες –Γράμματα*», Αθήνα 2008, σ. 171-174

Λ. Σαββίδου, Α. Λέρας, Ε. Σαμαράς, «*Ο Σύλλογος Μέριμνα Ποντίων Κυριών Τραπεζούντας*» στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτικοί Κοινωνικοί Οικονομικοί Θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεώτερους χρόνους*», Αθήνα 2010, σ. 98-101 και στις σ. 107-112 επ.

Μ. Λίτινα, «*Το παρθεναγωγείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στη Κωνσταντινούπολη*», στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο. Παιδεία – Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2006, σ. 62-66

Θ. Μαλκίδης, «*Μορφές πολιτισμού στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 3ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Τρεις χιλιετίες Μικρασιατικού Πολιτισμού Επιστήμες –Γράμματα –Τέχνες*», Αθήνα 2007, σ. 172-175

Φ. Παπαθεοδώρου, «*Τα μεταλλεία βασικός παράγοντας στην ανάπτυξη και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του οικισμού της Μπάλιας*» στα: Πρακτικά του 4ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί θεσμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2010, σ. 201, 206 επ. και 215 επ.

Ν. Παραρά –Ευτυχίδου «*Η Αναξαγόρειος Σχολή Βουρλών. Βουρλά*» στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Παιδεία Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2005, σ. 136-140

Κ. Φωτιάδης, «*Η Κοινωνική Μέριμνα στον Πόντο*», στα: Πρακτικά του 6ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Η Κοινωνική Μέριμνα στις Ελληνικές Κοινότητες της Μικράς Ασίας κατά τους νεότερους χρόνους*», Αθήνα 2006, σ. 34-38

Θ. Χρήστου, «*Η ίδρυση του Πανεπιστημίου της Σμύρνης και ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή*», στα: Πρακτικά του 2ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο. Παιδεία – Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής*», Αθήνα 2006, σ. 258-285

Δ. Ψαρρός, «*Οικιστική ιστορία των Κυδωνιών*», στα: Πρακτικά του 1ου Συμποσίου του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Νέας Ιωνίας «*Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο*», Αθήνα 2005, σ. 261-263

4. Μελέτη σε Συλλογικό Τόμο

Χ. Αλεξοπούλου, «*Το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Σμύρνης και η Σαπφώ Λεοντιάς. Η συμβολή τους στη κορασιακή Εκπαίδευση*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας Ιστορία και Πολιτισμός*», Αθήνα 2018, σ. 185

Σ. Αναγνώστου, «*Μοσχονήσια. Από την γέννηση στην καταστροφή μιας αμιγούς ελληνικής μικρασιατικής πολιτείας*», στο Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας*», Αθήνα 2018, σ. 214-219

Ε. Σακαρέλλου, «*Οι Μικρασιάτες Έλληνες και η Συμβολή τους στον Αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας Ιστορία και Πολιτισμός*», Αθήνα 2018, σ. 140

Χ. Σολομωνίδης, «*Η Ελληνικότητα της Σμύρνης. Μνήμη Μικράς Ασίας*», στο: ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ Μνήμη Μικράς Ασίας, Ίδρυτής Γρηγόριος Ξενόπουλος, Αθήνα 1972, σ.139, 142-144 επ. ,147-149 επ. και 150-151 επ.

Γ. Χαριτίδου, «*Η Παιδεία στον Πόντο: Φροντιστήριο Τραπεζούντας*», στο: Σεμινάριο 43, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων «*Ο Μικρασιατικός Ελληνισμός από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Ιστορία και Πολιτισμός*», Αθήνα 2018, σ.191

Θ. Χρήστου, «*Ο Κωνσταντίνος Στεφ. Καραθεοδωρή (1873-1950) και οι “Αυτοβιογραφικές Σημειώσεις” του*», στην: Επιστημονική Επετηρίς της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Νέδα, τ. 2 (2017-2018) – Αθήνα 2020, σ. 283-335

Β. Βιβλιογραφία

Αγτζίδης Β., *Μικρά Ασία –ένας οδονηρός μετασχηματισμός (1908-1923)*, Αθήνα 2015

Αναγνωστοπούλου Σ., *ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 19^{0ς} αι-1919*, Αθήνα 1998

Ανδριώτη- Μπούρχα Κ., «*ΤΣΕΣΜΕΣ Οικοσκευή, οικοτεχνία και οικοβιώματα των προσφύγων από τον Τσεσμέ (Κρήνη) της Μικράς Ασίας*» ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Αθήνα 2012

Γλύκατζη Αρβελέρ Ε., *Μικρασία, καρδιά του Ελληνισμού*, Αθήνα 2021

Καρζής Θ., *Οι πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία- Πόντος*, τ. 2, Αθήνα 2002

Καρζής Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ Θράκη, Ανατ Ρωμυλία, Πελαγονία, Βορ Ήπειρος*, Αθήνα 1975

Κατσίπη Σπυριδάκη Ε., *Η Μικρά Ασία μέσα από τη λογοτεχνία*, Αθήνα 2019

Μπελίτσος Θ., *Τα σχολεία της ελληνικής Σμύρνης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1993

Μπόζη Σ., *Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης. Κοινότητα Σταυροδρομίου-Πέραν*, Αθήνα 2002

Πελαγίδης Ε., *Τραπεζούντα-Μεγαλόφωτη- Μεγαλόμουση-Μεγαλόπνοη(1204-1923)*, Θεσσαλονίκη 2013

Σβολόπουλος Κ., *Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η Ακμή του Ελληνισμού*, Αθήνα 1994

Τσαγκρίδης Κ., *Από την ουτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001

Φωτιάδης Κ., *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 2016

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου(1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947): Τα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους(1830-1832)- Τα πλήρη κείμενα των Συνθηκών*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη νεότερη ελληνική ιστορία, Από τον Ρήγα Βελεστινλή(1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 2001

Παράρτημα

Εικόνα 1. (φωτογραφία εξωφύλλου), Θεολογική Σχολή της Χάλκης
Πηγή: στην ιστοσελίδα: www.monastiria.gr, Μοναστήρια της Ελλάδος

Εικόνα 2. Η Μεγάλη Οδός του Πέραν, Κωνσταντινούπολη
Πηγή: στην ιστοσελίδα: www.peran.gr, ιστορικά στοιχεία

Εικόνα 3. Πανοραμική άποψη της παραλίας Τραπεζούντας (Δαφνούντα)
Πηγή: μέσα κοινωνικής δικτύωσης: facebook

Εικόνα 4. Φροντιστήριον Τραπεζούντας, το Φυτόριο του Ελληνισμού
Πηγή: στην ιστοσελίδα: e.rontos.gr

Εικόνα 5. Το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον Σμύρνης
Πηγή: στην ιστοσελίδα: www.iporta.gr. Σμύρνη.
Η γυναικεία εκπαίδευση τον 19^ο αιώνα,
της Δήμητρας Παπαναστασοπούλου

Εικόνα 6. Σαπφώ Λεοντιάς
Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου
Πηγή: respository.kallipos.gr
Λιθογραφία

Εικόνα 7. Ακαδημία Κυδωνίων, Αϊβαλί
 Πηγή: www.enosivourlioton.gr

Εικόνα 8. Καμπαναριό Ναού Ευαγγελιστρίας (41 μ. ύψος)
 Πηγή: www.mikrasiatis.gr

Εικόνα 9. Σαμψούντα (Αμισός)
 Πηγή: www.lelevoise.gr

Περίληψη

Η Μικρά Ασία, το λίκνο του ελληνικού πολιτισμού, υπήρξε η γέφυρα μεταξύ Ανατολής και Δύσης και η κοιτίδα πολλών αρχαίων πολιτισμών. Η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στη Μικρασία, κυρίως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, έδωσε νέα πνοή στον ελλητισμό, καθώς οι Έλληνες που κατοικούσαν στη Μικρασία, κατόρθωσαν το ακατόρθωτο. Διατήρησαν την εθνική και γλωσσική τους ταυτότητα, υπό Οθωμανική κυριαρχία. Μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Σμύρνη, η Κωνσταντινούπολη και η Τραπεζούντα, ανέδειξαν τον ελληνικό πολιτισμό όταν η Ελλάδα είχε σαφώς λιγότερα επιτεύγματα να επιδείξει. Σαφέστατα η συμβολή της ορθόδοξης Εκκλησίας και η πίστη των Μικρασιατών υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες.